

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN MEKTUPLARINDA
YÖNETİMİN FİKRÎ TEMELLERİ

Yasin TALAY

TEZ Danışmanı

Doç. Dr. Ziya POLAT

Mardin-2023

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN MEKTUPLARINDA
YÖNETİMİN FİKRÎ TEMELLERİ

Yasin TALAY

TEZ Danışmanı

Doç. Dr. Ziya POLAT

Mardin-2023

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ONAYI

Enstitümüzün İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı 20806008 numaralı öğrencisi **Yasin TALAY**'ın hazırladığı "**Ömer b. Abdülazîz'in Mektuplarında Yönetimin Fikrî Temelleri**" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 22/11/2022 Salı günü saat 15:00'te yapılmış, tezin onayına OY ÇOKLUĞU / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan _____

Doç. Dr. Ziya POLAT (Danışman)

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇEKİÇ

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun..... tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır. / / 20.....

Enstitü Müdürü

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi, Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

İmza

YASİN TALAY

Tarih (20/01/2023)

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ömer b. Abdülazîz'in Mektuplarında Yönetimin Fikrî Temelleri

Yasin TALAY

Mardin Artuklu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

2023: 115 Sayfa

İslâm tarihinde Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra yarım asırdan fazla bir süre yönetimde ciddi değişimler oldu. Yönetim, şûra sisteminden veraset sistemine dönmüştü. Devlet ve halk arasında ciddi problemler oluştu. Devlete muhalif birçok siyasî, dinî ve sosyal grup ortaya çıktı. Bu çalkantılı dönemden sonra İslâm tarihinde beşinci halife olarak da bilinen Ömer b. Abdülazîz, devlet başkanı olarak seçildi. Yaklaşık iki buçuk yıl süren (717-720)bu dönem, erken dönem İslâm tarihinde toplum ve devlet düzeyinde ahlaki, sosyal, siyasî, askeri ve ekonomi alanında köklü değişimlerin gerçekleştiği önemli bir dönem olmuştur. Ömer b. Abdülazîz'in başlattığı bu çok yönlü hareket, İslâm medeniyet tarihinde ilk tecdit, ıslah ve ihya hareketi olarak bilinir. Bu çalışmada, Ömer b. Abdülazîz'in yaklaşık iki buçuk yıla yakın bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafyada hayatın birçok alanında gerçekleştirdiği devrim niteliğindeki bu değişimi devletin önemli resmî belgeleri hükmündeki mektupları vasıtasıyla incelenmeye çalışıldı. Bu mektuplar, Ömer b. Abdülazîz'in medeniyet tasavvurunu, yönetim anlayışını açıkça yansıtmaktadır. Bu çalışmada Ömer b. Abdülazîz'in valilere, âmillere, komutanlara, âlimlere ve muhalif gruplara göndermiş olduğu mektuplar, İslâm tarihi kaynakları taranarak tespit edildi. Bu mektupların incelenmesi sonucunda Ömer b. Abdülazîz'in siyasî, idarî, ekonomik, askerî ve toplumsal yönetiminin fikrî temellerini oluşturan temel düşünce, değer ve ilkeler tespit edilmeye çalışıldı. Bu mektuplarda; akîde(tevhid), emanet, ehliyet, adalet, özgürlük, şûra, merhamet, eşitlik, güvenlik, yenilik, ıslah ve vasat olma gibi daha birçok düşünce, değer ve ilkeler tespit edildi. Ömer b. Abdülazîz, kendi medeniyet tasavvurunu oluşturan bu temel düşünceleri bir medeniyet projesine dönüştürdü.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Islah, Mektup, Ömer b. Abdülazîz, Şûra

ABSTRACT

Master Thesis

Intellectual Foundations Of Management In Omer B. Abdulaziz's Letters

Yasin TALAY

Mardin Artuklu University

The Institute for Graduate Educational Studies

Department of Islamic History and Arts

2023: 115 Pages

In the history of Islam, serious changes took place in the administration for more than half a century after the period of Hulefa-yi Raşidin. The administration had changed from the shura system to the succession system. There were serious problems between the state and the people. Many political, religious and social groups opposed to the state emerged. After this turbulent period, Ömer b. Abdulaziz was elected as the head of state. This period, which lasted for about two and a half years (717-720), was an important period in the early Islamic history in which fundamental changes took place in moral, social, political, military and economic fields at the level of society and the state. This multi-faceted movement, initiated by Ömer b. Abdulaziz, is known as the first revival, reformation and revival movement in the history of Islamic civilization. In this study, Ömer b. This revolutionary change that Abdulaziz made in many areas of life in a wide geography in a period of about two and a half years was tried to be examined through his letters, which are the important official documents of the state. These letters were written by Umar b. It clearly reflects Abdülaziz's conception of civilization and his understanding of management. In this study, Umar b. The letters that Abdulaziz sent to governors, agents, commanders, scholars and opposition groups were identified by scanning Islamic historical sources. As a result of the examination of these letters, Umar b. The main ideas, values and principles that formed the intellectual foundations of Abdulaziz's political, administrative, economic, military and social management were tried to be determined. In these letters; Many other ideas, values and principles such as creed (tawhid), trust, competence, justice, freedom, council, mercy, equality, security, innovation, improvement and mediocrity were determined. Umar b. Abdulaziz transformed these basic ideas, which formed his own conception of civilization, into a civilization project.

Keywords: Justice, Improvement, Letter, Omar b. Abdülazîz, Shura.

ÖNSÖZ

Ömer b. Abdülazîz, İslâm medeniyet tarihinde önemli yere sahip bir şahsiyettir. Yaklaşık iki buçuk yıllık yönetiminde İslâm tarihinde olumlu iz bırakarak kendisinden sonra gelen yöneticiler için model bir yönetici olmuştur. Ömer b. Abdülazîz'in idare ve ıslah tecrübesi, nazariyatta kalmamış, pratiği olan bir idare tecrübesidir. İslâm medeniyet tarihi, Ömer b. Abdülazîz döneminde adalet, iyilik, merhamet, ıslah, istişare, özgürlük, eşitlik ve daha birçok değerın hayat bulduğu bir dönemi kaydetmiştir. Bu çalışmada adil yönetimin resmî belgelerinden olan Ömer b. Abdülazîz'in valilerine, âmillerine, komutanlarına, âlimlere ve muhalif gruplara yazmış olduğu mektuplar incelendi. Bu mektuplarda idare, siyaset, askeri, ekonomi, sosyal hayat, ilim ve daha birçok konu ele alınmıştır. Bu çalışma ile erken dönem İslâm tarihinde gerçekleşen bu çok yönlü yenilikçi hareketin fikrî temelleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak bu çalışmamızda desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ziya Polat'a, önerileriyle bu çalışmamıza önemli katkılarda bulunan değerli jüri üyesi hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Çekiç ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Çiftçi' ye, yetişmemde çaba gösteren kıymetli annem ve babama, her zaman fedakârlık yaparak desteğini gördüğüm kıymetli eşime ve sevgili kızlarıma, bu çalışmamıza katkı sağlayan değerli Hamza Kara, Mustafa Kadad ve Muhammed Kutlu hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Bu çalışmayı tamamlamayı bizleri muvaffak kılan Rabbimize hamd ederiz.

Yasin TALAY

MARDİN-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu	2
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	3
4. Araştırmanın Yöntemi	4
5. Araştırmanın Planı	5
BİRİNCİ BÖLÜM	6
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HAYATI	6
1. Ömer b. Abdülazîz'in Hilâfetinden Önce Siyasî ve Sosyal Durum.....	6
2. Ailesi ve Doğumu	9
1.3. İlim Tahsili	9
4. Medine Valiliği (705-712)	10
5. Hilâfeti (717-720)	10
6. Şahsiyeti	13
7. Hakkında Söylenenler	13
8. Vefatı	15
İKİNCİ BÖLÜM	16
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN MEKTUPLARINDA YÖNETİMİN FİKRÎ TEMELLERİ	16

1. Siyasî ve İdarî Yönetimin Fikrî Temelleri	16
2. Siyaset, İdare ve Hilâfet	16
3. Akîde / Tevhid	17
4. Emanet ve Ehliyet	21
4.1. Yönetim ve Sorumluluk Bilinci	23
4.2. Zalim Yöneticileri Görevlerinden Alması.....	25
4.3. Zalim Yöneticilere Karşı Olması	27
4.4. Yakın Akraba ve Çevresini Yönetim İşlerinden Uzak Tutması.....	28
4.5. Güvenilir Olmayanlara Görev Vermemesi	29
4.6. Takva Ehli İnsanlardan Ekip Oluşturması	30
5. Adalet.....	31
6. Hürriyet / Özgürlük.....	34
7. Şûra	36
8. Merhamet	39
9. Eşitlik	42
10. Hukukun Üstünlüğü ve Mazlumlara Yardım.....	43
10.1. Reddü'l-Mezâlim / Haksızlığa Uğrayanların Haklarının İadesi.....	43
10.2. Mazlumların İzinsiz Yanına Gelmelerine İzin Vermesi	45
10.3. Hakka Bağlılık.....	46
10.4. Savunmasız İnsanları Koruma	46
11. Güvenlik.....	47
12. Tecdit / Yenilik	47
12.1. Hadis İlminin Tedvini ve Yenilik.....	48
13. Islah.....	49
13.1. Toplumsal Islah	50

13.2. İdarî Islah.....	51
14. Aşırılıkla Mücadele / Vasat ve Mutedil	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	56
EKONOMİ VE ASKERİ YÖNETİMİN FİKRİ TEMELLERİ	56
1. Ekonomik Kalkınma Projeleri	56
2. Devlet Hazinesini Haksız Kazançlardan Koruması	56
3. İsrarla Mücadelesi	57
4. Haksız Vergileri Kaldırması	58
5. Ticaret Özgürlüğü	59
6. Ölçü ve Tartı Aletlerine Düzenleme	59
7. Tarım Projeleri	59
7.1. Harâc Arâzilerinin Satışını Yasaklaması.....	59
7.2. Çiftçilerle İlgilenip Vergileri Hafifletmesi.....	60
7.3. Mevât Araziyi İhya Edip Toprağı Tarıma Elverişli Hale Getirmesi ..	60
8. Ekonomik Refahı Sağlaması	61
9. Muhaliflere Barışçıl Yöntemlerle Mücadele Ederek Askeri Harcamaları Azaltması.....	61
10. Gelir ve Servetin Adil Dağıtımı	62
11. Askerî Anlayışı	63
11. 1. Savaş Ahlakı ve Hukuku	63
11.2. Savaş Kültürü ve Stratejisi	65
11.3. Askerî Psikoloji ve Yönetimi	66
11.4. Antlaşmalara Sadakat ve Barış Ahlakı.....	68
11.5. Askerî Hazırlık ve Orduyu Donatım	68
11.6. Askerî İstihbaratın Önemi	69

12. Fetih Hareketlerini Durdurması	70
13. Esirlere insanî Yaklaşımı	70
13.1. Musul Valisine Mektubu	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	71
TOPLUMSAL YÖNETİMİN FİKRİ TEMELLERİ	71
1. Davet ve İrşad	71
1.1. İyiliği Emretme ve Kötülüğü Engelleme Metodolojisi	74
1.2. Sakındırma Yöntemi	76
1.3. Eğitim ve İrşad Ekipleri Oluşturması	78
1.4. Yöneticilere Uyarı ve Nasihatler	78
1.5. Yöneticilere Karakter Eğitimi	79
2. İlmi Projeler	80
2.1. İlimin Öncülüğünde Hareket	80
2.2. İlmî ve Fikrî Çalışmalara Ekonomik Destek Sağlaması	80
3. İlim Adamları ile İstişare	81
3.1. İlim Adamlarına Saygısı	82
4. Âlimlerle Mektuplaşmaları	83
4.1. Sâlim b. Abdullah b. Ömer ile Mektuplaşması	83
4.2. Hasan-ı Basrî ile Mektuplaşması	84
4.3. Sünnetlerin İhyası ve Bidatlerle Mücadele Metodolojisi	85
5. Toplumsal Uzlaşî Kültürü	86
5.1. Muhalefete Yönelik Stratejisi	86
5.2. Haricilere Mektubu	86
5.3. Musul Valisine Mektubu	89
5.4. Horasan Valisine Mektubu	90

5.5. Gayrimüslimlere (Zımmîlere) Yönelik İnsani Muâmelesi.....	91
6. Sosyal Yardım Projeleri.....	91
6.1. Sosyal Tesislerin Yapılması.....	92
7. Toplumun Farklı Kesimlerine Yardım Çalışmaları.....	92
8. Su Kuyularının Açılması.....	93
9. Engelli ve Dezavantajlı Gruplara Destek Olması.....	94
10. Devlet Ödeneklerini Hak Sahiplerine Vermesi.....	94
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	102

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn/bin: Oğlu
Bkz., bkz.	: bakınız
bint	: Kızı
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed	: Editör
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M.	: Milâdî
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sav.	: Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden (Düzenleyen)
trc.	:Tercüme eden
yek	:Yazma Eserler Kurumu
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayın evi /Yayınları
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Bu çalışmada İslâm tarihinde beşinci halife olarak bilinen Ömer Abdülazîz (717-720) ve mektupları ele alınmıştır. Bu konuyu ele almamızın sebebi, Ömer b. Abdülazîz'in erken dönem İslâm tarihinde geniş bir coğrafyada ve iki buçuk yıla yakın kısa bir zaman içerisinde toplum ve devlet sisteminde gerçekleştirdiği devrim niteliğinde yenilikçi ve ıslahatçı hareketini anlamak ve kavramaktır. Ömer b. Abdülazîz'in bu ıslahatçı hareketi, Râşid hilâfetten sonra İslâm tarihinin ilk yenilikçi hareketi olarak bilinir. Biz de İdarî, siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik alanda gerçekleşen bu köklü değişimin gerçekleştiği dönemi anlamak için devletin resmi belgeleri hükmündeki o dönemin devlet başkanı olan Ömer b. Abdülazîz'in valilerine, âmillerine, komutanlarına, muhalif gruplara göndermiş olduğu mektuplarını incelemeyi hedefledik.

Devletin yazışma yöntemlerinden olan mektuplar, önemli bir tarihi değere sahiptir. İslâm tarihinin ilk döneminde Hz. Peygamber ve Râşid halifeler döneminden itibaren farklı kesimlere mektuplar gönderilmiştir. Bu yöntem sonraki dönemlere de taşınmıştır. Biz de bu çalışmamızda İslâm tarihinin önemli kaynaklarından olan Ömer Abdülazîz'in mektuplarını araştırdık. Bu mektupları araştırmamızın nedeni Ömer b. Abdülazîz'in dönemini mektuplarından hareketle bu yönetim anlayışını ve uygulamalarını anlamaya çalışmaktır. Yaptığımız araştırmalarda Ömer Abdülazîz'in dönemiyle ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır. Ancak mektupları esas alınarak yapılan bir akademik çalışma tespit edilmedi. Bu çalışma ile dönemin asli kaynaklarından olan bu mektupları İslâm tarihi kaynaklarından araştırılarak iki yüz kırk (240) mektubu tespit edildi. Bu mektupların hacim olarak kısa, ortaveuzun mektuplar şeklinde olduğu, muhatap kesimi başta devlet adamları, ilim adamları, muhalifler, aile efradı ve dostları olmak üzere farklı kesimlerden oluşmaktadır. Bütün bu mektuplar, bu çalışmada ele alındığında çalışmayı aşacağından belli bazı mektupları ele alınmaya çalışıldı. Bu mektuplar incelenerek Ömer b. Abdülazîz'in yönetim anlayışının fikrî temelleri ve uygulama şekilleri tespit edilmeye çalışıldı.

1. Tezin Konusu

Bu tezde, Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülazîz'in (717-720) yönetim anlayışını, onun valilerine, âmillerine, komutanlarına, ilim ehline, muhalif gruplara yazdığı mektuplardan yola çıkarak ele alınmıştır. Mektuplar, dönemin diplomasisini, siyasi atmosferini ve mevcut devlet işleyişini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca devlet-taşra ilişkisinin mektuplara yansımaları da düşünüldüğünde tezimiz erken dönem İslâm tarihinin önemli bir kısmını devletin resmi yazışmalarıyla anlatması bağlamında boşluk doldurur mahiyettedir. Bu tezde Ömer b. Abdülazîz'in siyasî, idarî, ekonomik, askerî ve toplumsal yönetiminin fikrî temelleri incelenmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Geçmişten günümüze kadar resmi yazışmalarda kullanılan mektuplar, devletlerin yönetimlerini, siyasi, ekonomik ve sosyal durumlarını anlamak için en önemli belgelerdendir. Bu çalışmada da Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülazîz'in mektuplarından yola çıkarak, Emevî devletinin o günkü, siyasi, ekonomik ve sosyal durumu hakkında bazı bilgiler edinilmeye çalışılacaktır. Zira vali, komutan, âmil gibi devlet görevlilerine yazılan bu mektuplar, resmî belge niteliği taşıyan en önemli kaynaklardandır. Böylelikle, Halife Ömer b. Abdülazîz'in kaleminden Emevî Devleti ile ilgili satır aralarındaki bilgilere erişilmek istenmektedir.

Bu mektupların incelenmesindeki bir diğer ve en önemli hedef ise; Ömer b. Abdülazîz'in yönetim anlayışı, ıslah ve tecdid yönü, ilim ehline verdiği önem, toplumun farklı kesimleriyle olan ilişkileri hakkında ipuçları ve bilgileri ortaya koymaktır. Nitekim Ömer b. Abdülazîz, yaklaşık iki buçuk yıllık yönetimi süresince, idari ve toplumsal alanlarda birçok sorunla başarılı bir şekilde mücadele etmiştir. İlk dört halifeyi örnek alan ve bu yöntemi sebebiyle Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi sayılan Ömer b. Abdülazîz idarî, iktisadî ve içtimaî sahalardaki icraatlarıyla da aynı çizgiyi devam ettirmiştir. Yönetiminde köklü değişimler gerçekleştirmiş ve adalet, özgürlük, şûra, ıslah, yenilik gibi önemli değerleri ilke edinmiştir. Emevî yönetimine fikri ve siyasi alanlarda karşı olan birçok muhalif kişiyle bizzat görüşerek veya onlara mektuplar yazarak onlarla ortak bir zeminde buluşmanın çabasını vermiştir.

Halka zulmeden ve yolsuzluklara adı karışan valileri ve diğer memurları görevlerinden almıştır. Onların yerine hangi kabileden olduklarına bakmaksızın ehil ve dürüst yeni memurlar tayin etmiştir. Emevî hânedanı mensuplarının ve devlet yöneticilerinin gasp ettikleri malların tespitini ve hak sahiplerine iade edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Toplumsal barışa büyük önem veren Ömer b. Abdülazîz, muhaliflere karşı âdil bir yönetim uygulamıştır.

Ömer b. Abdülazîz, toplumdaki farklı gruplarla etkili bir iletişim kurmuştur. Sade yaşantısı, adil yönetimi, halkıyla iyi bir iletişim kurması ve devlet adamı olmanın yanı sıra yüksek bir ilmî derinliğe sahip olması, Râşid halifelerin beşincisi kabul edilmesini ve yüzyıllar boyunca örnekliğinin konuşulmasını sağlamıştır. Ömer b. Abdülazîz'in bu şekilde anılmasını sağlayan etkenlerden bir diğeri ise onun ilim ehline verdiği önem olsa gerekir. Tâbiînin büyük âlimlerinden Hasan-ı Basrî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer gibi ilim ehliyle, dini konuları ve alacağı kararları istişare etmiş ve bu amaçla çeşitli mektuplar yazmıştır.

Bu çalışmada da gerek Emevîlerin gerekse Müslümanların tarihinde çok önemli bir yeri ve örnekliliği olan Ömer b. Abdülazîz'in yönetim anlayışına ve ilkelerine, kendi yazdığı ve kendisine yazılan mektuplar incelenmek suretiyle ulaşmak amaçlanmıştır. Bu çalışmayla birlikte Ömer b. Abdülazîz örneğinde âdil, Müslüman yönetici modeli nasıl olması gerektiği sorusunun cevabı aranmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmayla birlikte resmi mektupların devlet yönetimlerinde, diplomatik ve bürokratik alanlardaki mahiyetini anlamak için taşıdıkları kaynak değeri de ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Halife Ömer b. Abdülazîz'in mektuplarını incelemesi yönüyle halifenin kaleminden halifenin yönetim anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece halifenin yönetim anlayışına, ilkelerine, karşılaştığı önemli olaylara ve sorunlara doğrudan halifenin gözünden ulaşmak istenmektedir. Bu, çalışmamızın en özgün yönünü oluşturmaktadır. Resmî belge niteliği taşıyan bu siyasî, idarî, malî, askerî, ilmî, fikrî ve bazı dostlarına gönderdiği mektuplar ile halifenin icraatlarının görünmeyen sebeplerinin anlaşılması kolaylaştırmakla birlikte, Râşid

halifelerin beşincisi kabul edilen Ömer b. Abdülazîz'in örneklığı de daha yakından incelememizi de sağlayacaktır. Bu çalışmayla birlikte Ömer b. Abdülazîz örneklığında âdil, Müslüman yönetici modeli bir kez daha ortaya konulmaya çalışılacaktır. Mektup satırlarının arasında onun düşünce dünyasında ve icraatlarında, âdil yöneticinin yönetim anlayışı daha yakından incelenmeye çalışılacaktır. Bu yönüyle çalışmamızda, tarihte adı zulümle anılan yüzlerce yöneticinin aksine İslâm medeniyetinde Ömer b. Abdülazîz'in örneklığı ve modeli, halifenin mektuplarında aranmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmayla birlikte resmi mektupların, devlet idaresini ve toplumları anlamak için taşıdıkları kaynak değeri de bir kez daha ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmamızı ortaya koyabilmek için öncelikle, Emevî tarihiyle ilgili okumalar yapılmıştır. Böylelikle, mektupların incelenmesi aşamasında, Halife Ömer b. Abdülazîz'i diğer halifelerden ayıran yönlerin görülmeye çalışılması amaçlanmıştır. Bu incelemeden sonra Ömer b. Abdülazîz dönemi daha detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu incelemelerin akabinde, Ömer b. Abdülazîz'in mektuplarına ulaşmak amacıyla İslâm Tarihi kaynakları taranmıştır. Halifenin yazdığı ve kendisine yazılan mektuplara erişilmeye çalışılmıştır. Erişilen mektuplar çeşitli kaynaklarda karşılaştırıldıktan sonra bu mektupların bir kısmının tercümesi yapılmıştır. Tercümesinin ardından mektuplarda ele alınan konular incelenmiş ve içeriklerine uygun başlıklar verilmiştir. Çalışmamızda bu konularla, olaylarla ilgili kısa bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu mektuplarda, halifenin olaylar karşısında takındığı tavır açık bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. İncelenen mektupların tahlili yapılarak halifenin yönetim anlayışına dair ilkeler çıkarılmaya çalışılmıştır. Halifenin politikalarının sonuçları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Mektuplardan elde edilen bilgiler ışığında Ömer b. Abdülazîz'in yönetim anlayışı, ilkeleri ve bunları sağlayan etkenler üzerinde tartışılmıştır.

5. Araştırmanın Planı

Bu çalışma, bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Ömer b. Abdülazîz'den önceki siyasi ve sosyal durum incelendikten sonra Ömer b. Abdülazîz'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde "Ömer b. Abdülazîz'in Mektuplarında Yönetimin Fikrî Temelleri" başlığı altında siyasi ve idari yönetiminin ana düşüncesini oluşturan ilkelere değinilmiştir. Üçüncü bölümde "Ekonomik ve Askeri Yönetimin Fikrî Temelleri" ana başlığı altında Ömer b. Abdülazîz'in ekonomik kalkınma ve tarım projeleri ele alınmıştır. Askeri yönetimin fikrî temelleri olan savaş ahlakı ve hukuku, fetih hareketlerini durdurması, esirlere insanî yaklaşımı başlıkları incelenmiştir. Dördüncü bölümde de "Toplumsal Yönetimin Fikrî Temelleri" ana başlığı altında da ilmî projeler, ilim adamları ile istişare ve âlimlerle mektuplaşmaları, toplumsal uzlaşî kültürü, sosyal yardım projeleri ele alındıktan sonra sonuç kısmında da bu çalışmada elde edilen sonuçlar incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HAYATI

1. Ömer b. Abdülazîz'in Hilâfetinden Önce Siyasî ve Sosyal Durum

Râşid hilâfetten sonra İslâmî olmaktan daha fazla Arap olan Emevîlerin yönetime gelmesiyle İslâm tarihinde yeni bir yönetim değişikliği olmuştu. Bu durumu gözetlemekte olan cahiliye eğilimi bu fırsatı kullanarak İslâm'ın ortadan kaldırdığı cahiliye hayatını tekrar canlandırmaya başlamıştı. İslâm'ın şehirlerinden ve merkezlerinden sürgün edilen ve çöllerine sığınan kabile taassubu ve cahiliye çağruları tekrar geri dönmüştü. Topluma faydası olmayan ve toplum için çok tehlikeli ve utanç verici olan bu kabile egoizmi ve cahiliye çağruları bu dönemde insanların övündükleri çağrılardan olmuştur. Birey ve toplum hayatında tehlikeli bir değişim olmuştur. Cömertlik ve kahramanlıklar daha önce Ahiretteki mükâfat ve Allah'ın rızası için yapılırken bu dönemde gösteriş, toplantı yerlerinde öne çıkma ve diğer kabilelere karşı üstünlük elde etmek için yapılmaya başlanmıştır. Bundan önceki dönemde Beytülmal, ümmetin mülkü iken bu dönemde tek şahsın mülkü haline geldi. Bu dönemden önce mallar, zenginlerden alınıp fakirlere verilmesi egemen iken, bu dönemde fakirlerden alınıp zenginlere, yöneticilere ve şairlere verilmesi egemen olmaya başladı. Toplumda yemek davetiyeleri zenginlerin davet edilip fakirlerin dışlandığı yemek davetiyelerine dönüştü. Haktan sapıp günah işleyenler daha önce toplumun dışına itilirken bu dönemde yaklaştırılıp değer verilmeye başlandı. Haccac b. Yusuf gibi kan döken bir vali Emevîlerin yanında bir değeri vardı. Emevî yönetimi ve yöneticilerinin bu lüks hayata eğilimleri toplum üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Toplumda eski kavimlerde olduğu gibi yaşantısında savurgan, konfora düşkün ve şımarık bir insan sınıfı oluştu. Toplumda her şeyde büyük bir yozlaşma yaşandı. Cahiliye hayatı her fırsatı değerlendirmeye çalışarak İslâm ile yarışa girmişti. Cahiliye hayatı İslâm'ın kırk yılda gerçekleştirdiği ruhi ve ahlaki kalkınmayı birkaç yıl içerisinde tüketme hedefindeydi. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen din, insanların kalbindeki konumunu korumada ilk sırada yer

almaya devam etmiştir. Toplumun büyük bir kısmı bu kötülük ve yozlaşmayı onaylamıyordu. Yöneticilere ve onların çevrelerine eleştirel bir gözle bakarak onları küçük görüyor ve bu yaşantılarına öfke duyuyorlardı. Bu sınıfın dışında olan halk, ilim adamlarına, din ve istikamet üzere olanlara, makam ve şöhretten yüz çevirip ilim ve davetin yayılması için çalışan insanlara saygı duyuyordu.¹

Toplumun yanında ilim, takva ve daveti temsil edenler, şöhret ve servet sahiplerinden hatta yöneticilerden daha izzetli ve değerli bir konuma sahiptiler. Yöneticilerin toplumda ki etkileri sınırlı bir çevre olan aristokrat çevresinin etrafında dönüp dolaşıyordu. Bu aristokrat çevrenin dışındaki toplumun bütün kesimlerinde etkili olanlar ise, ilim, zühd ve takva ehli sâlih insanlar, sahâbenin çocukları, ehl-i beyt ve tabiinin önde gelenleriydi. Toplumun büyük bir kesiminin temsilcisi konumundaki sahâbe ve tabiinden olan ilim ve takva sahipleri, yönetici ve aristokrat kesimine karşı üstün gelmişlerdi. Bununla beraber Emevî hükümeti; insanların eğilimlerine, ahlakî ve toplumsal yapıda etkisini göstermeye devam ediyordu. Gün geçtikçe dinî şahsiyetlerin sayıları ve etkileri azalmaya başlamıştı. Müslümanların daha iyi konumda ve durumda olmaları için dinî ve ahlaki anlamda bir değişime ihtiyaç duyulmuştu. Ancak Emevî devleti askerî açıdan güçlü ve yeni bir devletti. Bu devleti içerde ve dışarda yenecek askerî bir güç de yoktu. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talip ve Abdullah b. Zübeyr'in bu yönetimden kurtulup yerine Râşid hilâfetin çizgisinde yeni bir yönetim girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Emevîlerin sürdürdükleri miras sistemi yönetim, ıslah ve değişimle ilgili tüm umutları kırmıştı. Bu yönetim, aynı soydan birbirine devredilen birbirini takip eden zincirin halkaları gibiydi. Göstergeler, yönetimin bu şekilde devam edeceğini ve Müslümanlar da bu şartlar altında yaşayacaklarını gösteriyordu. İslâm'ın hayatın merkezine tekrar dönmesi mucize kabul ediliyordu. Normal şartlarda İslâm'ın tekrar eski konumuna dönmesi, bu bozukluğu düzeltecek, olayların seyrini değiştirecek akılları ve gözleri hayrette bırakacak, sürükleyici ve güçlü bir kalbin doğuşu kurala aykırı ve insanların

¹Ebü'l Hasen Ali el-Haseni Nedvî, *Ricalu'l fikri ve'd-Da'veti fi'l İslâm* (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 2007), 61-66.

beklemediği olağanüstü bir durum olarak görölüyordu. İşte insanları hayrette bırakan bu mucize, Ömer b. Abdülazîz'dir.²

²Nedvî, *Ricalu'l fikri ve 'd-Da'veti fi'l İslâm*, 66-68.

2. Ailesi ve Doğumu

Ömer b. Abdülazîz b. Mervan b. Hakem b. Ebi'l Âs b. Ümeyye b. Abdişşems. Annesi, Ümmü Âsım bint. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb'tır. H.63 /682-683³ Medine'de doğan Ömer, çocukluk ve gençlik döneminde annesinin amcası olan Abdullah b. Ömer'in hayatından etkilenmiş annesine dayısı Abdullah b. Ömer gibi olmak istediğini söylemiştir. Ömer b. Abdülazîz'in babası Abdülazîz b. Mervan, Mısır'a vali olduktan sonra eşi Ümmü Asım'a mektup yazarak oğlu Ömer'i alıp Mısır'a gelmelerini istemiştir. Bunun üzerine annesi Ümmü Âsım, amcası Abdullah b. Ömer'e bu durumu haber vermiştir. Abdullah b. Ömer de, Ömer'in Ömer b. Hattâb ailesine çok benzediğini Medine'de onlarla kalmasını istemiş annesi de kabul etmişti. Mısır'a vardığında babası, Ömer'i sormuş Ümmü Âsım'da durumu anlatınca babası Abdülazîz b. Mervan'da bu durumdan oldukça memnun kalmıştı. Ömer, belli bir müddet sonra Mısır'a babasının yanına gitti. Babası O'nu daha sonra eğitimi için Medine'ye tekrar göndermiştir. Bu eğitim sürecinden sonra Ömer b. Abdülazîz, Medine'ye vali olmuştur.⁴

1.3. İlim Tahsili

Ömer Medine'de Enes b. Malik, Saib b. Yezid, Yusuf b. Abdullah b. Selam, Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ebu Bekr b. Abdurrahman, Rebi' b. Sebre, Abdullah b. İbrahim, Âmir b. Sa'd ve Zührî'den dersler aldı. Ayrıca Havle bint. Hâkim'den hadis rivayet etti. Tabiin'den birçok kişiden hadis dinlediği gibi, Tabiin'den birçok kişi de ondan hadis rivayet etti. İlim ehli insanlar, fazileti, ilmi, takvası, zühdü, adaleti, şefkati, güzel yaşantısı, Allah Resûlü, ve Râşid halifelerin izini takip hususundaki gayreti konusunda fikir birliği ettiler.⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı meşhur eserinde Ömer b. Abdülazîz'in; İmam, hafız, allâme, müctehid, zâhid, abid, râşid, müctehid imamlardan ve Râşid halifelerden olduğunu

³Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ, 1. Bs (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1990), 5/253.

⁴Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz* (Beyrût: Âlemü'l Kütüb, 1984), 24-25.

⁵Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya B. Şeref en-Nevevi, *Tehzibu'l Esmâ Ve'l-Luğât*, (Beyrût: Darul Kütübî'l İlmiyye, 1431), 2/17.

zikreder. Babası Mısır'a vali olduğunda kendisi büluğ çağındaydı.⁶ Babası Mısır'a kendisiyle götürmek isteyince babasından izin alarak Medine'de ilim ehliyle kalmak onlardan ders almak ve onların ahlakıyla ahlaklanmak istediğini bunun hem kendisi hem de babası için daha hayırlı olduğunu ifade edince babası da bunu uygun görmüştür. Medine'de kalarak genç yaşta ilim ve aklı olgunluğuyla tanınmıştır.⁷

4. Medine Valiliği (705-712)

Ömer b. Abdülazîz, Velid b. Abdülmelik döneminde 86 – 93/ 705-712yılları arasında Medine'ye yedi yıl valilik yapmıştır. Medine'ye vali olarak geldiğinde Medine'nin şu on fakihini davet etti: Ūrve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Ebu Bekr b. Abdurrahman b. Hâris, Ebu Bekr b. Süleyman b. Ebu Hasme, Süleyman b. Yesar, Kasım b. Muhammed, Salim b. Abdullah, Abdullah b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b.Âmir b. Rebia, Harice b. Zeyd b. Sabit. Medine Valisi Ömer bu âlimlerle düzenlemiş olduğu toplantıda; onları hakkın yardımcıları olmalarını ve onları kendisine danışman yapmıştır. Onlar veya onlardan birisi görüş belirtmeden herhangi bir konuyu karara bağlamak istemediğini, devlet görevlilerinden herhangi birisinden bir haksızlık duyduklarında hemen kendisine ulaştırmasını talep etmişti. Medine'nin ilim ehli olan bu şahsiyetler Ömer'in bu ilgisinden memnun kalarak ve O'na dua ederek toplantıdan ayrılmışlardı.⁸

5. Hilâfeti (717-720)

Ömer b. Abdülazîz'in hilâfete geçmesinde önemli bir devlet ve ilim adamı olan Recâ b. Hayve'nin etkisi büyük olmuştur. Süleyman b. Abdülmelik aniden rahatsızlanıp hastalığı ağırlaşınca Ömer b. Abdülazîz Recâ b. Hayve'nin yanına gelerek Allah ve İslâm hakkı için Müminlerin Emiri halifeliği hakkında istişare ederse bu görevi kendisine vermemesi ve Süleyman b. Abdülmelik'i kendisinden yüz çevirmesini sağlamasını ve bunu ona hatırlatmasını istemiştir. Çünkü bu hilâfet işini taşıyacak gücünün olmadığını belirtmiştir. Recâ b. Hayve de Ömer'i azarlamıştı.

⁶Şemsüddîn Muhammed B. Ahmed B. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Müessesetü'r-Risale, 1985), 5/114.

⁷ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/117.

⁸ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/118.

Süleyman b. Abdülmelik henüz bülüğ çağına ermemiş oğlu Eyyub'u veliaht olarak belirlemiştir. Danışmanlarından âlim olan Recâ b. Hayve bu karara katılmadığını belirtmiş ve ölümünden sonra halifeyi (azaptan) koruyacak sâlih bir insanı halife yapmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Süleyman b. Abdülmelik oğlu Eyyub'u veliaht tayin etmekten vazgeçmiştir. Bir iki gün düşündükten sonra Recâ b. Hayve'ye Ömer b. Abdülazîz hakkında ne düşündüğünü sormuş Recâ da Allah adına yemin ederek Ömer b. Abdülazîz'in faziletli ve hayırlı bir Müslüman olarak bildiğini söylemişti.⁹

Süleyman b. Abdülmelik, Recâ'ya o halde Abdülmelik'in hanımı Âtike'nin iki oğlunu veliaht tayin etmelerine dair el-Velid ve kendisine olan ahdini ne yapmaları gerektiğini sormuş. Recâ da onları Ömer b. Abdülazîz'den sonra veliaht yapmasını önermiştir. Süleyman da bu öneriyi beğenmiş ve Ömer b. Abdülazîz'in halifeliğine karar vermiştir. Süleyman b. Abdülmelik, Ahitnamede Ömer b. Abdülazîz'i halife olarak tayin etmişti. Ömer'den sonra da Yezid Abdülmelik veliaht olarak belirlemiştir. Sonra da hanedan mensuplarını çağırarak mektubunda veliahdının kim olduğunu yazdığını ve Recâ'ya verdiğini ve bu sayfadaki emrini verdiğini emrin de mektupta yazılı olduğunu buna şahitlik yapıp mektubu mühürleyip kapatmalarını istemiştir. Onlar da mektubu mühürleyip kapatıp çıktılar. Kısa bir vakit sonra Süleyman b. Abdülmelik vefat etti. Recâ da dışarı çıkıp hanedan mensuplarına elindeki mektubun Müminlerin Emiri'nin veliahdını tayin ettiği mektubu olduğunu, buna şahitlik yapmalarını ve buna razı olmalarını istedi. Onlar da kabul edince mektuptaki isimleri ilan etti.¹⁰

Velid b. Abdülmelik, kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'i veliahtlıktan çıkarıp oğlunu veliaht yapmak istiyordu. Toplumun ileri gelenlerinin büyük bir kısmı isteyerek ve istemeyerek bunu kabul etmişlerdi. Fakat Ömer b. Abdülazîz, buna karşı durarak Süleyman b. Abdülmelik'in tarafını tutmuştu. Süleyman b. Abdülmelik, birçok kişinin kardeşi Velid'in tarafını tutmasına rağmen Ömer'in bu samimi

⁹İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/261.

¹⁰İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/261.

duruşunu unutmamıştı ve vefatından önce Ömer'i yerine veliaht olarak tayin etmesinde önemli bir etkisi olmuştu.¹¹

Süleyman b. Abdülmelik defnedildikten sonra Ömer b. Abdülazîz'e Süleyman b. Abdülmelik'in daha önce bindiği bineği getirildi fakat ona binmeyip geldiği bineğine bindi. Saraya geldiğinde daha önce Süleyman b. Abdülmelik'in oturduğu yaygılara da oturmak istemedi. Dışarı çıkıp camiye gitti ve minbere çıkarak Allah'a hamd edip şükrettikten sonra insanlara şu etkili konuşmayı yaptı: “Sizin Peygamberinizden sonra Peygamber gelmeyecektir, O'na indirilen kitaptan sonra da kitap yoktur. Allah'ın helal kıldığı şeyler kıyamete kadar helaldir, haram kıldığı şeyler de kıyamete kadar haramdır. Şunu da iyi bilin! Ben bir yargıç değilim; fakat uygulayıcıyım. Ben, yeni şeyler ortaya atan bir bid'atçi de değilim; fakat ben (Sünnet ve Râşid Halifelerin) yolunun takipçisiyim. Şunu da iyi bilin! Allah'a isyanın olduğu herhangi bir konuda hiç kimseye itaat edilmez. Şunu da iyi bilin ki! Ben sizin hayırlınız da değilim. Ben, sizden bir adamım, sizden farkım, Allah, ban sizdendaha fazla ağır yük yüklemiştir.” Sonra da onlardan yapmalarını istediği konuları dile getirdi.¹²

Ömer b. Abdülazîz'in yönetime geldiğinde yaptığı ilk icraatlar, vali, hâkim ve diğer devlet görevlilerin yerini değiştirmesi ve halka zulmeden zalim valileri görevlerinden azletmesidir. Kendisinden önceki Emevî yöneticilerinin şatafatlı görüntülerine karşı çıktı ve köşkteki yeni eşyaları devlet hazinesine iade etti. Hilâfete geldiği anda hayatında köklü değişimler oldu. Lüks ve konfor hayatı bırakıp sade bir hayat yaşamaya başlamıştı. Râşid halifeleri ve bunların içerisinden daha fazla Hz. Ömer'i ve uygulamalarını model aldı. Hizmetçileri ailelerine ve şehirlerine gönderdi. Hakları gasp edilenlerin haklarını iade etti. Eyyamcı ve avarelerin toplantılarına benzeyen toplantılara son verdi. Kisra ve Kayser'in halılarına benzeyen halıları kaldırıp ilk İslâmî konumuna getirdi.¹³

¹¹Abdurrahman B. Ebu Bekr Celâlüddin es-Suyûtî, *Tarihu'l Hulefâ*, ed. Hamdi Demirdaş (Mektebetu Nizar Mustafa El-Baz, 2004), 172.

¹²İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/263.

¹³Nedvî, *Ricalu'l fikri ve 'd-Da'veti fi'l İslâm*, 70.

6. Şahsiyeti

Ömer b. Abdülazîz, yaratılışı ve ahlakı güzel, olgun aklı, iyi yönetimi, adalete son derece önem veren, ilmi çok, zekâ ve anlayışı açık, içli, çokça tövbe eden, Allah'a ibadet eden, batıldan uzaklaşıp hakka yönelen, hilâfet makamına karşı zahid, yardımcılarının azlığına rağmen hakkı söyleyen birisiydi. Ömer, zalim yöneticilerin durumunu araştırıp tahkikatlarını yaptığından, onların fazla olan ödeneklerini kısıtından ve haksız yere aldıkları malları onlardan geri aldığından dolayı O'nun bu yönetimi onların hoşuna gitmemiştir. Bu zalim hanedan mensupları, Ömer'i zehirleyinceye kadar tuzak kurmaya çalışmışlardır. Nihayetinde şehadet ve saadeti kazandı. Ömer, ilim ehlinin ittifakıyla Râşid halifelerden ve ilmiyle amel eden âlimlerden sayılmıştır.¹⁴

7. Hakkında Söylenenler

Süfyan-ı Sevri; adalet öncülerinin Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Ömer b. Abdülazîz olmak üzere beş kişi olduğunu söylemiştir.¹⁵

Muhammed b. Ali el- Hüseyin; her kavmin bir seçkini olduğunu, Emevîlerin en seçkin ve asil adamı Ömer b. Abdülazîz olduğunu söylemiştir. Kıyamet gününde tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini ifade etmiştir. Meymun b. Mihran da; Âlimler, Ömer b. Abdülazîz'in ilminin yanında ancak öğrenci hükmünde olduklarını söylemiştir. İbn Sirîn de Ömer b. Abdülazîz'i kastederek "hidayetin imamı" olarak söz etmiştir.¹⁶ Ömer b. Abdülazîz, Enes b. Malik'e namazda imam olmuştu. Enes b. Malik; Ömer b. Abdülazîz'in namazı gibi Resûlullah'ın(sav) namazına benzeyen hiç kimseyi görmediğini söylemiştir.¹⁷ Hadisçi ve mezhep imamı olan Ahmed b. Hanbel tabîn nesli içerisinde Ömer b. Abdülazîz'in sözü ve görüşü dışında hiç kimsenin söz

¹⁴ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/120.

¹⁵Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1984), 73.

¹⁶İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 74; es-Suyûtî, *Tarihu'l Hulefâ*, 172.

¹⁷ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/114.

ve görüşünün hüccet olmadığını söyleyerek Ömer b. Abdülazîz'in gerçek değerini ifade etmiştir.¹⁸

Ömer b. Abdülazîz'in vefat haberi Rum kralına ulaşınca bu haberi üzüntüyle karşılayarak duygularını şu sözlerle ifade etmiştir: “*Sâlih adam vefat etmiştir. Öyle zannediyorum ki! Eğer Hz. İsa'dan sonra ölüleri diriltecek biri olsa o da Ömer b. Abdülazîz olurdu. Ben bir rahibin dünyadan yüz çevirmesine şaşmam. Asıl şaşılacak durum dünyanın bütün çekiciliğiyle Ömer b. Abdülazîz'in ayaklarının altına serildiği halde Ömer'in ondan yüz çevirmesine şaşarım!*”¹⁹

Evvâî, Ömer b. Abdülazîz'in cenazesine katıldıktan sonra Kınnisrin şehrine yönelmişti. Yolda bir rahibe rastlamıştı. Rahib, Evvâî'nin Ömer b. Abdülazîz'in cenazesine katıldığını anlamıştı. Evvâî, Ömer b. Abdülazîz'in cenazesine katıldığını söyleyince rahibin gözlerinden sicim sicim gözyaşları aktığına şahit olmuştu. Ömer b. Abdülazîz'in dininden olmadığı halde ağlamasının sebebini sormuştu. Rahib, Ömer b. Abdülazîz için ağlamadığını, Ömer b. Abdülazîz'in yeryüzünü aydınlatan bir kandil olduğunu bu kandilin sönmesine ağladığını ifade etmişti.²⁰

Abdullah b. Vehb, Mâlik b. Enes'ten işittiğine göre Sâlih b. Ali, Şam'a geldiğinde Ömer b. Abdülazîz'in kabrinin yerini sormuştu. Fakat kabrin nerede olduğuna dair hiç kimseden bilgi alamamıştı. Bir rahibin yanına gitmesini söylemişlerdi. Sâlih b. Ali, rahibin yanına gidip Ömer b. Abdülazîz'in kabrini sormuştu. Rahib de “Sıddîk” olan adamı mı arıyorsunuz? Şu tarladadır! Diyerek kabrinin yerini göstermişti.²¹ Bu rivayetten de anlaşılıyor ki Müslüman olmayan bir rahib, Ömer b. Abdülazîz'i “Sıddîk” yani doğruluğun zirvesinde olan adam olarak vasıflandırmıştır.

¹⁸Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl B. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*, ed. Abdullah Abdulmuhsin (Dâru'l Hicr, 2003), 9/154.

¹⁹İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 331.

²⁰İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 331.

²¹İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 331.

8. Vefatı

Ömer b. Abdülazîz, H.101/M.720 yılında Receb ayına beş gece kala Çarşamba günü Hunasıra'da vefat etti. Hilâfet süresi iki yıl beş ay dört gün sürmüştü. Vefat ettiğinde Otuz dokuz yaşındaydı. Deyr Sim'ân'da defnedildi. Süfyan b. Uyeyne, Ömer b. Abdülazîz vefat ettiğinde kırk yaşında olduğunu söylemişti. İlim ehli insanlar, Ömer b. Abdülazîz'in sika(güvenilir), ilim ve takva ehli, çok sayıda hadis rivayet eden ve adil bir yönetici olduğunu söylemişler.²² Suyûtî, Ömer b. Abdülazîz'in Humus'a bağlı Deyru Sim'ân' da vefat ettiğini ve vefat sebebinin Ömer b. Abdülazîz'in Emevîlerin haksızca aldıkları malları onlardan geri almasından dolayı O'ndan rahatsız olduklarını ve Ömer b. Abdülazîz'i zehirlediklerini ifade etmiştir.²³ Mücahid, Ömer b. Abdülazîz'in kendisinin zehirlendiği anı bildiğini kendisine söylediğini ve daha sonra kendisini zehirleyen hizmetçiyi çağırarak niçin zehirlediğini sorduğunu, hizmetçi de bin dinar ve azat olmasıkârşılığında kabul ettiğini söyleyince Ömer de bin dinarı getirmesini ister ve bin dinarı alıp Beytülmal'a koyduğunu hizmetçiyi de serbest bırakarak hiç kimse kendisini görmeden gitmesini söylediğine tanıklık etmiştir.²⁴ Ömer b. Abdülazîz'in vefat haberi Hasan-ı Basrî'ye ulaşınca şöyle demiştir: “Biz, Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz. Ey her hayrın ve iyiliğin sahibi Ömer!”²⁵

²²İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/319-320.

²³es-Suyûtî, *Tarihu'l Hulefâ*, 183.

²⁴es-Suyûtî, *Tarihu'l Hulefâ*, 184.

²⁵İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 329.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN MEKTUPLARINDA YÖNETİMİN FİKRÎ TEMELLERİ

1. Siyasî ve İdarî Yönetimin Fikrî Temelleri

Bu bölümde Ömer b. Abdülazîz'in siyasî düşüncesinin temellerini oluşturan ilke ve değerler, mektupları esas alınarak incelenecektir. Bu mektuplarda geçen temel kavramlar tespit edilerek bu kavramların Ömer b. Abdülazîz'in düşünce dünyasında taşıdığı anlamlar belirlenmeye çalışılacaktır. Ömer b. Abdülazîz'in mektupları bağlamında erken dönem İslâm siyaset düşünce ve uygulamalarını anlama ve yorumlama dahedeflenmektedir. Bu çalışmayla İslâm siyaset tarihi açısından önemli bir tecrübe olan Ömer b. Abdülazîz'in yönetim anlayışı ve uygulamaları, bir olgu olarak dünya siyaset tarihinde konumlandırılması açısından da önem arz etmektedir. İslâm siyaset düşüncesinin merkezinde insan vardır. İnsandan sonra da devlet gelir. Ardından bu devletin ürettiği maddî ve manevî değerlerin oluşumundan medeniyet meydana gelir. Ömer b. Abdülazîz, Râşid halifeler dönemindeki devlet tecrübesini de model alarak yaşadığı dönemin siyasî ve sosyo-kültürel yapısını da göz önünde bulundurarak o temeller üzerine yeniden güncellemiştir. Bu bölümde Halifenin mektuplarında aynı zamanda İslâmmedeniyet tasavvurunun fikrî temelleride tespit edilmiş olacaktır.

2. Siyaset, İdare ve Hilâfet

Sözlükte “hayvanı ehliştirmek, atı terbiye etmek” anlamına gelir. İslâmî literatürde, terim anlamıyla “insanların işlerini ıslah edip düzene koymak suretiyle dünyada ve ahirette kurtuluş ve iyilik yoluna götürmek”, “adalet ve istikamet esaslarına göre hususi bir topluluğun işlerini düzene koymak suretiyle yönetmek” gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Siyaset ile yönetim eş anlamlı olarak kullanıldığı gibi, zaman zaman yönetim kuralları oluşmuş bir kurumun işleyişini sağlama anlamında, siyaset ise onu da içerecek şekilde kuralları belirleme ve temel kararları almayı yahut insanların düşünce, irade ve duygularını belirli bir doğrultuda yönlendirmeyi ifade etmektedir. Kur'an'da özellikle siyasetin ve her seviyede yönetimin üzerine kurulması gereken şu ölçü ve değerler dile getirilmiştir: Hak ve adaleti ayakta tutmak, takvâ üzere olmak, yeryüzünde iyiliği yayıp kötülüğü engellemek, çatışma ve bölünme yerine Allah yolunda uzlaşmak ve birleşmek, zalimlerin saldırılarına

karşı Müslümanların varlığını ve haklarını korumak, kul haklarına riayet etmektir.²⁶İdare de yeterlilik ve kapasite seviyesini yükseltmek için insan ve maddi kaynakları harekete geçirmektir. Stratejik idare ise, uzun vadede teşkilatın yeterlilik ve kapasitesini gerçekleştirmek için insan ve maddi imkânları harekete geçirmektir.²⁷“Sözlükte “ birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birine vekâlet etmek” gibi anlamlara gelen “hilâfet” kelimesi, terim olarak Hz. Peygamber’den sonra siyasî-idarî görevlerini üstlenen devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. İslâmî gelenekte meşru devlet başkanına “halife” (çoğulu *hulefâ, halâif*) veya “imam” denilir. Hz. Ömer devrinden itibaren halife için “emirü’l- mü’minîn” lakabı da kullanılmıştır. Devlet başkanlığının bir adı da “imamet”tir. Devlet başkanına, Resûlullah’ın vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife; önder ve lider olması sebebiyle de “imam” denilir. Fıkıh kitaplarında imâmet terimi ibadet bölümlerinde “namaz imamlığı”, devlet yönetimiyle ilgili bölümlerde “devlet başkanlığı” anlamında kullanılır. Bu ikisini birbirinden ayırmak için ikincisine “imâmet-i kübrâ” (büyük liderlik) denilmiştir.”²⁸

3. Akîde / Tevhid

Akîde; Arapça ’da “akd” kökünden türemedir. Akd, bir şeyin uçlarını birleştirmektir. İpin akdi(düğümünmesi), binanın akdi (birleştirilmesi) gibi katı cisimlerde kullanılır.Alışveriş akdi, antlaşma gibi başka anlamlar için de kullanılır: “Onunla sözleşme, antlaşma yaptım, sözleştik, antlaşma yaptık” Allah Teâla bu anlamda şöyle buyurdu : “*Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere...*”²⁹“...yaptığınız yeminlerden ötürü...”³⁰ Anlamlarına gelmektedir.”³¹Aynı kökten türemiş bulunan “İ’tikâd ise, “düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak ve benimsemek” demektir.”³²

Kelimenin kök(etimolojik) anlamından Akîdenin, herhangi bir baskı altında kalmadan Allah ile özgürce ve gönülden yapılmış bir sözleşme ve antlaşma olarak da anlaşılabilir. Allah Teâla bu konuda da şöyle buyuruyor: Dinde zorlama yoktur.*Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.*”³³Akîde; ahlak, ibadet, muamelât, kültür, edebiyat, sanat, siyaset, ekonomi ve

²⁶Komisyon, *Temel İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İsam, 2019), md. Siyaset.

²⁷Tarık es-Süveydan, *100 Mustalah İdari Ve Kiyadi* (Şirketu’l İbdail Halici, t.y.), 5.

²⁸Komisyon, *Temel İslam Ansiklopedisi*, Hilafet.

²⁹Nisâ, 4/33.

³⁰Mâide, 5/89.

³¹Rağib el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, ed. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru’l Kalem, 2011), 576.

³²Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 2. Bs (İstanbul: İsam, 2010), 21.

³³Bakara, 2/256.

sosyal düzenin üzerine inşa edildiği inanç sistemidir. Akîde, hayatın anlamını ve insanın hayattaki hedeflerini belirleyen büyük bir güç ve enerjidir. Akideye dayanmayan değer ve ilkeler saldırılar karşısında yıpranır ve direncini kaybeder. Bu değerleri besleyen, ayakta tutan köklü bir akîdeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ömer b. Abdülazîz'in İslâm akîdesi üzerine kurmuş olduğu siyasi ve sosyal düzenin temeli, bu akîdeye dayandığı mektuplarında net bir şekilde görülmektedir. Ömer b. Abdülazîz'in tasavvurunda akîde; değişim ve ıslahı gerçekleştiren temel hareket noktasıdır. Bu akîde, insanların vicdanlarını harekete geçiren, zihin ve kalpte meydana getirdiği değişimden sonra toplumsal değişimi gerçekleştiren hareketli bir akîdedir. Ömer'in bu inanç tasavvuru, kısa bir zaman içerisinde yönettiği coğrafyalarda toplum ve devlet sisteminde köklü değişimler gerçekleştirmiştir. Özelde İslâm tarihinde ve genelde de dünya tarihinde bir tecrübe olan bu yönetimin hiç şüphesiz temeli bu akîdeye dayanmaktadır. Ömer b. Abdülazîz, bu akîdenin hayatın bütün alanlarında egemen olması için büyük bir azim göstermiş ve samimiyetini ispat ederek bir akîde adamı olmuştur.

Ömer b. Abdülazîz'in düşüncesinde akîde; hareket, ıslahat ve değişimleri yönlendiren temel sabitedir. Bu düşüncede akîde, kelimeleri hayata, harfleri harekete, değişimin tohumlarını tarih ve medeniyete dönüştüren adamların yetiştiği bir bahçedir. Ömer b. Abdülazîz, hilâfeti boyunca akîde ve davet sahasında büyük zaferler gerçekleştirmeye, kalp ve akıllarda imanın anlamlarını derinleştirmeye, İslâm'ı delil ve ikna yoluyla yeni topraklara, yeni toplumlara yaymaya çalışıyordu. Bunun için liderlere, hükümetlere ve krallarla mektuplaşıyordu. Yeni Müslüman olan halklara iman ve tevhidi öğretmek için de âlimlere mektuplar gönderiyordu. Ömer b. Abdülazîz'in düşüncesinde devlet yönetiminin bir meslek ve gelir getiren şiarını değil, akîdeye dayanan bir devlet anlayışının şiarını yükseltmiştir.³⁴

Şehir yöneticilerine gönderdiği mektupta da siyasianlayışının dayandığı temel değerler olarak Allah'ın sakınılmasını emrettiği tüm kötülüklerden arınmış bir kalp, temiz bir vicdan, ince ve hassas bir şuuru inşa eden takvayı kuşanmalarını tavsiye etmiştir. Takvadan sonra genelde tüm insanlığa özelde de Müminlere kurtuluş çağrısı

³⁴İmâdüddin Halîl, *Melâmihi'l İnkılab el-İslami fi Hilafeti Ömer b. Abdülazîz* (Müessesetü'r-Risâle, 1978), 84.

olan Allah'ın kitabına sarılmalarını ve bu kitabın pratiğini hayatın bütün safhalarında uygulayan Resûlullah ve O'nun sünnetinin yolunu takip etmelerini tavsiye etmiştir.”³⁵Halife Ömer'in bu mektubu, siyasî anlayışının temelini oluşturan bir mektuptur. Mektubun bu ilk bölümünde yönetiminin merkezinde Kur'an ve Sünnetin yer aldığı açıkça görülmektedir. Kur'an ve Sünnet'in rehberliğinde bir yol haritası olarak “takva” kavramını özellikle zikretmiştir. Takva, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınma, haramlardan korunma ve günahlardan arınma, Allah'a karşı hassas ve saygılı olmayı ifade eden bir kavramdır. Takva, temiz vicdanı ve ince şuuru inşa eden hareketli bir duygudur. Duygunun yanı sıra iman ve amel arasındaki bağı kuran fikrî ve kalbi bir bağıdır. Ömer b. Abdülazîz, birçok mektubunda takvayı tavsiye etmiş ve adil bir sistemin oluşmasında temel faktörlerden biri olmuştur.

Ömer b. Abdülazîz, şehir yöneticilerine göndermiş olduğu mektupta Kur'an ve Sünnet merkezli anlayışın teorik zeminden pratiğe taşınmasını isteyerek Müslümanların güç kaynağının Kur'an ve Sünnetten beslenen akîde olduğunu hatırlatmıştır. Kur'an ve Sünnetin belirlediği helal ve haram hükümlerinin bütün çağlara hitap ettiğini ve kıyamete kadar da bu hükümlerin geçerli olacağını ilan ederek önce bu hükümlerin anlaşılması sonra da uygulanması gerektiğini vurgulamış ve bu hükümlerin pratik olarak uygulanışının Hz. Peygamber'in modelliğinden örnekler vererek gerçekleştiğini açıklamıştır. Mektubun devamında Ensar ve Muhacirin fedakârlığını, onlarla ilgili inen ayetleri hatırlattıktan sonra Müslümanların Kur'an ve Sünnetten önce cahiliye hayatını yaşadıklarını ve ekonomik açıdan çok sıkıntılı bir yaşamları olduğunu hatırlatmıştır. Müslümanların Kur'an ve Sünnetle hayatlarının değiştiğini, zafer, güç birliği, maddi ve manevi genişlik ile büyük nimetlere kavuştuklarını ve bundan ibret alınması gerektiğini yazmıştır.³⁶Ömer b. Abdülazîz, mektubunun bu bölümünde yöneticilerinden Müslümanları zilletten izzete, fakirlikten maddi refaha, yenilgiden zafere ve dağınıklıktan güç birliğine götürecek yöntemin stratejisini anlatmıştır.

Ömer b. Abdülazîz, şehir yöneticilerine gönderdiği mektupta onlarla yönetim tecrübesini de paylaşarak Kur'an ve Sünnete uyarak Râşid halifelerin uygulamalarını

³⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 65.

³⁶İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 68.

örnek aldığı ve uygulamaya çalıştığını ifade etmiştir. Takip ettiği bu yöntem ile Allah'ın kendisine iyi yardımcıları verdiğini, söz birliği oluştuğunu, halkın haklarını vermeye başladığını, hata işleyenleri affettiğini, büyük nimetlere kavuşarak ülkenin maddi olarak kalkındığını ifade etmiştir. Yöneticilere, Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlerin farkında olarak şükretmeleri gerektiğini hatırlatarak nefislerine göre hareket etmemelerini tembihlemiştir. Ömer, bu mektubunda yöneticilere yaptığı nasihatlerde; Kur'an ve Sünneti hayatın pratiğinden uzaklaştırıp nefislerinin istediği şekilde uygulamalar yapmaları durumunda dünya ve ahirette izzetlerini kaybedeceklerini söyleyerek önemli uyarılarda bulunmuştur. Yöneticilere, kalkınma ve ilerlemenin Kur'an ve Sünnetin hükümlerinin ihya edilmesi ve uygulanması ile gerçekleşeceğini vurgulayarak tarihte yaşanmış gerçek olaylardan olan Semud kavminin kendilerine gelen hidayetten yüz çevirmeleri sebebiyle helak olduklarını hatırlatarak tarihten ibret almalarını istemiştir.³⁷

İslâm siyaset ilkelerinin en önemlisi, inanç ve hukuku kapsadığından dolayı yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiyi ve birbirlerine karşı yükümlülüklerini belirleyen ve aralarında çıkacak olan anlaşmazlıkları çözen Kur'an ve Sünnettir: *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zamanda adaletle hükmetmenizi emreder."*³⁸ *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l- emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir."*³⁹ Bu ayetlerde birbiriyle ilişkili yönetim ilkeleri olan emaneti yerine getirme, adaletle hükmetme, şer'i yönetime itaat etme, Allah (Kur'an) ve Resûlü(Sünnet)'ne müracaat etme zikredilmiştir. Anlaşmazlıkları Allah ve Resûlü'ne götürmenin iki anlamı vardır: Anayasal anlam ve merci'(başvuru kaynağı)anlam. Anayasal anlamdan maksat, çağdaş anayasal terminolojide yöneten ile yönetilenin kanun önünde eşit olmaları veya hukukun üstünlüğüdür. Güçlü ve zayıfın kanun önünde eşit olmaları meselesi siyasette bir meydan okumadır. Bu eşitlik kaybolup,

³⁷İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 71.

³⁸ Nisâ,4/58.

³⁹ Nisâ 4/59.

hak, güce boyun eğerse, bütün ahlaki ve hukuki ilkeler çiğnenmiş olur. Böylelikle azgın yöneticilerin iradesi kanun hükmüne geçmiş olur.⁴⁰Ömer b. Abdülazîz, Kur'an ve Sünnet merkezli siyasi ve idari sistemi kurmasıyla şahıs ve hanedan merkezli yönetim anlayışının üzerine kurulduğu siyasi gücü etkisiz duruma getirmiştir.

4. Emanet ve Ehliyet

Ömer b. Abdülazîz'in yönetiminin temellerinden biri emanet ve ehliyettir. Emanet ve ehliyet, ahlaki ve hukukî yönleri olan iki önemli kavramdır.

“Emanet” kelimesi “güvenmek, korkmamak ve emniyet içinde olmak” gibi anlamlar yanında güvenilen bir kimseye koruması ve istenildiğinde geri vermesi için bırakılan şey mânasına da gelir. Sözünde duran, kendisine güvenilen, vefalı, başkalarından korkmayan, kendine verilen emaneti gerektiği gibi koruyan kimseye “emin” denir. Emanetin zıddı hıyanet /ihamet, eminin zıddı da haindir.⁴¹

“Sözlükte yetki; elverişli, lâıyk ve yeterli olmak anlamlarına gelen ehliyet, fıkıh terimi olarak kişinin dinî ve hukukî hükümlere muhatap olmaya elverişli oluşunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, insanların leh ve aleyhindeki hak ve sorumluluklara muhatap olabilmesi halidir.”⁴²

Emanet kavramı, bir kişiye koruması için maddi bir kıymeti olan herhangi bir eşyayı vermeyi kapsadığı gibi geniş anlamda insanın Allah'a, insana ve doğaya karşı sorumluluk bilincini de kapsamaktadır. Kişinin eşi, çocukları, komşuları, yakın çevresi ve yaşadığı coğrafya birer emanet olup maddi ve manevi sorumluluğunu taşımayı gerektirmektedir. Canlı ve cansız her şeyin fitratının korunması da bir emanettir. İnsan, hayvan ve bitkinin doğal halini korumak da birer emanettir. İnsan, hayvan, bitki, gıda ve diğer varlıkların genetiğiyle oynamak kâinat ve içerisindeki diğer varlıklar için çok ciddi bir tehlike olup insan, hayvan ve bitki neslini yok etmekle birlikte dünya güvenliğini tehdit etmektedir. Bilgi/Bilim edinmek ve doğru yerde kullanmak da bir emanettir. Bilimi, tüm varlıklar için yaşanabilir bir dünyanın inşasında kullanmak da emanet kavramının içerisinde yer almaktadır. Müslüman ve gayrimüslim bütün insanlarla yapılan antlaşma ve sözleşmelere bağlı kalmak da emanet olup yerine getirmeyi gerektirmektedir. Devlet yöneticiliği başta olmak üzere

⁴⁰Muhammed Muhtar eş-Şankıtî, *El-Ezmetu'd-Dusturiyyetu Fi'l-Hadâratî'l İslâmiyye* (Doha: Muntedâ 'L-Alakât El-Arabiyye Ve'd-Devliyye, 2018), 196.

⁴¹Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Emanet.

⁴²Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009), 126.

tüm kamu görevleri birer emanet olup devletin vermiş olduğu imkânları kötüye kullanmak emanet kavramına aykırıdır.

İslâm siyaset felsefesinin temel sorularından biri de yöneticiliğin ilahi bir vergi mi? Şartlı bir emanet ve şahsi bir mülkiyet mi? Sorularına cevap vermektir. Bu sorulara verilecek cevap şudur: İslam'ın devrim niteliğindeki sembol değerlerinden biri de siyasi alanda yöneticiliğin ahlaki ve hukuki olarak yönetilenler tarafından yöneticiye verilen bir emanet olmasıdır. İslâm siyaset düşüncesinde devlet başkanlığı hiç kimsenin şahsi mülkiyeti veya güç ve istila ile ele geçirip zorla korumaya çalıştığı bir makam olmadığı gibi ilahi bir bağış da değildir. Emanetin İslâm siyaset terminolojisinde iki anlamı vardır: Birinci anlamı, devlet başkanlığı için ahlaki ve hukuki özellik olduğu gibi aynı zamanda bu makamda olan kişinin de bir sıfatı ve liderliğin şartlarından bir şarttır. İkinci anlamı da devlet başkanının güvenilir olması ve bu vasfın kendisini mal ve makamın etkisi altında kalıp onu yönlendirmesine ve bu gücü kötü amaçlarla kullanmasına engel olmasıdır.⁴³

Emanet ve ehliyet vasfının fert, toplum ve devletin yapısında içselleştirilerek pratikte uygulanması İslâm'ın hedeflediği ahlaki erdemlerdendir. İnsan-devlet-medeniyet inşasının temel dinamiklerinden biri olan emanet ve ehliyet, güven ve istikrarın egemen olduğu bir toplumun inşasının temel etkenlerdendir. Ömer b. Abdülazîz de valilerine göndermiş olduğu mektuplarda emanet ve ehliyet önem vererek devlet görevlilerinin ve özellikle de idare meclislerine seçilecek kişilerin, insanların en hayırlıları, emanet ve ehliyet vasıflarını taşıyanlardan olması gerektiğini ifade etmiştir. Basra Valisi Adî b. Ertât'a göndermiş olduğu mektupta sekreterlerini, müteveli heyetini, yetkili temsilcilerini ve idare meclisini seçerken düşünce, ahlak, karakter ve yaşantıda insanların içerisinde temayüz etmiş en iyi kişilerden olmalarına dikkat etmesini ve bu konuda hassas davranmasını istemiştir. İdari mekanizmayı oluşturan bu idarî kadronun hak sahiplerinin hakkını vereceklerini ve kimseye haksızlık yapmayacaklarını ifade etmiştir. Mektubunun devamında en hayırlılardan olmadıkça, kendisini de, düzgün Kur'an okuduğu halde söz ve ameli düzgün olmayanı ve bazı yetenekleriyle bazı kişilere üstünlüğü olduğu halde haktan

⁴³eş-Şankîti, *El-Ezmetu'd-Dusturiyyetu Fi'l-Hadâratî'l İslâmiyye*, 220.

sapan kişileri idare meclisine seçmemesini ve aday yapmamasını emretmiştir.⁴⁴Toplumu, devleti ve devletin kurumlarını yönetecek olanlar, idari ve ahlaki yeterliliğe sahip değillerse, yöneten ile yönetilenler arasındaki güven bağının kopmasına, siyasi ve toplumsal kargaşaların meydana gelmesine sebep olurlar.Bu mektupta da görevlendirmede kurumları yönetecek olan insanların ehliyet, emanet ve takva vasıflarını taşıyan seçkinlerden seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kurumların işlevsiz hale gelmesinin yanı sıra topluma zarar verecek kararların alınmasında ehliyetsiz yöneticilerin oynadığı rol büyüktür. Bu mektupta dikkat çeken kavramlardan biri de “Ümenâ” kavramıdır. Bu kavram Arap dilinde “Emin” yani güvenilir kelimesinin çoğuludur. Modern dildeki karşılığı “Sekreterler” anlamına gelmektedir. Bu kavramın Arapçadaki ki anlam göstergeleri “Sekreter” kelimesinden daha kapsayıcıdır. Ayrıca mektupta yönetim-bilgi-ahlak ilişkisine dikkat çekilmektedir. Yönetimde erdemli bir şehrin ve toplumun inşasında bilgi-ahlak birlikteliğinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Ömer b. Abdülazîz, emanet ve ehliyet ilkesini yönetiminde pratik olarak uyguladığının delillerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

4.1. Yönetim ve Sorumluluk Bilinci

Sorumluluk, insanın hedeflerini gerçekleştirmede rol oynayan hassas bir duygu ve aktif bir düşünce eylemidir. Bu duygu ve düşünce bazen iç ve dış etkenlerle pasifleşebilir. İç muhasebe ve özeleştirisi ile aktifleştirilebilir. Bu ince ve hassas şuuru taşıyanlar, kalbî ve düşünsel üretimlerini realitede projelere dönüştürebilecek bir donanıma sahiptirler.Ömer b. Abdülazîz, yöneticilerini seçerken yöneticiliğin bir emanet olduğunun bilincindeydi ve bu şuurla hareket etmiştir. Devlet yöneticilerini seçerken onların içerisinde müttaki ve sâlih insanları seçerdi.

Ömer b. Abdülazîz, şehir yöneticilerine göndermiş olduğu mektubunda; yöneticiliğin bir imtihan olduğunu, bu görevi yüklenen kişininçeşitli zorluklarla karşılaşacağını, Allah’ın koruduğu ve merhamet ettiği kişilerin dışında ayak kaymalarının sık yaşandığı zorlu bir görev olduğunu belirtmiştir. Yöneticilerin

⁴⁴İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 161.

yüklendikleri sorumlulukların farkında olmaları gerektiğini söyleyerek düşmanlarıyla savaştıkları gibi nefisleriyle mücadele etmeleri, zorluklarla ve nefsinin hoşuna gitmeyen durumlarla karşılaştıklarında Allah'ın ölümden sonrası için takva sahiplerine vadettiği mükâfatı düşünmelerini tavsiye etmiştir. Kurtuluşun zorluklara direnerek sabır ve takva ile gerçekleşeceğini belirterek Allah'ın sabır ve takva bilinciyle hareket edenlere kurtuluş vaadini yerine getireceğinin mesajlarını vererek yöneticileri bu sorumluluğun hakkını vermede güçlü bir iradeye sahip olmaları konusunda teşvik etmektedir.⁴⁵

Humeyd b. Seleme'ye yazmış olduğu mektupta Allah ile arasını düzeltmesini isteyerek yönetimin büyük bir emanet ve sorumluluk olduğunu ve bu emanete kendisini ortak ettiğini ifade etmiştir. Allah'ın yerine getirilmesini istediği hakları zayi ederse Allah katında değersizleşeceğini kendisinin de ona bir faydasının olamayacağı konusunda uyarmıştır.⁴⁶

Ömer b. Abdülazîz, hilâfete gelir gelmez Emevîlerin atadığı Horasan valisi Yezid b. Mühelleb'e uyarı niteliğinde göndermiş olduğu mektupta; Yüce Allah'ın hakkında takdir ettiği ve şahsını görevlendirdiği bu önemli işin basit görülecek, hafife alınacak bir mesele olmadığını ifade ettikten sonra derdinin mal- mülk edinmek ve kadınlarla evlenmek olsaydı hilâfeti kabul etmesine gerek kalmadığını, bundan önce de hiç kimsenin ulaşamayacağı kadar şeye sahip olduğunu belirtmiştir. Yüklendiği sorumluluğu hatırlatarak başındaki bu ağır hilâfet imtihanı sebebiyle ahirette şiddetli bir hesaba çekilmekten ve çetin olan bu mesuliyetin hakkını verememekten korktuğunu, ancak Yüce Allah, eğer kendisine afiyet verir ve merhamet ederse işte o zaman kurtulacağını ümit ettiğini yazmıştır. Bu mektup ulaşır Ebu Uyeyne mektubu valiye okuyunca; Ömer b. Abdülazîz'in gündeme taşıdığı bu önemli mesajlarla kendisinden önceki Emevî yöneticilerinden farklı bir yönetici ve yol izlediğini anlamıştır. Bu düşüncesini Yezid b. Mühelleb ile paylaşarak Ömer b.

⁴⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 73.

⁴⁶İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 306.

Abdülazîz'in belirlediği kriterlere göre hareket edecek valilerden olmadığını ifade ederek yönetimde önemli bir değişimin olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Cezire Kadısı ve vergisinden sorumlu olan Meymun b. Mihran, Ömer b. Abdülazîz'den yönetimin zorluğundan, yaşlı ve hassas tabiatından dolayı bu görevden kendisini muaf tutmasını talep etmiştir. Ömer b. Abdülazîz de yöneticilikteki esnekliğini göstererek zorlamadan ehil ve güvenilir insanların sorumluluk yüklenmelerinin gerekliliğini belirterek Meymun b. Mihran'a cevaben yazmış olduğu o mektupta; kendisini yoranşeylere zorlamak istemediğini, helal, meşru ve yasal olan vergileri toplayarak hak olarak gördüğü konularda hükmünü vermesini, herhangi bir konuda çıkmaza düşeceği zaman da o meseleyi kendisine iletmesini söyleyerek sorumluluğu paylaşmış ve devlet görevlilerinin işini hafifletmiştir. Mektubunun devamında kendilerine zor gelen işleri terk edip sorumluluk almadıklarında din ve dünyanın ayakta kalamayacağını ifade etmiştir.⁴⁸Ömer b. Abdülazîz, emin ve ehil insanlara esneklik göstererek mümkün mertebede görevde tutmak istemiş ve onları dinî hayatın canlılığını koruması ve dünyanın imar ve islahı için çalışmalarını teşvik etmekle beraber sorumluluğu da paylaşmıştır.

4.2. Zalim Yöneticileri Görevlerinden Alması

4.2.1. Yolsuzlukla Mücadele

Ömer b. Abdülazîz, hilâfete gelir gelmez ilk yaptığı uygulamalardan biri de yolsuzluk yapan ve halka zulmeden valilerin görevlerine son vermiştir. Kendisinden önceki yönetimin atadığı Horasan valisi Yezid b. Mühelleb'in görevine son vermiştir. Ömer b. Abdülazîz, Basra halkına bir mektup göndererek ismi yolsuzluklara karışmış ve zalim bir vali olan Yezîd b. Mühelleb'den söz ederek onun insanlara iyi ve doğru yolu gösteren hidayet öncülerinden biri olmadığını belirterek takvaya götürecek yollara da destek olmayan biri olduğunu söylemiştir. Ömer b.

⁴⁷Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 2. Bs (Beyrût: Dâru't-Turâs, 1967), 6/567; Muhammed Ammara, *Ömer b. Abdülazîz Damiru'l Umme ve Hamisu'r-Râşidin* (Beyrût: Dâru'l Vahde, 1985), 32.

⁴⁸el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ'*, c. 4/88; İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdülazîz* 115-119; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 203-204.

Abdülazîz, Yezîd b. Mühelleb'i hapsederek cezalandırmıştı. Kendisine, onun eşraftan ve toplumda bir konumunun olduğu söylendiğinde, Ömer, onun yakıp yıkan birisi olduğunu, onun için hapisten daha iyibir yer olmadığını ifadesini kullanmıştır.⁴⁹Ömer b. Abdülazîz'in Emevî yönetimi içerisinde gücü ve çevresi olan bir valiye karşı bu tavrı Ömer b. Abdülazîz'in yolsuzluklarla mücadelesindeki kararlılığını ve güçlü iradesini göstermektedir.

Horasan âmili (vali, vergi memuru) Cerrâh b. Abdullah'a yazdığı bir mektupta; akrabası Abdullah b. el-Ehtem'e görev verildiğinin haberi kendisine ulaştığını ve bu durumdan rahatsızlığını belirterek söyleyerek tepkisini göstermiştir. Umare'ye de görev verildiğini duyduğunu, kendisinin ne Umare'ye ne de elini Müslümanların kanına bulayan bir yöneticiye ihtiyacı olmadığını ve hemen bunun görevine son vermesini emretmiştir.⁵⁰Ömer b. Abdülazîz, yaşadığı çağın iletişim ve ulaşım imkânlarında yönettiği şehirlerdeki idarî ve diğer gelişmeleri takip ederek önemli talimatlar vermesi idarî denetleme ve teftiş konusuna ne derecede önem verdiğinin bir delilidir.

Ömer b. Abdülazîz, halka zulmeden, haksız yere halka ağır cezalar veren Mısır'ın vergisinden sorumlu olan Usame b. Zeyd et-Tennûhî'yi görevinden almış ve zindana atmıştı. Aynı şekilde Afrika âmili Yezid b. Ebu Müslim'in de görevinden azledilmesi için mektup yazmıştır.⁵¹

Horasan valisi Cerrah b. Abdullah el-Hakemî, İslâm'a giren gayrimüslimler cizye vermemek bahanesiyle İslâm'a girdiklerini iddia etmişve onlardan cizye almaya devam etmişti. Bundan dolayı bu insanlar eski dinleri üzerinde kalıp İslâm'a girmekten çekinmiş ve tekrar cizye ödemeye başlamışlardı. Horasan valisinin bu uygulaması Halife Ömer'e ulaşınca bu valiyi görevinden azletmişti. Bu valiye mektup göndererek mektubunda Allah, Peygamberini davetçi olarak gönderdiğini vergi toplayıcı olmadığını bildirerek yerine ordunun başına Abdurrahman b. Nuaym el-Kuşeyriyyi ve Harac (Cizye) görevlisi olarak da Abdurrahman b. Abdullah'ı

⁴⁹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8/136.

⁵⁰İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 105.

⁵¹İbn Abdilhakem, *Siretü Ömer b. Abdilazîz*, 37.

görevlendirmişti.⁵² Bu mektup, Ömer b. Abdülazîz'in devlet tasavvurunu net bir şekilde tasvir eden önemli bir mektuptur.

“Cizye” ve “haraç” kelimeleri tarihte birbirinin yerine ve mutlak vergi anlamında da kullanılmakla birlikte cizye, İslâm devletinin gayrimüslim tebaası veya bağlı ülkelerin (dârüz-zimme/dârü'l-ahd) vatandaşlarından(zimmî) alınan baş vergisini; haraç da üretken arazilerden alınan nakdî yahut aynî toprak vergisini ifade eder. Cizye karşılığında zimmîlere can, mal ve inanç hürriyeti güvencesi sağlanır; ayrıca askerlik yapmamalarına karşılık böyle bir yükümlülük getirilmiştir. Cizye yükümlüsü prensip olarak âkıl-bâliğ, hür, maddi gücü yerinde ve sağlıklı olan gayrimüslim erkeklerdir. Bu vergi kadınlardan alınmaz; ayrıca âmâ, felçli, yaşlı, çalışmaktan âciz ve yoksul kimseler, farklı bazı görüşler olmakla birlikte cizye vermeye yükümlü değildir. Müslümanlığı kabul eden zimmîlerden cizye düşer. Cizyenin miktarı zamana, alındığı bölgeye ve ferdî veya müşterek(toplu) oluşuna göre farklılık göstermiştir.⁵³

4.3. Zalim Yöneticilere Karşı Olması

Ömer b. Abdülazîz, hayatı boyunca zulme karşı durmuş ve zalim yöneticileri eleştirerek onlara karşı net bir duruş sergilemiştir. Yöneticilerini de bu zalim yöneticilerin uygulama tarzlarından sakınmalarını emretmiştir. Kûfe valisi Abdülhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb'a yazmış olduğu mektupta kendisi ve âmillerinin, Haccâc b. Yusuf ve görevlilerinin uygulamalarından şiddetle sakınmalarını emrederek bunların bozguncu olduklarını belirtmiş ve Allah'ın bozguncuların yaptıklarını hayırla sonuçlandırmayacağını söylemiştir.⁵⁴

Ömer b. Abdülazîz, Basra valisi Âdi b. Ertât'a göndermiş olduğu mektupta da Irak valisi Haccâc b. Yusuf'un yönetim tarzı ve uygulamalarından kesinlikle uzak durması konusunda uyarılarda bulunarak onun hakkında şöyle demiştir: “Allah, insanları ve şehirleri onun şerrinden temizledi”⁵⁵

Ömer b. Abdülazîz, görevlendirdiği bir âmilinin Haccâc ile iş tuttuğunun haberi kendisine ulaşınca haberi duyar duymaz bu görevliyi hemen görevinden azletmişti. Azledilen görevli Ömer'den özür dilemek için gelmiş ve kısa süreliğine Haccac için

⁵²İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*, 12/667.

⁵³Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Vergi.

⁵⁴Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 1. Bs (Beyrüt: Dâru'l Fikr, 1996), 8/153.

⁵⁵İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 107.

çalıştığını ifade etmişti. Ömer bu görevliye şöyle demişti: “Şer ehli ile bir gün veya günün bir bölümü bile onlar adına çalışman sana şer olarak yeter!”⁵⁶

Ömer b. Abdülazîz, yeryüzünde şer ve kötülüğün sembolü olan yöneticilerin uygulamalarına karşı durarak onların alternatifi olan adalet ve iyiliğin yeryüzünde egemen olması için azim ve kararlılıkla çalışarak kısa bir zaman içerisinde bu zalim yöneticilerin toplum ve devletteki etkilerini yok etmeyi başaramıştır.

4.4. Yakın Akraba ve Çevresini Yönetim İşlerinden Uzak Tutması

Ömer b. Abdülazîz, devlet başkanı olarak göreve başladığında halkın Emevî hanedanına olan tepkisini ve bunun haklı gerekçelerini bilmektedir. Bundan dolayı genel olarak yöneticileri Emevî hanedanının dışından seçmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda Emevî yönetimine muhalif birçok şahıs ve grubun desteğini almıştır.

Ömer’in hilâfetteki ilk yılları; kendilerine rakip tanımayan, büyüdükçe tek hâkim güç haline gelen, uzun zamandır sömürdükleri mallarla servetlerine servet katan Emevîlerin mallarına el koymakla, onları yola getirmeye çalışmakla geçmiştir. Böylece Ömer; Emevî hanedanının haksız yere edindiği servetleri adalet yerini bulsun diye devlet malına dâhil ediyor, aslında Müslümanların malları olan bu hazineleri onlara tekrar iadede bulunuyor, bunu yaparken de eşit bir taksim uygulayarak kişiler ve kabileler arasında ayrımcılık yapmıyordu.⁵⁷ Ömer b. Abdülazîz, yönetime geldiğinde yakın akrabalarının daha önce haksız bir şekilde devletten aldıkları malları onlardan kesip geri alınca halasını kendisine göndererek uyarmasını istediler. Halası da durumu kendisine ileterek akrabalarının kendisinden rahatsız olduklarını durum bu şekilde giderse kendisine zorluk yaşatacaklarını söyleyerek tehdit etmişlerdi. Ömer b. Abdülazîz de halasına onları hakları olan bir şeyden engellemediğini söyleyerek hesap gününün dışında bir günden korkmadığını ifade ederek cesur bir şekilde onlarla mücadele konusunda kararlılığını göstermişti.⁵⁸ Bir gün Mervanoğulları Ömer b. Abdülazîz’in kapısına dayanarak oğlu

⁵⁶İbnü’l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu’z-zâhid*, 108.

⁵⁷İmâdüddin Halil, *Ömer Bin Abdülazîz* (İstanbul: Timaş, 2019), 147.

⁵⁸Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü’l Cevzî, *Siretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu’z-Zâhid* (Beyrût: Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, 1984), 138.

Abdülmelik'e Ömer'in huzuruna girmek için kendilerine izin vermesini veya mesajlarını babasına iletmesini istediler. Abdülmelik mesajlarının ne olduğunu onlara sormuştu. Onlar da Ömer b. Abdülazîz'den önceki yöneticilerin kendilerine devlet malından verdiklerini ve devlette bir konumlarının olduğunu iletmesini istediler. Abdülmelik de bu isteklerini iletince Ömer b. Abdülazîz de oğlu Abdülmelik'e onlara babasının eğer Allah'a isyan ederse büyük bir günün azabından korktuğunu söylediğini iletmesini istedi.⁵⁹ Ömer b. Abdülazîz, Yemen âmili Ūrve b. Muhammed'e yazmış olduğu mektupta Haccâc b. Yusuf ve yakın çevresini kastederek onları yönetim işlerinden uzak tutmasını emretmiştir. Çünkü onlar, halka zulüm ve baskı uygulayan kötü bir aile olduğunu âmiline bildirmişti.⁶⁰

4.5. Güvenilir Olmayanlara Görev Vermemesi

Ömer b. Abdülazîz, farklı yöntemlerle görevlendireceği devlet görevlilerini araştırıp test ederdi. Güvenilir olmayanları idare mekanizmasının içine almazdı. Bilâl b. Ebû Bürde ve kardeşi Abdullah, Ömer b. Abdülazîz'in huzurunda mescitlerindeki ezan konusunu tartışmışlardı. Ömer onların bu durumundan kuşkulandı. Gizlice, rüşvet vermeleri karşılığında kendilerine Irak'ta vali olmayı teklif eden bir adamı onlara göndermişti. Bilâl o adama kendisini vali yaparsa yüz bin dirhem vereceğini, kardeşi ise yüz bin dirhemden daha fazla vereceğini vadedmişlerdi. Onların verecekleri rüşvet Ömer'e haber verilince onlara, şehirlerine dönmelerini istemiş ve valisi Abdülhamid'e, şerli Bilal'e idarecilik vermemesini, ayrıca Ebû Mûsâ'nın çocuklarından herhangi birine bir iş vermemesi konusunda uyarın bir mektup yazmıştı.⁶¹

Ömer b. Abdülazîz, Basra valisi Adî b. Ertât'a gönderdiği bir mektupta kâtibine karşı kendisini uyardığını fakat buna karşı önlem almadığını söylemiştir. Allah, iyilere iyilik ve hayır işlerinde onlara destek olacak yardımcıları nasip eder. Kötü ve şerli olan insanlara onların işlerini süsleyen, yağcılık yapıp onlara

⁵⁹İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 139.

⁶⁰İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 118.

⁶¹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/170; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, ed. Adnan Demircan, trc. Musa Kâzım Yılmaz, 2022. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, t.y.), 4/573.

methiyeler düzen arkadaşlar verdiği belirterek bu meseleye dikkatini çekmiştir. Kâtibin halka yaptığı zulümden ve haklarını vermemesinden kendisini engellemediğini belirterek bu durumu devam ettirmemesini istemiştir. Bu kötü kişiyi yanından kovmasını, emanet olan bu idare işlerine ortak yapmamasını ve onu şehirden çıkarmasını emretmişti.⁶²

4.6. Takva Ehli İnsanlardan Ekip Oluşturması

Ömer b. Abdülazîz, vali, âmil, komutan, danışman ve diğer devlet yöneticilerini seçerken takva ve salah ehli insanlardan seçerdi. Çalışma ekibinin sağlam olması hususunda hassas davranırdı. Ömer b. Abdülazîz, halife olmadan önce Adî b. Ertât'ın dostuydu. Ömer, Adî kadar iffetinde ve yaşayışında geçmişlere benzeyen birini görmediğini ifade etmiş vehilâfete getirilince onu Basra'ya vali yapmıştı.⁶³

Ömer b. Abdülazîz, Basra valisi Adî b. Ertât'a yazmış olduğu mektupta; aşiret reislerinin aşiretlerinin içerisinde bir konum ve makamları olduğunun farkında olduklarını belirterek, onlardan ordudan anlayanlarını seçmesini, yönetime ve aşiretine karşı güvenilirliğinden emin olduğu kişileri tespit edip iş başına getirmesini, eğer bu konularda davranışlarını beğenmediği kişiler olursa onların yerine daha iyive güvenilir olanları getirmesini, emanetin hakkını verme ve verâ sahibi(harama düşmemek için şüpheli şeylerden de kaçınan) kişileri seçme hususunda son derece hassas davranmasını tavsiye etmişti.⁶⁴Ömer b. Abdülazîz, bu mektubunda işi ehline verme, güvenilir, haram ve kötülöklere düşmemek için hassas davranan kişilere vermesi gerektiğini vurgulamıştır.

⁶²Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/193; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/595.

⁶³Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 204; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/606.

⁶⁴İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/309.

5. Adalet

Adalet; ifrat ve tefritten uzak, merkezde durmaktır. İtidal ve istikamet üzere olmaktır.⁶⁵ Adalet, İslâm medeniyetinin hayatın bütün alanlarında gerçekleştirmeyi hedeflediği insanî ve fitrî bir değerdir. Ömer b. Abdülazîz'in yönetiminin temel ilkelerinden biri olan adalet, O'nun hayat ve insan tasavvurunun bir parçasıdır. İnsanlarla ilişkilerini düzenleyen ve kurmak istediği sistemin temel taşlarını döşeyen bir düşünüşün pratiğidir.

Ömer b. Abdülazîz, adaleti uygulamayan ve halka zulmeden zalim yöneticilere tepki göstermiştir. Bir konuşmasında; Şam'da Velid, Irak'ta Haccac, Yemen'de Muhammed b. Yusuf, Hicaz'da Osman b. Hayyân, Mısır'da Kûrre b. Şureyk ve Mağrib'te Yezid b. Müslim olduğunu bunların adaletsiz yönetimleri sebebiyle yeryüzünün zulümle dolduğunu söyleyerek tepkisini göstermiştir.⁶⁶ Ömer b. Abdülazîz, görevlisine yazmış olduğu mektubunda; gücü yeterse, kendisinden önceki (yöneticilerin) yaptıkları zulüm, günah ve düşmanlığa karşı, adalet, ıslah ve ihsan ile yönetmesini emretmiştir.⁶⁷ Ömer, bu mektubuyla zalim yöneticilerin yaptıkları uygulamalara karşı olduğunu belirterek karşı bir tavır sergilemiştir. Bunlara alternatif adalet, ıslah ve ihsanın egemen olduğu bir yönetim sisteminin ihya edilmesi için çabalamıştır. Ömer'in bu tavrı sadece söylemden ibaret kalmamış zulme uğrayanlar için yönettiği coğrafyalar güvenli bir liman olmuştur.

Ömer b. Abdülazîz, Medine valisi iken, adaleti gözetmeyen ve halkın özgürlüklerini kısıtlayan Irak valisi Haccâc b. Yûsuf'un yönetimini eleştirmiştir. Haccâc'ın baskılarına dayanamayan insanlar, Ömer b. Abdülazîz'in yönettiği Medine'ye sığınmaya başlamışlardır. İnsanlar, Medine valisinin yanında onları anlayan akıl, onlar için acı duyan bir kalp, onların hayalleriyle uyum içerisinde bir düşünce buldukları gibi, düşüncelerini özgür bir şekilde ifade edecekleri özgür bir ortam bulmuşlardır. Ömer b. Abdülazîz, dönemin Emevî devletinin yöneticisi Velid

⁶⁵Ebü'l-Hasen Ali B. Muhammed B. Ali Es-Seyyid El-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2007), 224.

⁶⁶İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 146.

⁶⁷İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 106; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdilazîz ve Resâilîhi*, 238.

b. Abdülmelik'e mektup yazmış, bu mektupta Haccac'ın Irak halkına zulmünü bildirmiştir. Bunu duyan Haccac, Ömer b. Abdülazîz'e kin gütmeye başlamış ve Medine valiliğinden azledilmesi için planlar kurmuştu. Velid b. Abdülmelik'e Ömer'in devletin muhaliflerine kucak açtığını ve bu durumun yönetiminin geleceği için tehlike oluşturduğunu iddia etmişti. Velid b. Abdülmelik, Haccac'ın teklifini kabul ederek Ömer b. Abdülazîz'i Medine valiliğinden almıştır.⁶⁸ Ömer, bu tavrıyla halkın adil, güvenli ve özgür bir ortamda yaşamaları için büyük gayretler gösterdiğinin net delillerindedir.

Ömer b. Abdülazîz'in adına akçe basılmıştı ve akçenin üzerine şöyle yazılmıştı: "Ömer, vefayı emretti" Ömer bunu görünce: Bunu kırımız ve şöyle yazın: "Allah, *vefa ve adaleti emretti*"⁶⁹Ömer, bu sözüyle adalet erdeminin kaynağının şahsı değil, Allah olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca önemli bir noktaya dikkat çekerek şahısları gerektiğinden fazla yüceltmekten sakındırmış ve bütün iyiliklerin kaynağının bu şahısları yaratan Allah olduğunu vurgulamıştır. Ömer, bu yaklaşımıyla şahsı dahi olsa şahıs merkeziliğine karşı çıkmıştır. Asıl olanın şahısların ön plana çıkması değil, ilke ve prensiplerin öne çıkma ufkunu göstermiştir.

Ömer b. Abdülazîz, Kûfe valisi Abdülhamid'e mektup göndererek kötü yöneticilerin uygulamalarından dolayı Kûfe halkının zulme uğradığını bu zulmü ortadan kaldırarak halka adalet ve iyilikle muamele edilmesini emrederek adalet ve iyilikle dinin ayakta kalacağını yazmıştır.⁷⁰Ömer b. Abdülazîz'in âmillerinden bazıları kendisine mektup yazarak şehirlerinin yıkık olduğunu Müminlerin emiri uygun görüp devlet hazinesinden mal gönderirse şehri inşa etmek istediklerini dile getirmişlerdi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, cevap olarak şehri adaletle takviye ederek sağlamlaştırmasını ve yollarını zulümden arındırıp temizleyerek inşâ etmesini emretmiştir.⁷¹ Ömer b. Abdülazîz, âmillerine gönderdiği mektupta; insanlara bir kırbaç olsa bile işledikleri günahları kadar ceza vermeleri, Allah'ın belirlediği had

⁶⁸Taberî, *Târihu'r-rûsul ve'l-mülûk*, 4/481; Ammara, *Ömer b. Abdülazîz Damiru'l Umme ve Hamisu'r-Râşidin*, 18.

⁶⁹İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 98.

⁷⁰Taberî, *Târihu'r-rûsul ve'l-mülûk*, 6/569.

⁷¹İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 110.

cezalarının dışında kesinlikle hiç kimseye had uygulamalarını emretmiştir.⁷²Ömer b. Abdülazîz, Adî b. Ertât'a göndermiş olduğu mektupta; Fâris taraflarında bir bölgenin yıkık olduğu haberinin kendisine ulaştığını, bu durumun kendisini uyutmadığını ve üzdüğünü yazmıştır. Valiye, çalışanlarına mektup ve elçiler göndererek şehirlerin adalet, yumuşaklık ve insanları dışlamadan imar edilmesini emretmiştir.⁷³

Ömer'in hilâfete geçtiği haberi Maveraünnehir de oturanlara ulaşınca Semerkant ehli toplandı ve Süleyman b. Ebu's-Sırrî: Kuteybe bize ihanet edip zulmetti, zorla şehrimizi elimizden aldı. Şimdi ise Allah, bize adalet ve insafı lütfetti. Bize izin ver de Mü'minlerin Emiri'ne bir heyet gönderelim yapılan zulümlerden dolayı şikâyetle bulunsunlar. Eğer almamız gereken bir hak varsa bize verilsin. Çünkü buna gerçekten çok ihtiyacımız var. Süleyman da onlara izin verdi. Bunu üzerine onlardan bir grup Ömer'in yanına gitti ve başlarına gelen zulümleri anlattılar. Şikâyetleri dinleyen Ömer Süleyman'a yazdığı mektubunda şöyle diyordu: *“Semerkand ehli bana başlarına gelen zulümleri Kuteybe'nin onlara yaptığı saldırıları ve zorla şehirlere ellerinden alınarak sürgün edildiklerini anlatarak şikâyetle bulundu. Bu mektup sana ulaşır ulaşmaz bir mahkeme kur ve bu insanların durumları araştırılsın. Eğer dedikleri doğruysa Müslüman ordularını şehirden çıkar Kuteybe bu halkın başına musallat olmadan öncesinde durum nasıl idiye aynı şekilde olmasını sağla!”*.

Süleyman mektubu okuyunca hemen bir mahkeme kurar ve Cemi' b. Hazır el-Kadi Naci'yi bu halkın başına geldiği iddia edilen zulümleri araştırması için hâkim olarak atar. Hâkim, onların şikâyetlerini araştırır ve Semerkant'ta bulunan Arap ordularının onların topraklarını terk ederek karargâhlarına çıkmalarına, yeni bir barış ve eşit şartlarda tekrar bir savaşa hüküm verir. Böylece Semerkant ahalisi ile Arap orduları birbirlerine eşit seviyede mücadele edebilecek konuma gelir. Ömer'in bu adaleti karşında şaşkınlıktan ne yapacağını bilmeyen Semerkant halkı tereddütsüz bir şekilde anlaşmayı kabul ettikleri ilan ederler ve şöyle derler: “Bilakis biz bulunduğumuz halden razıyız, yeniden savaş başlatmak istemiyoruz. İçlerinde

⁷²İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu 'z-Zâhid*, 117.

⁷³Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/196.

bulunan ve görüşlerine itibar edilen zatlar da biz bu Arap kavmi ile içli dışlı olduk. Onlar bize, biz de onlara güven verdik. Eğer bu hükmü lehimize kabul eder ve tekrar savaşa karar verirsek mücadeleden kimin zaferle çıkacağını bilemeyiz. Eğer bu hükmü aleyhimize kabul edersek o zaman da anlaşmazlığa düşer ve düşmanlığa sebebiyet veririz.” Böylece durumu olduğu gibi bırakırlar ve çatışmalara girmekten vazgeçerek anlaşma yolunu tercih ederler.⁷⁴

6. Hürriyet / Özgürlük

Sözlükte “hür”, “köle olmayan, şerefli, soylu; her şeyin en iyisi” gibi anlamlara gelirken ondan türetilen bir mastar isim olarak “hürriyet”, hem “soylu olmak” hem de “âzat edilmek, bağımsızlığına kavuşmak” anlamlarına gelir. Kur’ân-ı Kerim’de bir âyette hür, “köle olmayan” anlamında iki defa tekrar edilmektedir (el-Bakara 2/178). Ayrıca beş âyette “köleyi hürriyetine kavuşturma” anlamında “tahrîr” kelimesi geçmekte, bir âyette (Âl-i İmrân 3/35) ise İmrân’ın eşinin karnındaki çocuğunu yani Meryem’i mabede adaması, “muharrer” kelimesiyle ifade edilmektedir. Hadislerde kölenin karşıtı olan hür ve türevleri sıkça geçmektedir.⁷⁵

İslâm tasavvurunun temel değerlerinden biri de özgürlüktür. Kur’an-ı Kerim’de “*Dinde zorlama yoktur*” (Bakara,2/256), “*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*” (Kehf,18/29) buyrularak inanç özgürlüğüne dikkat çekilmiştir. İslâm medeniyetinde insanların özgürlüğe kavuşturulmaları, kölelerin azat edilmesi teşvik edilmiştir. Özgürlüğünü kaybetmiş olanlara bir müminin malından harcayarak özgürlüğüne kavuşmalarını sağlamasını erdemli davranışlardan saymıştır (Bakara,2/177).Kur’an-ı Kerîm, köle azat etmeyi sarp yokuşu aşmak olarak tasvir etmiştir (Beled, 90/11-13) Kur’ân ve Sünnette insanları kölelikten kurtarmayı emreden birçok ayet ve hadis yer almaktadır. Hz. Peygamber de bu konuda da örnek olmuştur. Çocuk yaşta köle olarak satın alınıp kendisine hediye edilen Zeyd b. Harise ve eşi Ümmü Eymen’i özgürlüğüne kavuşturarak⁷⁶sahabesine örnek olmuş ve onları bu konuda da teşvik etmiştir. Böylece başka medeniyetlerden tevarüs edilmiş kölelik sistemi aşamalı bir şekilde İslâm medeniyeti tarafından kaldırılmıştır. Emevî yöneticileri tarafından kısıtlanan özgürlükler, Ömer b. Abdülazîz döneminde inanç, düşünce, ifade, ticaret

⁷⁴Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülaziz ve Resâilîhi*, 201; Taberî, *Târihu ’rûsul ve ’l-mülûk*, 5/567.

⁷⁵Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Hürriyet.

⁷⁶Taberî, *Târihu ’rûsul ve ’l-mülûk*, 11/616.

ve seyahat özgürlüklerin önündeki engeller kaldırılmıştı. Halk rahatlıkla halifeye ulaşıyor ve dertlerini anlatabiliyorlardı.

Ömer b. Abdülazîz, hilâfeti istemediği halde halife seçilmiştir. Halife olarak seçildiğinde halka yaptığı konuşmada kendisinin yargıç olmadığını hükümleri uygulayan bir icraatçı olduğunu tanıtmıştır. Kendisinden önceki Râşid halifelerin yolunu takip eden birisi olup dinde olmayan şeyleri icat eden bir bidatci olmadığını ifade etmiştir. Diğer şehirlerin halkları kendisinin yöneticiliğini kabul edip itaat ederse onların yöneticisi olacağını, eğer seçilmesine karşı çıkarlarsa halka yönetici olmayacağını ilan ederek halkın iradesinin olmadığı bir yönetimin başına geçmek istemediğini belirterek halk iradesine ne derecede önem verdiğini net bir şekilde ifade etmiştir.⁷⁷Ömer b. Abdülazîz'in bu özgürlükçü bakışıyla halka yöneticilerini seçme özgürlüğünü vermesi siyaset bilimi açısından da incelenmeye değer bir yaklaşımdır.

Hac mevsiminde hac ibadetlerini yapan Müslümanlara göndermiş olduğu mektupta, yaratana isyan olan yerde yaratılana itaat edilmeyeceğini belirterek meşru olmayan konularda yöneticilere itaat etmek zorunda olmadıklarını ilan etmiştir. Halka, yöneticinin hak ve adalete dönmesi için çaba sarf etmelerinin gerektiğini belirterek sorumluluk yüklemiştir. Malın özgürleşmesini isteyerek mal ve mülklerin sadece servet sahipleri arasında dönüp dolaşan ve zenginlerin tekelinde olan bir varlık olmasından şiddetle sakındırmıştır. Malın bir sınıfın egemenliğinde tekelleşmesine karşı çıkarak, halka zalim bir toplum olmaktan sakınmalarını emretmiştir.⁷⁸Ömer b. Abdülazîz, insanlara yaptığı bir konuşmada: “Zalim yöneticiden kaçan kişiye âsi (isyan eden) diyorsunuz. Hayır! Âsi olan halkına zulmeden zalim yöneticidir.”⁷⁹diyerek asıl isyancının halkına zulmeden zalim yöneticiler olduğunu belirtmiştir. Ömer b. Abdülazîz, Dımaşk camiinde yüksek sesle halka şöyle seslenmişti: “Allah’a isyanda bize itaat yoktur.”⁸⁰ Ömer b. Abdülazîz'in bu seslenişi, meşru olmayan uygulamalara mutlak bir itaatin olmadığını ifade ederek

⁷⁷ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/126.

⁷⁸İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 90.

⁷⁹İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/264.

⁸⁰İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/264.

halkın özgürlük alanını genişletmiştir. Bu çağrı, aynı zamanda siyasî, dinî veya herhangi bir toplumsal grubun liderlerine doğru ve yanlış ayırt etmeden kayıtsız şartsız itaat edilemeyeceğine dair önemli bir çağrıdır.

Ömer b. Abdülazîz, insanların özgürlüğüne önem vermiş ve amillerine yazdığı mektupta Müslüman esirlerin özgürlüğü için bütün mallar tükense bile fidye vererek esirlerin özgürleştirmelerini emretmiştir.⁸¹ Ömer b. Abdülazîz'in dönemindeki düşünce ve ifade özgürlüğünü anlatan dönemin tanıklarından biri de Medine'nin âlimlerinden olan Kâsım b. Muhammed'tir. Kâsım b. Muhammed; daha önce zulüm ve baskıdan dolayı konuşamayanların Ömer b. Abdülazîz döneminde açıkça konuşmaya ve haklarını talep etmeye başladıklarını ifade ederek bu dönemde düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırıldığının önemli bir kanıtıdır.⁸² Ömer b. Abdülazîz, bir Müslüman esirin özgürlüğüne kavuşması için Rumlardan on kişiyi serbest bırakarak Müslüman esiri özgürlüğüne kavuşturmuştur.⁸³

7. Şûra

Sözlükte “Şura” “danışma, görüş sorma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” anlamındadır. İslâmî literatürde yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların fikirlerini göz önünde bulundurmasını ifade eder. “Meşveret”, “müşavere” ve “istişare” de aynı anlamdadır. Şura ile istişare arasında, ilkinin daha çok siyasî ve idarî alanda kurumsal bir mahiyet kazanması, ikincisinin ise genellikle günlük hayatla ve özel ilişkilerle sınırlı kalması bakımından fark vardır.⁸⁴

İslâm'ın önemli ilkelerinden biri olan şura, öneminden dolayı Kur'an-ı Kerim'de bir surenin ismi olarak geçmekte ve emredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Şura ile ilgili bazı ayetleri zikrederim: “*İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*”⁸⁵ “*İşleri de aralarındaki danışma ile yürür.*”⁸⁶ “*O'nu bilen birine sor.*”⁸⁷

⁸¹Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 228.

⁸²İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/265.

⁸³İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/273.

⁸⁴Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Şûra.

⁸⁵Âl-i İmrân, 3/159.

⁸⁶Şura, 42/38.

Ömer b. Abdülazîz, şurayı yönetiminin ilkelerinden biri olarak belirlemiştir. Valiliği ve hilâfeti döneminde şura, düşünce ve uygulamada devletin önemli kurumları arasında yer almıştır.

Ömer b. Abdülazîz, meşveret ve münazaranın rahmetin kapısı ve bereketin anahtarı olduğunu söyleyerek bu ikisiyle görüşün şaşmayacağını ve azmin kaybolmayacağını ifade ederek şura ile düşüncenin olgunlaşarak istikamet üzere olacağını ve kişinin yalnız olmadığı duygusunu aşılıyarak kararlılığını pekiştireceği şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁸ Şûranın önemini iyi bilen Ömer, Medine valiliği döneminde şura meclisini Medine'nin on fakihinden oluşturmuş ve Halifeliği süresince de bu uygulamasını devam ettirmiştir. Ömer b. Abdülazîz, Medine'nin on âlimini davet ederek karşılığında sevap alacakları bir iş için davet edildiklerini belirttikten sonra konuşmasında bu konuda hakkın yardımcıları olmalarını istediğini ifade etmiştir. Bu âlimlerle yaptığı istişarede hepsiyle veya onlardan birisinin görüşüne başvurmadan bir hüküm vermek istemediğini belirterek devlet görevlilerinden aşırı giden yahut haksızlık yapan birini gördüklerinde Allah adına bunu kendisine bildirmelerini kendilerinden rica etmiştir. Âlimler, bu hitap üzerine kendilerine verilen görevi memnuniyetle kabul ederek huzurdan ayrılmışlardır.⁸⁹

Ömer b. Abdülazîz'in âlimlere yaptığı bu konuşmayla; Ömer için düşünce ve uygulama olarak şura ilkesinin yönetimde uygulanmasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu toplantıda istişare heyeti içerisinde yer alması gereken kişilerin herkesten önce ilmî ve fikri anlamda donanıma sahip olan ilim/bilim insanları olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ömer b. Abdülazîz, bilginlere hakka destek olmaları durumunda Allah'ın onlara mükâfat vereceğini söylemesi yöneticinin teşvik metodunu kullanmasının önemini göstermektedir. Haksızlıkları kendisine bildirecek kişilerin bu konuda da güvenilir ve ehil kişiler olan şura üyelerinden oluşan âlimlerin öncelikli olduğunu pratikte göstermiştir. Âlimlerle istişarede dikkat çeken bir diğer konuda devletin âmil ve valilerinin denetlenmesi

⁸⁷ Furkân, 25/59.

⁸⁸Ebü'l-Hasan Ali B. Muhammed el-Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn* (Dâru Mektebeti'l Hayat, 2007), 300.

⁸⁹Ibn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/257.

ilkesini sağlamlaştırma ve İslâm'a uygun olmayan uygulamaların kaldırılmasıdır. Medine valiliği döneminde şuraya bu kadar önem veren Ömer b. Abdülazîz, devlet başkanı olduğunda ve sorumlulukları arttığında şura kurumunu daha da aktifleştirmesi O'nun yönetim tarzının bir göstergesidir.⁹⁰

Mâlik b. Enes'ten rivayet edildiğine göre; Ömer b. Abdülazîz, vereceği hükümlerde Medine âlimlerinden Said b. Müseyyeb'e danışmadan herhangi bir konuda karar vermezdi.⁹¹

Bu uygulamayla Ömer, ilim ehline verdiği değer ve karar merciinde olanların bilim insanlarından faydalanmaları gerektiğinin örnekliğini göstermiştir. Aynı zamanda ilim/bilim adamları da yöneticilerin kötülüğe eğilim göstermelerine engel olmak ve iyiliğe teşvik etme konusunda öncülük yapmalarının önemi de ortaya çıkmıştır. Ömer'in şura kurumunu aktifleştirmesi, siyasi sistemin, sağlıklı ve verimli bir şekilde hedeflerini gerçekleştirmesine ve yenilik yapmasında temel etkenlerden biri olmuştur. Ömer'in başarılı olmasının sebeplerinden biri de erdemli, şahsiyetli ve sâlih ilim adamlarını kendisine yakınlaştırarak onlarla istişare ederek hareket etmesidir. İlim ehlinin de görevlerinden biri de toplum ve devletin ıslahında sorumluluk yüklenerek karar mekanizmasındaki iyi yöneticileri destekleyerek toplum ve devlet yapısında iyiliğin yayılmasında ve kötülüğün engellenmesinde aktif rol almalarıdır.⁹²

Basra Valisi Adî b.Ertât, Ömer b. Abdülazîz'e mektup göndererek insanlar arasında nasıl hüküm vermesi gerektiğini sormuştur. Ömer b. Abdülazîz de buna cevap olarak insanlar arasında hükmetmenin usulünü açıklamıştır. Bu mektupta; insanlar arasında hükmetmenin Allah'ın kitabına, Resûlullah'tan (sav) gelen hükümlere, hidayet imamlarından gelen uygulamalara tâbi olmak ve daha sonra ilim ve rey(görüş) sahibi insanlarla istişare ederek hüküm verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Eğer kendisine gelen bir hükmü Allah'ın kitabında nas, Sünnet'te rivayet olarak bulamazsa vesâlih imamlardan bu konuda kendisine haber veren yoksa onu

⁹⁰Muhammed B.Müşebbebe B.Selman Kahtanî, *en-Nemuzec el-İdari el-Musteğlas Min İdareti Umer b. Abdülazîz* (Mekke, t.y.), 283.

⁹¹İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/291.

⁹²Ali Muhammed Muhammed es-Sallabi, *Eş-Şura* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 98.

iffet ve mârifet ehline sormasını, sonra da adaletle hükmetmesini ve kimseyi kimseye tercih etmemesini yazmıştır.⁹³Kur'an ve Sünnet ile siyasi sistemin asıl omurgası oluşturulmuş, şura ile siyasi sistem sağlam bir zemin üstünde inşa edilmiştir. Ömer, bu mektubunda hükmetmenin kaynak ve usulünün yol haritasını çizmiştir. İstişarede; Kur'an-Sünnet-Râşid Halifeler-İffet ve mârifet ehli insanlar ile istişare şeklinde bir sıralama yapmıştır.

Rey ehlinde antlaşmalı insanlardan (gayrimüslim, zimmî) bir aile Deylem'e geldiklerinde Müslümanların süvarileri Deylem'e akın yapmış ve bu aileyi ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Hâris b. Abbâd, bunların durumu hakkında Abdülhamîd'e, o da Ömer b. Abdülazîz'e bir mektup yazdı. Ömer buna cevaben yazdığı mektupta; bu konuyla ilgili olarak kendi yanındaki rey (görüş) sahibi insanları toplamasını eğer onlar bir şey üzerinde ittifak ederlerse onu yürürlüğe koymasını emretmişti.⁹⁴

Basra Valisi Adî b. Ertât el-Fezari'ye gönderdiği mektupta; İyas Muaviye el-Müzeni ve Kasım b. Rebia'nın hâkimliği konusunda insanları toplayarak istişare etmesini, sonra da bunlardan birini hâkim olarak tayin etmesini emretmişti. Bunun üzerine Adî, insanları toplayarak istişare etti. Kasım, İyas'ın kadılık işini kendisinden daha iyi bildiğini ve bu işe daha uygun olduğuna dair yemin etti. Adî de İyas'ı kadılığa görevlendirdi.⁹⁵ Ömer b. Abdülazîz'in şura ile ilgili bu mektup ve uygulamalarından sadece bir kısmı burada ele alındı. Halife Ömer, Kur'an ve Sünnet ilimlerinde derin bilgisiyle birlikte Râşid halifelerin uygulamalarını örnek alarak şurayı teori ve pratikte uygulamış ve yönetimde şahısların egemenliğine son vermiştir.

8. Merhamet

Rahmet, merhamet edilen kişiye iyilik yapılmasını gerektiren inceliklerdir. Rahmet, Allah'ın nimet ve lütufta bulunmasıdır. İnsanlar için kullanıldığında da ince

⁹³Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/155; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/558.

⁹⁴Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/186.

⁹⁵Ebû Amr Halife Hayyât, *et-Târih* (Beyrût: Müessesetu'r Risale, 1397), 324.

davranış, acıma ve şefkat duyma duygusudur.⁹⁶Ömer b. Abdülazîz'in şahsiyeti tahlil edildiğinde davranışlarındaki incelik, acıma ve şefkat duygusu uygulamalarında net bir şekilde görülecektir. Merhamet, Ömer b. Abdülazîz'in yönetiminin temel ilkelerinden biri olmuştur. Ömer b. Abdülazîz'in merhameti, yönetimi altındaki herkesi kapsamıştır. O'nun bu merhameti valilerine gönderdiği mektuplarında danacıkça görülmektedir. Kûfe valisi Abdülhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb'a yazmış olduğu mektupta; yönetimi altındaki halka öğüt veren, şefkatli ve merhametli olmasını, öfke anında nefsine hakim olmasını tavsiye ederek elini ve dilini insanların namuslarından ve canlarından uzak tutmasını emretmiştir. Ayrıca Allah'ın ortaya çıkarttığı ayıpların dışında kalan insanların ayıplarını örtmesini emrederek özel hayatın dokunulmazlığına dikkat çekmiştir. Nefsinin isteğine uyup öfkelenildiğinde yaptığı davranışlardan dolayı Allah'tan bağışlanma dileyip kendisini sorgulamasını önermiştir.⁹⁷

Ömer b. Abdülazîz, Cerrah b. Abdullah el Hakemi veya âmillerinden birisine yazdığı mektupta İnsanlara ceza vermeye gücü yettiğinde Allah'ın onun üzerindeki kudretini hatırlamasını, dinde bozulmaya yol açan bir sebep olmadıkça da affetmesini tavsiye etmiştir.⁹⁸

Adî b. Ertât, Ömer'e bir mektup yazarak, elinde büyük bir mal ile iflas eden bir adam hakkında ona soru sordu. Bazı fakihlerin, böyle bir adamı satmanın caiz olabileceği görüşüne sahip olduklarını ona bildirdi. Ömer, Adî'nin mektubuna cevaben müflis adam hakkında yazmış olduğu mektubunda ne demek istediğini anladığını, kesinlikle hür bir insan iflas etse dahi satılamayacağını yazmıştı.⁹⁹

Mescid-i Haram'ın örtüsünün görevlileri Ömer b. Abdülazîz'e mektup yazarak kendisinden önceki yöneticilerin yaptığı gibi Kâbe'nin örtüsünün yenilenmesi için emir buyurmasını istediler Bu talep üzerine Ömer; bu konudaki görüşünün bu örtüye ödenecek ücret yerine fakir ve muhtaçların doyurulmasını tercih ettiğini belirterek kendisi için Kâbe'nin örtüsünün değiştirilmesinden daha öncelikli olduğunu

⁹⁶el-İsfahânî, *Müfredâtü l-Elfâzi'l-Kur'ân*, 347.

⁹⁷Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/194.

⁹⁸Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/154.

⁹⁹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/165; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/568.

yazmıştı.¹⁰⁰ Yine âmiline yazdığı başka bir mektubunda; yönetimi altında olan vatandaşlara evladına davrandığı gibi davranmasını, büyüklerine saygı göstermesini, küçüklerine merhamet etmesini, yeni yetişen gençlerini koruyup kollamasını, onların ıslahı için çalışmasını ve onlara iyilik yapmasını istemiştir.¹⁰¹ Horasan valisi Cerrâh b. Abdullah el- Hakemi'ye yazmış olduğu mektupta da kendisiyle tartışmaya gelen cahil birisinin edebe aykırı şekilde davrandığını görürse onu yumuşaklık ve nezaketle karşılaşmasını, ona rehberlik yapmasını, doğruyu göstermesini ve haksızlık yapmadan hakkını almasını sağlamasını tavsiye etmiştir.¹⁰²

Basra valisi Adî b.Ertât, bazı kamu görevlilerinin zekât malından çok miktarda malı aşırıdıklarını bunun için bu malı onlardan tahsil etmek için onlara işkence yapmak istediğini bununla ilgili Ömer b. Abdülazîz'den izin istediğine dair mektup yazmıştır. Buna karşılık Ömer b. Abdülazîz cevaben yazmış olduğu mektupta; bunlara işkence yapmak için kendisinden izin istemesini kendisini hayretler içerisinde bıraktığını ve buna çok şaşırdığını söyleyerek tepkisini göstermişti. Mektubun devamında bunu yapması durumunda kendisini Allah'ın azabından koruyamayacağını hatırlatarak durumu araştırmasını, kimin hakkında delil ortaya çıkarsa gerekeni yapmasını, suçunu itiraf edenden o malı ondan almasını, inkâr edenden Allah adına yemin etmesini isteyerek serbest bırakmasını istemiştir. Ömer, mektubunu bitirirken Allah'a yemin ederek bu kişilerin kanlarıyla Allah'ın huzuruna çıkmaktansa, bunların kendi ihanetleriyle Allah'ın huzuruna çıkmaları onun için daha sevimli olduğunu yazmıştı.¹⁰³

Ömer b. Abdülazîz, Basra Valisi Adî b. Ertât'a tutuklulara iyi davranması hususunda mektup yazarak cezaevlerinin ve tutukluların ıslahı için de adımlar atmıştır. Mektubunda topraklarındaki hapisanelerde olan mahpuslara iyi davranmasını, onları kesinlikle ihmal etmemesini, onlar için gerekli olan yiyecek ve katığı zekât malından karşılaşmasını emretmiştir.¹⁰⁴Ömer b. Abdülazîz, esirlerin

¹⁰⁰eI-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/306.

¹⁰¹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/139.

¹⁰²Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/194.

¹⁰³İbnü'l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 103.

¹⁰⁴Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/150; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/554.

öldürülmesini hoş karşılamazdı. Esir edilmelerini veya serbest bırakılmalarını isterdi.¹⁰⁵

Ömer b. Abdülazîz, hayvanlara da karşı çok merhametliydi. Mısır valisi Hayyân'a yazmış olduğu mektupta; taşımada kullanılan develere bin ritil ağırlığında yük taşıttıklarının haberinin kendisine ulaştığını söyleyerek bundan sonra develere altı yüz ritildan fazla yük yüklenmemesini emretmiştir.¹⁰⁶

9. Eşitlik

Eşitlik, tüm insanları, düşünce, inanç, cins, renk ve ırk ayrımı yapmadan özel ve genel bütün haklarından faydalanma imkânı sağlanmasıdır. İslam, evrensel bir çağrıda bulunur. Bu konuda Allah şöyle buyuruyor: *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”*¹⁰⁷ *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*¹⁰⁸ Bu evrensel çağrılar, insanların Allah katında eşit olduklarının bir ilanıdır. İslam siyaset düşüncesinin temel ilkelerinden olan eşitliğin uygulanması, toplum ve devlet sisteminde barış ve güven ortamının oluşması ve yaşanılır bir dünyanın inşasında temel bir faktördür. Ömer b. Abdülazîzde eşitliği yönetiminin temel ilkelerinden biri saymış ve uygulamıştır.

Ömer b. Abdülazîz, Medine valisi Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a yazmış olduğu mektubunda; insanları kayırmadan, özellikle de kendi akrabalarıyla diğer insanlar arasında ayırım yapmadan eşit davranmasını emretmiştir. Devlet başkanıdır diyerek aile ve yakın akrabalarına ayrıcalık yapmamasını söyleyerek ailesi

¹⁰⁵İbn Sa'd, *eş-Tabakâti'l-Kübrâ*, 5/273.

¹⁰⁶İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 141.

¹⁰⁷*Nisâ*, 4/1.

¹⁰⁸*Hucurât*, 49/13.

ve diğler insanların katında eşit olduklarını ilan etmiştir. Yakın akrabalarının diğler insanlarla giriştikleri davalarda başkalarına baskı ve haksızlık yaptıklarını kanaatini taşıdığını söyleyerek valisine bu konuda hassas davranmasını emretmiştir.”¹⁰⁹Ömer b. Abdülazîz, devlet hazinesinden verilen atiyye (pay, ödenek) konusunda Arap ve mevâli (Arap olmayan) ayrımı yapmaksızın herkese eşit miktarda dağıtmıştır.¹¹⁰Ömer b. Abdülazîz, bu mektubunda yöneticinin, vatandaşlar arasında ayırım yapmadan herkese eşit davranmasını emretmiştir. Dikkat çeken diğler bir husus da, devlet başkanının akraba ve yakınları ile diğler halk kesimleri arasında eşitliğe önem vermesi hatta haksızlık ve zulüm yapanların Emevî hanedanından olan akrabalarının olduğunu düşündüğünü ifade etmesi bu konuda ne derece hassas olduğunu göstermektedir.

10. Hukukun Üstünlüğü ve Mazlumlara Yardım

10.1. Reddü’l-Mezâlim / Haksızlığa Uğrayanların Haklarının İadesi

Ömer b. Abdülazîz, Emevîlerin elinde bulunan insanların hakkı olan malları almak ve onları sahiplerine geri vermek için karar almıştı. Emevî ailesi toplanıp onunla konuştular. Ömer onlara, bu dünyadaki paylarının kendilerine verildiğini, Allah katındaki paylarını unutmamalarını, Muhammed ümmetinin mallarının yarısının zulüm yoluyla onların elinde olduğunu, Allah’a yemin ederek onlardan birinin elinde bir Müslüman’a veya bir anlaşmalıya ait bir hakkı, sahibine iade etmeden bırakmayacağını onlara söylemişti.¹¹¹ Bedevilerden bir grup Ömer b. Abdülazîz’e müracaat ederek ziraata elverişli hale getirdikleri fakat Velid b. Abdülmelik tarafından ellerinden alınarak akrabalarına verdiği arazi konusunda Mervan oğullarına dava açtılar. Ömer b. Abdülazîz, davayı inceledikten sonra araziyi yakın akrabaları olan Mervan oğullarından alarak bedevilere iade etti.¹¹²Ömer b. Abdülazîz, Yemen âmili Ūrve b. Muhammed’e mektup göndererek haksızlığa uğrayan Müslümanların haklarının hemen geri verilmesini, aralarındaki uzak

¹⁰⁹İbn Sa’d, *eş-Şabakâtü’l-Kübrâ*, 5/264; Halil, *Melâmihi’l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdulazîz*, 91.

¹¹⁰İbnü’l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu’z-Zâhid*, 107.

¹¹¹İbnü’l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu’z-Zâhid*, 107.

¹¹²İbnü’l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu’z-Zâhid*, 125.

mesafeden dolayı kendisine cevap vererek bu işin geciktirilmemesini ve ölümün ne zaman geleceğinin belli olmadığını hatırlatarak halkın haklarının acilen iade edilmesini emretmiştir.¹¹³

Ömer b. Abdülazîz, Hacılarla gönderdiği mektubunda; bütün mazlumların sığınağı ve dayanağı olduğunu belirterek hangi valisi olursa olsun eğer hak ve adaletten sapar Kur'an-ı Kerim ve Nebevi Sünnet dışına çıkarak iş yaparsa artık ona itaat etmek zorunda olmadıklarını, yaratana isyan olan yerde yaratılana itaat edilmeyeceğini, böylelerinin durumlarını kınanmış bir halde hak ve adalete dönesiye kadar halka bıraktığını ifade etmiştir. Mal ve mülklerin sadece zenginler arasında dönüp dolaşan ve onların tekelinde olan zalim bir toplum olmaktan sakınmalarını, elde ettikleri ganimetler ve şehir olarak kazandıkları mallarda fakirlerin zararına olacak şekilde paylaşımlar yapmamalarını, herkesi eşit tutmalarını, hak ve adaletten ayrılmamalarını yazmıştı.¹¹⁴ Ömer b. Abdülazîz, bu mektubuyla din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin hakları ellerinden alınan bütün mazlumlar için yaptığı insani bir çağrıdır. Devlet yöneticilerine hak ve adaletten ayrıldıklarında onlara mutlak bir itaatin olamayacağını söyleyerek halkın özgürlük alanını genişleterek meşru muhalefet yetkisini vermiştir. Ayrıca malın belli bir sınıf insanın tekelinden kurtarılacak malın adil bir şekilde paylaşımını emretmiştir.

Ömer b. Abdülazîz, kendisinden önceki Emevî yöneticilerinin yaptıkları haksızlıkları gidermek için hak sahiplerini çağırarak Irak'taki beytülmaldeki bütün mallar tükeninceye kadar haklarını geri vermiştir. Tükenen Irak beytülmaline Şam beytülmalinden takviye getirilmişti.¹¹⁵ Ömer b. Abdülazîz, Meymun b. Mihran'a eğer kendisinden hak ve adalete uygun olmayan bir mektup alırsa onu parçalara ayırıp yere atmasını emretmişti.¹¹⁶

Medâini'in anlattığına göre; Ömer b. Abdülazîz'in hastalandığı bir sırada Mesleme, Ömer b. Abdülazîz'e yüz bin dirhem getirerek bunları sadaka olarak

¹¹³İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 117.

¹¹⁴İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 90; Halîl, *Melâmihi'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdülazîz*, 72; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 90.

¹¹⁵İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 111.

¹¹⁶İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*, 12/697.

dağıtmasını teklif etmişti. Ömer b. Abdülazîz de Mesleme'ye bundan daha hayırlı davranışın bu dirhemlerin kimlerden alınmışsa o yere geri verilmesini istemişti.¹¹⁷

10.2. Mazlumların İzinsiz Yanına Gelmelerine İzin Vermesi

Dışarıdan gelen bir grup mazlum insana yaptığı konuşmada; memleketlerine dönmelerini, memleketlerinde bile olsalar onları hatırlayacağını, kendilerine iyi yöneticiler görevlendirdiğini belirterek aralarında yöneticisi tarafından zulme uğrayanların yanına izinsiz olarak dahi girebileceğini söylemiştir. Yöneticisi tarafından zulüm görmeyen ve adaletle yönetilenlerinin şehirlerine gitmelerini istemiştir Allah'a yemin ederek eğer bir sünneti diriltmek ve hakkı ayakta tutmak olmasaydı dünyada fazla yaşamak istemediğini ifade ederek dünyadaki en büyük hedefinin Hz. Peygamber'in sünnetini ihya edip hak ve adaletin üstün olmasını istediğini belirtmiştir.¹¹⁸

Ömer, adaletle hüküm verdiği bir günde ruhunun Allah tarafından katına yükseltilmesini çok istediğini belirterek mazlumların haklarını savunmak O'nun büyük bir ideali olmuştu.¹¹⁹ Ömer, kendilerinden öncekilerin, hakkı engellemeleri sebebiyle helak olduklarını ve hakkın ellerinden alındığını söylemiştir. Zulmü yaymaları sebebiyle de sonunda kendileri de zulmün zararına maruz kaldıklarını ifade etmiştir.¹²⁰ Ömer, Amr b. Muhacir'den kendisini hak ve adaletten ayrılmış ve batıl yollara sapmış bir halde gördüğünde yakasına yapışarak iyice sarsmasını istemişti.¹²¹

Ömer b. Abdülazîz, yazdığı bir mektubunda yapılan haksızlıkları kendisine bildirerek özel veya genel dine dair bir maslahatı göstermek için kim gelirse yapmış olduğu yolculuğun mesafesine ortaya koyduğu hakikatin değerine göre yüz bin ile üç yüz bin dinar arasında bir ödüle layık görüleceğini, belki de Yüce Allah bu

¹¹⁷İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/137.

¹¹⁸İbnü'l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 42-43.

¹¹⁹İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/313.

¹²⁰İbnü'l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 243; Halîl, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdülazîz*, 75; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 95.

¹²¹İbnü'l Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 202; Halîl, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdülazîz*, 76; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 95.

uygulama sayesinde bir batılın ortadan kalkmasını ve bir hakikatin tekrar toplumda ihya olmasını sağlar veya bu yapılanların ardından hayır kapılarının üzerimize açılmasını nasip eder diyerek halkı bu konuda teşvik etmiştir.¹²²

10.3. Hakka Bağlılık

Ömer b. Abdülazîz, âmiline gönderdiği bir mektubunda her vakit hakka bağlılığı sürdürmesini, insanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verildiği ve onlara asla haksızlık edilmediği o günde hakkın kendisini hak ehlinin mertebesine yükseltmesi için hak ve adaletten ayrılmamasını tembihlemiştir.¹²³

Ömer b. Abdülazîz, Abdurrahman b. Nuaym'a yazmış olduğu mektupta da; Allah'ın kullarına karşı samimi ve öğüt veren bir kul olmasını öğütleyerek Allah için yaptığı işlerde hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmemesini istemiştir. Yüce Allah'ın rızasının onun için tüm insanlardan daha öncelikli ve üzerindeki hakkı en büyük olduğunu, Müslümanlara her zaman iyilikle ve öğüt vererek davranmaya, onlara iyiliğin imkânlarını sunmaya, halkın emanetine sahip çıkmaya, haktan başka şeylere meyletmeme konusunda azimli ve kararlı olmasını emretmiştir.¹²⁴

10.4. Savunmasız İnsanları Koruma

Ömer b. Abdülazîz, âmillerine yazmış olduğu mektupta “Allah şöyle buyuruyor: Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.”¹²⁵ Ayetini hatırlatarak bu ayetten maksadın onlarla savaşmayan kadınlar, çocuklar ve din adamlarıdır. Bu savunmasız insanlarla savaşmamalarını emrederek savaşın insanî boyutunu öne çıkarmıştır.¹²⁶

Ömer b. Abdülazîz, bu mektuplarıyla vali ve âmillerine Hz. Peygamber'in savaş öncesi komutanlara ve orduya vermiş olduğu talimatları hatırlatmıştır. Bu

¹²²İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 121; Halil, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdilazîz*, 76; Halil, *Ömer Bin Abdülazîz*, 95.

¹²³Ebû Nuaym Ahmed B. Abdillâh B. İshâk El-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* (Mısır: Matbaatü's Saade, 1974), 5/307; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 239.

¹²⁴Taberî, *Târihu'r-rûsul ve'l-mülûk*, 6/561.

¹²⁵Bakara, 2/190.

¹²⁶Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/162; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 230.

talimatlar, İslâm'ın savaş ahlakı ve hukukuna dair düşman dahi olsa insana saygı ve merhameti içeren önemli talimatlardır. İslâm'da savaş istenen bir durum değildir. Asıl istenen barış, huzur ve güvenlidir. İslâm savaş kültüründe Müslümanlardan düşmanla karşılaşmayı temenni etmemelerini, Allah'tan afiyet istemelerini, fakat düşmanla karşılaştıkları zaman da sabretmeleri istenmiştir.

11. Güvenlik

Ömer b. Abdülazîz, yönettiği coğrafyalarda güven ve istikrar ortamının hâkim olması için devlet görevlilerine tembihlerde bulunuyordu. Can, mal ve namus dokunulmazlığını hatırlatarak bunları temel insan haklarından saymıştır. Âmiline yazmış olduğu mektupta; ellerinin Müslümanların kanını dökmekten, karnının onların mallarından ve dilinin de onların ırz ve namuslarından uzak olmasını emrederek bunlar koruma altına alırsa cezalandırılıp kınanmayacağını söyleyerek :“*Ceza yolu ancak insanlara zulmedenleredir*”¹²⁷ ayetini hatırlatmıştır.¹²⁸

Ömer b. Abdülazîz, güven ve istikrarın önemine dikkat çekerek yöneticilerin yönettikleri ülkelerinde güvenin olması, halkın onları sevmesi ve onları hayır ile yâd etmeleri yöneticilerin göz aydınlığı olduğunu söylemiştir.¹²⁹

Ömer, hangi dille konuşursa konuşsun kendisinden eman (güvence) dileyene artık o kişi veya topluluğun güvencede olduğunu ilan ederek halkın güvenliğini sağlamanın yöneticilerin önemli bir vazifesi olduğunu pratik olarak göstermiştir.¹³⁰

12. Tecdit / Yenilik

Tecdidin sözlük anlamı “yenilemek” olup bir terim olarak İslâm medeniyetinde dinle hayat arasındaki ilişkiyi canlandırma düşüncesini bu düşüncüyü gerçekleştiren toplumsal hareketlere ifade eder. İhya ve ıslah kelimeleri de tecdit kelimesine yakın anlamlara sahiptir. Tecdit ilk dönem itibaren İslâm'a dayalı dünya görüşünün bir parçası olmuştur. Bu anlayışı destekleyen en önemli kaynak, “*Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinlerinde yenileme yapacak birini gönderir*” (Ebû Dâvud. “Melâhim”,1)”İslâm tarihi boyunca müteaddit olarak kabul edilen birçok İslâm âlimi bulunmaktadır. Mücedditler kendi dönemlerinde İslâm toplumunun karşılaştığı krizi bir yonteme bağlı olarak ve kalıcı şekilde aşmasını sağlamışlardır. Tecdit dinde değişiklik yapılarak bazı unsurların çıkarılıp yeni bazı unsurların

¹²⁷ Şûrâ, 42/42.

¹²⁸İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 114.

¹²⁹İbnü'l Cevzî, *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*, 104.

¹³⁰İbn Sa'd, *eş-Şabâkâtü'l-Kübrâ*, 5/275.

eklenmesi şeklinde dinin yeniden tanımlanması (reform) anlamına gelmemektedir. Buna göre yenilenme dinin kendisinde değil, insanlar tarafından dinin anlaşılması ve uygulanması noktasında gerçekleşmiştir. Tecdidî gerçekleştiren tek kişi olabildiği gibi birden fazla kişi hatta bir topluluk da olabilir. Nitekim bazı akım ve hareketlerde “tecdit hareketleri” olarak adlandırılmıştır. Öte yandan sadece fikrî ve ilmi alanda değil, siyasi ve toplumsal alanda öncü rol oynamış kişiler de müceddit olarak nitelendirilebilir. Ayrıca yukarıdaki hadiste geçen “yüzyıl” ifadesi farklı kuşaklara ait birden fazla insanın ömrünü kapsayacak kadar geniş zaman dilimine işaret etmektedir. Böylece söz konusu hadis, tecdidin bir insanın ortalama ömründen daha kısa olacak kadar sık ve üzerinden onlarca kuşak geçecek kadar seyrek aralıklarla tekrarlanmayacağını vurgulamaktadır. Müceddit olarak kabul edilen İslâm âlimleri hayatın farklı alanlarında farklı ilim dallarında çeşitli coğrafi bölgelerde birbirinden çok farklı problemler karşısında kendilerinden sonra gelen nesiller üzerinde asırlar boyu sürecek değişimleri tetikleyen tavırlar geliştirmişlerdir. Nitekim hadislerin tedvin edilmesiyle sahâbeye karşı doğru tavrın benimsenmesi yönündeki katkılarıyla Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz, İslâm inanç esaslarına dair hatalı yaklaşımların tasfiyesindeki katkılarıyla Ebû'l Hasan el-Eş'arî ve gerçeğe ulaşma noktasında birbirine rakip gibi görülen tasavvuf, kelam ve felsefe arasındaki çatışmanın kaldırılarak aralarında hiyerarşik ilişkinin kurulmasına yönelik katkılarıyla Gazzâlî müceddid olarak kabul edilmiştir.¹³¹

Günümüzde İslâm dünyasının hemen her tarafında ilmi fikri ve siyasi hareketlerin kendilerini ifade etmek için kullandığı temel terimlerden biri tecdittir. Tecdit, Müslüman toplum ve toplulukların sömürge şartlarından kurtularak kendi dünyasını okunabilmesi yolundaki gayretlerinin tamamına belirtmekte, siyasi düzenden İslâmî ilimlere, düşünceden ahlaka kadar bütün alanlardaki yenilenme gayretleri için kullanılmaktadır. Tecdit kavramını çok çeşitli anlamlarda kullanan çağdaş Müslüman İlim ve fikir adamları, aralarındaki farklılığa rağmen günümüzde İslâm dünyasının klasik anlamlarıyla donanmış bir tecdide ihtiyacı olduğu konusunda görüş birliği içindedir.¹³²

12.1. Hadis İlminin Tedvini ve Yenilik

Ömer b. Abdülazîz, Hadis ilminin tedvini/derlenmesi için Medine Valisi Ebû Bekr b. Muhammed el-Ensari'ye mektup göndererek şu talimatı vermiştir:

*“Resûlullah (sav)’ın hadislerine ve Amre binti Abdurrahman’ın hadislerine bak(tespit et) ve yaz. Ben hadis ilminin ve ehlinin yok olmasından korktum”*¹³³

Bu mektup, hadis ilminin tedvini/derlenmesi ile ilgili en önemli mektuptur. Neredeyse bütün rivayetler, tabiiinden hadislerin derlenmesi ile ilgili ilk düşünen, bunun için valilerine mektuplar yazan, ilim ehlini teşvik eden ve bunun finansmanı karşılayan devlet başkanı Ömer b. Abdülazîz'dir. Hadis ilminin tedvin projesini yürütmüş, bizzat kendisi bu meclislere katılmış ve birçok hadis âlimi O'ndan hadis rivayet etmiştir. Daha önce bu projeyi Hz. Ömer düşünmüştü. Ancak hadislerin

¹³¹Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Tecdit.

¹³²Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Tecdit.

¹³³İbn Sa‘d, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 9/480; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/202; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 157.

Kur'an ile karışmaması ve insanların hadislere yönelerek Kur'an-ı ihmal etme endişesiyle vazgeçmiştir. Ömer b. Abdülazîz, Kur'an-ı Kerim'in tamamlanıp birçok sahâbe tarafından ezberlenmesi ve kalplerine yerleşmesinden sonra hadis ilminin kaybolmaması için bu projeyi başlatmıştır. Bu proje, aslında yenilikçi bir projedir ve Ömer b. Abdülazîz'in idare ve siyasete getirdiği yeniliğin yanı sıra ilmî çalışmalara getirdiği önemli bir yeniliktir. Bu ilmî araştırmalar için devlet hazinesinden bütçe ayırmıştır. Bunun sonucunda, bu dönemde İslâm tarihinin en önemli âlimleri yetişmiştir. Ayrıca günümüze kadar hadislerin bize ulaşması bu tedvin çalışmasının sonuçlarındandır. İslâm ilim geleneğindeki isnâd usûlü bundan sonra daha da sistemleşti. Yazılı kültür de gittikçe yaygınlaştı. Ömer b. Abdülazîz'in hadisin tedvinini çalışmasıyla İslâm kültür tarihine önemli katkıları olmuş ve yenilik yapmıştır. Bu mektupta Ömer b. Abdülazîz'in hadis ilmine verdiği önem ve hadisçiliği de ortaya çıkmaktadır.

Ebü'l Hasen en-Nedvî bu durumu şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz sadece yönetim sisteminde yenilik yapmak ve sivil siyaseti nebevi hilâfete dönüştürmekle yetinmedi. Müslümanların hayatında derin bir etkisi olan başka alanlara da yöneldi. Bu alanlardan biri de İnsanların siyaset, idare ve savaşla ilgilenmelerinden dolayı kaybolmak üzere olan Müslümanların hayat kaynaklarından olan İslâmi ilimlerin tedvinidir. Ömer, halifelige geçer geçmez hemen yaptığı ilk iş Hadis ilmiyle ilgilenmesiydi. Allah, azametli dedesi Ömer b. Hattâb'a Kuran-ı Kerim'in toplanması için Allah Resûlü'nün halifesi Ebu Bekr es-Sıddîk'a ilk önce teklif ve ısrar ederek bu şerefe nail olmasını istediği gibi, Ömer b. Abdülazîz'in de hadislerin tedvininde de öncü olma şerefine nail olmasını istemiştir. Bu görevin yerine getirilmesi için teşvik etmekle de yetinmedi. Âlimleri destekledi ve onlara maaş bağladı.¹³⁴

13. Islah

Salah, fesadın (bozgunculuk) zıttıdır. Bu kelimenin kullanımı daha çok fiillerde olur. Kur'an-ı Kerimde bazen fesadın bazen de kötülüğün karşıtı olarak

¹³⁴Nedvî, *Ricalu'l fikri ve 'd-Da'veti fi'l İslâm*, 80-81.

kullanılır.¹³⁵İslâm medeniyet tarihinde Ömer b. Abdülazîz'in yönetimi, çok yönlü bir ıslah hareketi olarak kabul edilmiştir.

13.1. Toplumsal Islah

Ömer b. Abdülazîz, toplumun ıslahında aktif çalışan sâlih bir idare sistemini kurarak hikmet ve basiretle hareket etmiş ve başarılı neticeler almıştı. Musul valisi Yahya el-Ğassanî'nin anlattığına göre Ömer b. Abdülazîz kendisini Musul'a vali olarak atadığında hırsızlık ve soygunun en çok olduğu şehirlerden biriolduğunu görünce hemen durumu Ömer'e iletmişti. Ömer b. Abdülazîz' durumu düzeltmek için acil bir hamleyle zanna göre hareket edip her töhmet altında kalanı iyice döverek yola getireceğini mi yoksa bekleyip kesin delillere dayanarak Nebevi Sünnet'e göre mi işlem yapmasını sormuştu. Ömer b. Abdülazîz'de insanları ancak kesin delillere dayanarak tutuklatması gerektiğini söyleyerek hak ve adil yargılamalarla insanların ıslahı için çalışmanın gereğini belirtmişti. Vali, Ömer'in dediklerini aynen uyguladığını Musul'dan çıkarken orası şehirlerin en iyilerinden biriolduğunu belirterek hırsızlık ve yağma vakalarının son derece azaldığını ifade etmişti.¹³⁶ Ömer b. Abdülazîz'in önerdiği bu adil yargılama yöntemiyle toplumun düzelmesini sağlamanın yanı sıra toplumun devletin hukuk sistemine olan güvenlerini sağlamayı da başarabilmiştir.

Sâlih b. Abdurrahman ve onun bir arkadaşı Ömer b. Abdülazîz'e mektup yazmışlardı. Sâlih b. Abdurrahman Irak'ta harac görevlisiydi. Sâlih, Ömer b. Abdülazîz'e göndermiş olduğu mektupta insanları ancak kılıcın ıslah edeceğini yazmıştır. Bu mektup üzerine Ömer b. Abdülazîz, tepkisini göstererek bu iki kişiyi kötü, aşağılık ve hayırsız kişiler olduklarını söyleyerek kendisinden Müslümanların kanlarını dökmesini teklif ettiklerini bunun kesinlikle kabul edilemeyeceğini belirterek bu ikisinin kanı, dökmeyi düşündükleri insanların kanından daha değersiz olduğunu söyleyerek onlara sert bir tepki göstermiştir.¹³⁷

¹³⁵el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, 178.

¹³⁶es-Suyûtî, *Tarihu'l Hulefâ*, 178.

¹³⁷Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/136; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/541.

Ömer b. Abdülazîz, insanların ıslah edilmesinin de meşru yöntemlerle olması gerektiğini belirterek insanlara haksızlık yapılmak yoluyla ıslah edilmektense kendi hallerine bırakmanın daha uygun olduğunu düşünmüştür. İnsanları zorla ıslah etmek suretiyle dinini yok etmek ve mahvetmek istemediğini belirtmiştir. Allah'ın adına yemin ederek bunu yapmayacağını söyleyerek bir kötülüğü başka bir kötülük yaparak düzeltmenin doğru bir yöntem olmadığını açıkça belirtmiştir.¹³⁸

13.2. İdarî İslah

Ömer b. Abdülazîz, devlet yönetiminde hıyanet, yalan, rüşvet, yöneticilere hediye, israf, yöneticilerin ticaretle uğraşması, yöneticilerin halktan uzak yaşaması, halka zulüm gibi birçok uygulamayı kaldırmıştır. Ayrıca devlet görevlilerine yeterli maaş vererek hem yolsuzlukların önüne geçmiş hem de görevlerine odaklanmayı sağlamıştır.

13.2.1. Haksız Vergileri Kaldırması

Ömer b. Abdülazîz, çiftçi olmayan insanlardan da alınan oşür vergisini kaldırıyor, Müslüman olmayanları üç ayrı vergi türünde değerlendiriyordu: Çiftçiler/rençperler, zanaatkârlar, toprak sahipleri ve tüccarlar. Ancak Müslüman olan rençperlerin, zanaatkârların, toprak sahiplerinin ve tüccarların böyle bir vergi vermesine gerek yoktu. Çünkü onlar mallarının zekâtını veriyorlardı. Bunlardan sadece çiftçilerin, ekip biçtikleri tarlaları için mülk edinme zamanlarına göre oşür veya haraç vergilerini ödemeleri gerekiyordu. Ömer, gümrük vergisini de kaldırıyor ve sebebini şöyle açıklıyordu: “ Gümrük vergisi, Yüce Allah'ın kelamında: “ *İnsanların mallarını değersizleştirerek eksiltmeyin, onlara hakları olanı verin, yeryüzünde bozgunculuk çıkararak toplumu ifsat etmeyin!*”¹³⁹ buyurduğu gibi malı değersizleştiren ve eksilten bir uygulamadır. Sadece ismi farklı ama işlevi aynıdır.¹⁴⁰

Nitekim yine Ömer, yeni Müslüman olan insanların üzerinden de cizye vergisini kaldırıyordu. Kendisinden önceki, hiçbir Emevî halifesi mal biriktirmeye olan hırslarından

¹³⁸İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 106.

¹³⁹Şu'arâ, 26/183.

¹⁴⁰İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 87; Halîl, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdilazîz*, 123; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 157.

dolayı böyle bir uygulamayı gerçekleştirmemiş, Müslüman olsalar dahi cizye vergisinden onları muaf tutmamıştı. İkinci olarak da Ömer; valilerin devletin meşru vergilerini hak ve adalet üzere hareket etmelerini, vergi tahsili esnasında insanları görüp gözetmelerini, hiç kimseye zulmetmeden, kimseye eziyet çekirtmeden işlemlerini yapmalarını sıkıca tembihliyordu. Herhangi bir sebeple üretim seviyesinde azalma olan mevsimlerde halktan alınan vergi oranlarının da onları rahatlatacak miktarda düşürülmesini emrediyordu.¹⁴¹

Ömer b. Abdülazîz, Yemen'deki görevlisi Ūrve b. Muhammed'e göndermiş olduğu mektubunda; Yemen'de halkın üzerine cizye gibi vermeleri gereken bir vergi türünün olduğunu, halk bollukta ve kıtlıkta, ölseler ve yaşasalar da bu vergiyi ödemeleri gerektiğinin haberinin kendisine ulaştığını ve buna çok şaşırıldığını yazmıştı. Mektubunun devamında mektubunun kendisine ulaşır ulaşmaz gördüğü bütün batıl uygulamaları kaldırmasını, hakka yönelmesini, kendisi ve görevlisinin bu uğurda bedel ödemeye hazır olduklarını belirterek bu durum hayatlarına mal olsa bile hakneyi gerektiriyorsa onu uygulamasını emretmiştir. Yemen'den kendisine bir avuç çivit otu getirmese de olabileceğini ve buna çok sevineceğini yeter ki hak, barış ve güven egemen olsun diyerek kararlılığını göstermiştir.¹⁴²

Ömer b. Abdülazîz, yetkililer tarafından alınması gelenek haline gelmiş her türlü vergiyi, darphane ücretlerini, Nevruz ve Mihricân bayramındaki hediyeleri, sultanın mektubunu getiren elçilere verilen bahşişleri, görevlilerin ev ve nikâh işlemlerinde aldıkları fazladan maaşları, bağışları, Müslüman olan gayrimüslimlerden alınan cizye kaldırıldı. Bunların verilmesini ve alınmasını yasakladı.¹⁴³

13.2.2. Yöneticilerin Hediye Kabul Etmelerini Yasaklaması

Ömer b. Abdülazîz, âmillerine (valilerine), birer yönerge göndererek mektubunu insanlara okumalarını istemişti. Bu yönergede zulüm olarak konulmuş her türlü vergiyi, Nevruz ve Mihricân bayramlarında alınan hediyeler, kırtasiye masrafları için alınan fazla paralar, elçilere verilen bahşişler, ulak ücretleri, valilerin

¹⁴¹Halîl, *Melâmihi'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdülazîz*, 123; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 158.

¹⁴²İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 108.

¹⁴³Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 6/569; Halîl, *Melâmihi'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdülazîz*, 123; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 108.

erzak ve ev ihtiyaçları için aldıkları fazla maaşlar halkın üzerine zulüm olduğu için kaldırıldığını yazmıştı.¹⁴⁴

13.2.3. Yönetici ve Âmillerin Ticaretle Uğraşmalarını Yasaklaması

Ömer b. Abdülazîz, vali ve âmillerin yönettikleri şehirlerde ticaret yapmalarının uygun olmadığını, yönetici her ne kadar haksızlık yapmamak için adaletle hareket etmeye gayret etse de bazıları konumundan dolayı onu tercih edeceklerini, ticaretle uğraşan insanların elde etmeleri zor olan imkânlarla ve bu durumun onlar için zorluk ve sıkıntılara düşmelerine sebep olacağından devlet yöneticilerinin ticaretle uğraşmalarını yasaklamıştı.¹⁴⁵

Nedvî, bu konuya şöyle bir açıklama getirmiştir: “Kendisinden sekiz asır sonra gelen İbn Haldun, uzun yıllar süren tecrübeleri ve engin bilgisi ile hazırladığı başyapıtı Mukaddime ’de, Ömer b. Abdülazîz’in basiretini, geniş ufkunu ve bilgeliğini şu sözlerle tasdik ediyordu: “Yöneticilerin ticaret ile uğraşması topluma zarar verir, vergi idaresini bozar.” Her şeyden önce ticaretle uğraşan Avrupalıların yönettiği ülkelerin içinde bulunduğu durum bu bakış ve yaklaşımın ne kadar doğru olduğunu ortaya koymaktadır.”¹⁴⁶

14. Aşırılıkla Mücadele / Vasat ve Mutedil

Vasat, sözlükte “ıfrat ile tefritten uzak durmak”, “eşit durumda olma, adalet” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁷ Vasat, İslâm düşüncesinin önemli özelliklerindedir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor: “*İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak (vasat) bir ümmet yaptık.*”¹⁴⁸ Vasat kavramının kelime anlamından ve Ayeti Kerime’den anlaşılacağı üzere bu ümmet vasat, dengeli, merkezde duran ve adaletli bir ümmet olarak vasıflandırılmıştır. Bu ümmet, dünya- ahiret, duygu-düşünce, ilim-amel, madde- mana kısacası hayatın bütün alanlarında dengeyi ve adaleti gözetten bir ümmettir. Bu

¹⁴⁴İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 141; Halil, *Ömer Bin Abdülazîz*, 157.

¹⁴⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 87.

¹⁴⁶Nedvî, *Ricalu’l fikri ve ’d-Da’veti fi’l İslâm*, 75.

¹⁴⁷el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 869.

¹⁴⁸Bakara,2/143.

anlama dikkat çeken bazı ayetler: “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız; Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.”¹⁴⁹ “İçlerinden akli başında olan biri şöyle dedi: “Ben size, ‘Allah’ın yüceliğini dile getirmelisiniz’ dememiş miydim?”¹⁵⁰ Kalem suresinde geçen “aklı başında olan biri” şeklinde Türkçeye çevrilen¹⁵¹ “اوسطهم” kelimesini Taberî “اعدلهم” yani onların içerisindeki “en adaletli kişi” olarak tefsir etmiştir.¹⁵² O halde “vasat” kavramının anlam göstergelerinden de anlaşılacağı gibi birey, toplum ve devlet sisteminde aşırılıktan uzak, dengeli, ölçülü, adaletli bir düzen hedeflenmektedir. Ömer b. Abdülazîz de İslâm medeniyet tarihinde vasat ve mutedil çizgiyi temsil etmiş ve aşırı yaklaşımlarla şiddet yöntemine başvurmadan barışçıl yollarla mücadele etmiştir. İslâm toplumundaki farklı düşünen birçok düşünce ve ekolle ortak noktalarda buluşmaya çabalamış ve olumlu sonuçlar elde etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz, bazı âmillere göndermiş olduğu mektupta onlara takvayı, Allah’ın emirlerini yerine getirmede mutedil ve dengeli olmayı, Resûl’ünün sünnetine uymayı öğütlemiştir. Allah Resûlü’nden sonra insanların sünnetine aykırı ve dinde olmayan şeyleri ortaya çıkardığı uygulamalardan sakınarak kendilerinden öncekilerin sünnetleri korudukları gibi korumalarını tavsiye etmiştir. Ancak daha önce ona dair bir delil ve onunla amel edilmiş muteber bir uygulama varsa bunun bidat olmayacağını belirtmiştir. Sünnete tabi olmanın onları Allah’ın izniyle koruyacağını belirttiikten sonra Sünnete aykırı davranmanın, yanlış, aşırı, akıl azlığından ve dar ufuktan kaynaklanan bir uygulama ihdas edenlerin yanlış yolda olduklarını belirtmiştir. Kendilerinden önce gelenlerin ilim üzere hareket ederek geniş ve derin bir bakışla o yanlış uygulamaları terk ettiklerini belirterek bu istikamet üzere hareket etmelerini tavsiye etmiştir.¹⁵³ Ömer b. Abdülazîz’in bu mektubu, vasat ve itidal anlayışın, takva, Allah Resûlü’nün sünnetini takip etme, bidatlerden sakınma, delil ve bilgi üzere hareket etmeyle gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir.

¹⁴⁹Rahmân,55/7-9.

¹⁵⁰Kalem, 68/28.

¹⁵¹Komisyon, *Kuran Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 5/433-434.

¹⁵²Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, ed. Abdullah B. Abdulmuhsin et-Turkî (Dârul Hicr, 2001), 23/180.

¹⁵³İbnü’l Cevzî, *Siretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu’z-Zâhid*, 84; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 237.

Sünnete aykırı davranmanın sapmalara, aşırılıklara ve anlam problemlerine yol açacağına işaret etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz'in oğlu Abdülmelik, haksız bir şekilde alınan malların sahiplerine geri verilmesi konusunda görüşünü uygulama konusunda babasının ağır davranmasına sitem etmişti. Ömer b. Abdülazîz de oğlu Abdülmelik'e insanları alıştıran ve uygun zemini hazırlayarak eğittiğini belirtmiştir. İnsanların kötülükte ısrar edip kılıç ve şiddete başvurmaları kendisini de bu yönetime başvurmak zorunda bırakmalarından korktuğunu belirttikten sonra sadece kılıç ile gelen bir işte hayır olmadığını söylemişti.¹⁵⁴ Ömer b. Abdülazîz'in oğlu Abdülmelik ile aralarındaki bu konuşmada, Ömer b. Abdülazîz'in idarede tedric (aşamalı hareket) metodunu uyguladığını görmekteyiz.

¹⁵⁴Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/176; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/579.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİ VE ASKERİ YÖNETİMİN FİKRİ TEMELLERİ

1. Ekonomik Kalkınma Projeleri

Ekonomi, bir olgu olarak toplumların üretim, tüketim ve bölüşme uygulamalarına ve bu uygulamalar sonucunda ortaya çıkan ilişkiler ağına denir. Bir hayat nizamı olarak gönderilen İslâm diğer alanlarda olduğu gibi iktisadî alanda da yeni düzenlemeler getirdi. İslâm, câhiliye dönemindeki iktisadî faaliyetlere ilişkin üç farklı tavır ortaya koymuştur. Zulüm, sömürü, haksız kazanç, hile, faiz ve kumar içeren işlemler gayrimeşru sayılmış ve ortadan kaldırılmış(ılga); sakıncalı hususlar içermeyen iktisadî faaliyetler olduğu gibi kabul edilmiş(ıbka); bazı iktisadî faaliyetlerin de sakıncalı unsurları giderilerek izin verilmiştir(ıslah). Davetin ilk dönemlerinden itibaren maddî statü değil takvâ temelli bir toplum kurulması hedeflendi. Müslüman olan köleler varlıklı Müslümanlar tarafından satın alınarak âzat edildi; mülk, hak, rızık, infak ve kazanç(kesb) gibi kavramlar etrafında Müslümanların iktisadî zihniyetinin temelleri atıldı, fakirlere, özellikle açlık seviyesinde olanlara yardım edilmesi emredildi, toplumda maddî dayanışma ve paylaşmanın önemi vurgulandı.¹⁵⁵

Ömer b. Abdülazîz, ekonomik kalkınma ve atılımı gerçekleştirmek için ilkeler belirlemenin yanı sıra bu ilkeleri uygulamada kararlılık göstererek önemli projeleri hayata geçirmiştir. Toplumun farklı kesimleri arasındaki ekonomik dengesizliği ortadan kaldırarak adalet ve eşitliğe dayalı bir ekonomik sistemi kurumsallaştırdı. Zekât, cizye ve haraç ve diğer kaynaklardan elde edilen gelirleri usulüne uygun olarak dağıttırarak halkın ekonomik ve yaşam standartlarını iyi seviyelere taşıdı.

2. Devlet Hazinesini Haksız Kazançlardan Koruması

Meymun b. Mihran Ömer b. Abdülazîz'in haraç vergisi sorumlusuydu. Bu görevi bırakmak isteyince Ömer b. Abdülazîz, yönetiminde ve vergilerinde haksızlık yapmasını emretmediğini, sadece helal ve meşru yollardan vergi getirmesini, Müslümanlar için helal ve temiz şeyleri toplamasını emrederek hak gördüğü meselelerde hükmünü vererek kararsız kaldığı durumlarda da kendisine iletmesini tavsiye etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁵Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, Ekonomi.

¹⁵⁶İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/296; İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 115.

Basra valisi, Ömer b. Abdülazîz'e mektup göndermiş ve mektubunda Süleyman b. Ferkad'ı hâcib (mâbeyinci)yaptığını ve bir şahsın bu hâcibine elli dinar verdiğini kendisinin de hoşuna gitmediği halde (rüşvet olma ihtimalinden dolayı) ve halife bu konuda görüş belirtinceye kadar Beytümale koyduğunu ifade etmişti. Bu mektuba karşılık Ömer b. Abdülazîz tepki göstermiş Beytümalin rüşvetlerin konulduğu bir yer olmadığını ifade ederek bu altınları hâcibi kimden almışsa o kişiye geri vermesini emretmiştir.¹⁵⁷ Kûfe valisi Abdülhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb, Ömer b. Abdülazîz'e mektup yazarak içki ticareti yapan kişilerden yedi bin dirhem kadar vergi alınmış ve bu paralar devlet hazinesine konulmuş olduğunu yazmıştı. Ömer b. Abdülazîz de bu mektuba cevap olarak kirli mallara ihtiyacı olmadığını ve bu paraların devlet hazinesinden çıkartılıp sahiplerine geri verilmesini emretmiştir.¹⁵⁸

3. İsrâfla Mücadelesi

Sözlükte “haddi aşma, hata, cehalet, gaflet” gibi anlamlara gelen şeref kökünden türetilmiş olan israf genel olarak inanç, söz ve davranışta dinin, aklın veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder.¹⁵⁹

Ömer b. Abdülazîz, devlet işlerinde israfı önlemek için mücadele etmiş ve devlet bütçesinin büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Medine valisi ile yazışmalarında israfı dikkat çekmiş ve kırtasiye malzemelerini gereksiz yerde kullanmamasını, kalemin uçlarını inceltmesini, fazla kâğıt israfını önlemek için harfleri sıklaştırmasını tavsiye ederek bu konudaki hassasiyetini göstermiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/196; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/599.

¹⁵⁸Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1996, 8/198.

¹⁵⁹Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, İsrâf.

¹⁶⁰İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 61.

4. Haksız Vergileri Kaldırması

Filistin Amili Abdullah b.Avn'a gönderdiği mektupta haksız bir şekilde toplanan vergilere şiddetli bir şekilde tepki göstermiş ve bu vergilerin bulunduğu evin yıkılmasını ve yığınlarının denize savrulmasını emretmiştir:

“Meks (Vergi memurunun aldığı vergi) denilen eve git ve onu yık! Sonra onu taşıyarak denize savur!”¹⁶¹ Kur'an-ı Kerim'dede “İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın.”¹⁶² buyurulmaktadır.

“Meks, alınan haksız vergi. Sultanın avanelerinin alışveriş sırasında aldıkları haraç. Ticaret mallarından öşr ve bac namıyla alınan vergi. Bu vergiyi toplama yetkisi bulunan kimseye de “mâkis”, “mekkâs” (gümrükçü)denir.”¹⁶³

Yemen valisi olan Urve bin Muhammed, Ömer b. Abdülazîz'e göndermiş olduğu mektupta, Yemen'e vardığında cizye gibi halkın boynuna borç olan, verilmesi zorunlu ve hiç değişmeyen bir vergi türü ile karşılaştığından bahsetmiştir. Hatta öyle ki halk her şart ve durumda bu vergiyi ödemek zorunda olduklarını, hayvanlarının ve topraklarının bol bereketli olmasının veya kıtlık içerisinde ölümle pençeleşmelerinin önemi olmadığını ölseler de yaşasalar da bu vergiyi ödemeleri gerektiğini mektubunda yazmıştı. Ömer b. Abdülazîz de bu çirkin ve batıl uygulamalar karşısında hayretler içerisinde kaldığını yazmıştı. Mektubunun Yemen valisine ulaşır ulaşmaz hemen bu çirkin batıl uygulamayı kaldırmasını, doğru olana yönelmesini, hak ve adalet erdemleriyle hareket etmesini, kendisinin ve valisinin zararına dahi olsa hak ve adalet neyi gerektiriyorsa onu uygulamasını, arpa tanesi kadar küçük bir mesele olsa dahi eğer hak ve adalete uygun hareket etmek için bütün Yemen halkını kendisine yönlendirse ve davalarına bakmasını istese son derece memnun kalacağını ifade etmişti¹⁶⁴

¹⁶¹El-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/306; İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halîfetu'z-zâhid*, 113.

¹⁶² Şuâra, 26/183.

¹⁶³Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar, 2010), 357.

¹⁶⁴İbn Abdilhakem, *Siretü Ömer b. Abdilazîz*, 108; Halîl, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b.Abdulazîz*, 124; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 158.

5. Ticaret Özgürlüğü

Ömer b. Abdülazîz, ekonomik projelerinde halkın ekonomik seviyesini yükseltmek ve milli geliri artırmak için ticaret özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmış kara ticareti gibi deniz ticaret yolunun da önünü açmıştır.

Bir mektubunda; deniz yolu ticaretini, kara yolu ticareti gibi olduğunu ifade ederek “*Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lütfettiği nimetleri elde edesiniz ve şükredesiniz diye denizi istifadenize veren Allah’tır.*”¹⁶⁵ ayetini hatırlatarak deniz ticareti yapmak isteyenlere izin verilmesini, deniz ticareti ile insanlar arasına engel olunmamasını, karanın da denizin de Allah’a ait olduğunu, lütfundan isteyen kullarına istifadelerine sunduğunu belirterek Allah’ın kulları ile rızıkları arasına girilmesinin uygun olmadığını yazmıştı¹⁶⁶

6. Ölçü ve Tartı Aletlerine Düzenleme

Ömer b. Abdülazîz, incelemeleri sonucunda ölçü ve tartı aletlerinde az da olsa eksiklik ve fazlalığın olduğunu fark etmişti. Halkın haklarını korumak için bütün şehirlerde aynı ölçü ve tartı aletlerinin kullanılması talimatını vermişti.¹⁶⁷

7. Tarım Projeleri

7.1. Harâc Arâzilerinin Satışını Yasaklaması

“Harâc arâzi, gayrimüslim tebaanın elinde bulunan ve rakabesi devlete ait bulunan, işletenlerden harâc vergisi alınan topraklardır.”¹⁶⁸ “Temlik ve temellükü kabul eden aynî ve zatî her şeye de rakabe denir.”¹⁶⁹

Ömer b. Abdülazîz, Abdülhamid b. Abdurrahman’a yazdığı mektupta; Allah’ın bu toprakları Müslümanlar için fey¹⁷⁰kıldığı topraklar olduğunu söyleyerek

¹⁶⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 108; Halil, *Melâmihü'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b. Abdilazîz*, 124; Halil, *Ömer Bin Abdilazîz*, 158.

¹⁶⁶İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 86.

¹⁶⁷İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 87.

¹⁶⁸Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 179.

¹⁶⁹Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 474.

ümmetin geneline ait topraklar olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı da satışını yasaklamıştır.¹⁷¹

Meymun b. Mihran'a yazmış olduğu mektupta da harâc topraklarını satmaya çalışanlara engel olmasını ve bu durumu çözmesini istemiştir.¹⁷²

7.2. Çiftçilerle İlgilenip Vergileri Hafifletmesi

Ömer b. Abdülazîz, Yemen valisine göndermiş olduğu mektubunda kendisinden öncekimi yönetiminin atadığı vali tarafından bolluk ve kıtlık ayırt etmeksizin halka acımadan sabit olarak zorla alınan haksız vergilerin kaldırmasını emrederek halkı ağır bir yükten kurtarmıştır.¹⁷³

7.3. Mevât Araziyi İhya Edip Toprağı Tarıma Elverişli Hale Getirmesi

“Mevât arazi; sahipsiz olan ve herhangi bir şekilde kendisinden yararlanma imkânı bulunmayan, aksâ-yı umrândan uzakta bulunan arazidir.¹⁷⁴ Aksâ-yı umrân; meskûn mahallelerin en son ucu, evlerin bittiği yer.”¹⁷⁵

Ömer b. Abdülazîz, Kûfe valisine göndermiş olduğu mektupta; mamur edilmiş (ıslah edilmiş, tarıma elverişli hale getirilmiş arazilerle) harâb arazileri (işlenmemiş, ekilip biçilmeyen) birbirine karıştırılıp aynı şekilde değerlendirilmemesini, harap olan arazilerin durumunu iyice incelenmesini, ancak sahibinin kaldırabileceği kadar vergi alınmasını, sonra da o toprağın ihya edilmesi için elinden geleni yapmasını, mamur edilmiş arazilerden de haraç vergisinden fazlasını almamasını, bu toprakların sahiplerine yumuşaklık ve sükûnet ile yaklaşmasını yazmıştı.¹⁷⁶

¹⁷⁰Fey: Harac, cizye, ticaret vergileri, muselaha bedelleri gibi gayri müslimlerden savaş etmeksizin alınan mallardır. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 143.

¹⁷¹Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, ed. Halîl Muhammed Herrâs (Beyrût: Dâru'l Fikr, 1431), 121.

¹⁷²Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 143.

¹⁷³İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 108.

¹⁷⁴Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 371.

¹⁷⁵Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 22.

¹⁷⁶Ebul Hasen Ahmet b. Yahya Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1996), 8: 4/551; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 6/569.

8.Ekonomik Refahı Sağlaması

Ömer b. Abdülazîz, zekât görevlisi olarak Yahya b. Said'i Afrika'ya göndermişti. Yahya b. Said, Afrika'da zekât vermek için fakirleri araştırdığını fakat fakir de zekâtı kendisinden alacak kimseyi bulamadığını, bunun üzerine zekât mallarıyla köle satın alıp onları özgürlüklerine kavuşturduğunu ifade etmişti.¹⁷⁷ Bu tarihî şahitlik, dönemin Afrika bölgesinin ekonomik seviyesini ve halkın refah düzeyini göstermede önemli bir tanıklık ve tarihi bir veridir.

Basra'da da insanların bolluk içerisinde olmalarından dolayı Basra valisi Adî b. Ertât, halkın şımarmasından endişe etmiş ve Halife Ömer b. Abdülazîz'e bu endişesini bir mektupla bildirmiştir. Buna cevaben Ömer b. Abdülazîz, insanlara Allah'a hamd ederek şükretmelerini tavsiye etmiştir.¹⁷⁸ Halife Ömer, Medine'den gelen bir gruba Medine'deki yoksulların durumunu sormuş onlar da Halife'nin onlara verdikleriyle o yoksulluktan kurtulduklarının haberini halifeye iletiler.¹⁷⁹

Ömer b. Abdülazîz'in adil uygulamaları ve hak sahiplerine haklarını geri iade etmesiyle ülke ekonomik yönden de kalkınmıştı. Irak'ta devlet hazinesi Haccâc b. Yusuf döneminde baskı ve zulümlerle ve ma'mur olmayan araziler (ziraate elverişsiz ve ekilip biçilmeyen) 'den de vergi topladığı halde vergiler on sekiz milyon dirhem iken, Ömer b. Abdülazîz döneminde adaletle ve sadece ekilip biçilebilen arazilerden toplanan vergiler yirmi milyon dirheme ulaşmıştı.¹⁸⁰

9. Muhaliflere Barışçıl Yöntemlerle Mücadele Ederek Askeri Harcamaları Azaltması

Ömer b. Abdülazîz, siyaseti ve geniş ufkuyla Hariciler gibi devlete muhalif olan gruplarla görüşerek onları ikna etme çabalarını başarıyla devam ettirmiş ve farklı gruplarıyla İslâm ümmetinin birliğini sağlamış ve iç çatışmalarla enerjisini

¹⁷⁷İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 65.

¹⁷⁸İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 64.

¹⁷⁹İbnü'l Cevzî, *Sîretü ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halîfetu'z-zâhid*, 94.

¹⁸⁰Ebü'l Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's- Sultâniyye* (Kâhire: Dar'ul Hadis, t.y.), 261; Ammara, *Ömer b. Abdülazîz Damiru'l Umme ve Hamisu'r-Râşidin*, 132.

kaybetmesine engel olmuştur. Bunun sonucunda askerî harcamaları azaltarak ekonomik kaybı önlemiş ve devlet hazinesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ömer, planladığı bu ekonomik siyasetiyle malî dengeyi de sağlamıştır.¹⁸¹Dönemin tanıklarından olan Zeyd b.Hattab'ın çocuklarından birisi; Ömer b. Abdülazîz'in iki buçuk yıl halifelik yaptığını, O'nun döneminde bir adam çok malla gelerek bu malları uygun gördükleri fakirlere dağıtılmasını isterdi. Bu adam bir müddet bekledikten sonra fakir kimse bulamayınca bu malı kime vereceğini düşünerek getirdiği mallarla geri döndüğünü söyleyerek Allah'ın, insanları Ömer b. Abdülazîz'in eliyle zengin ettiğine şahitlik yapmıştı.¹⁸²

10. Gelir ve Servetin Adil Dağıtımı

Ömer b. Abdülazîz, ümmetin servetini ve zulümle alınmış mülkleri yöneticilerin ve kabile reislerinin tekelinden kurtararak gerçek sahiplerine geri vermiştir. Sahibi bilinmeyen malları veya kamu mallarını da devlet hazinesine iade etmiştir. Ayrıca fakir kesimlere ve haklarından yoksun bırakılmış kişilere de zekât ve Beytülmalin diğer kaynaklarından onlara yetecek kadar fazlasıyla infakta bulunarak yaşam standartlarını yükseltmiştir.¹⁸³

Ömer b. Abdülazîz, attığı bu ekonomik adımlarla mal ve servetin yönetimini belli bir sınıfın elinden çıkarmış ve halkın tüm kesimlerinin katılımıyla sosyal adaleti gerçekleştirme adına önemli bir adım atmıştır. Bu iktisadî adımlar, İslâm iktisadının modern-kapitalist anlayışından farklı özellikler taşıdığı önemli göstergeleridir. Ancak bu anlayış, özel mülkiyeti ortadan kaldırmadan özel mülkiyete belirli kurallar getirerek ekonomik dengeyi sağlamış ve zengin ile fakir arasındaki derin uçurumu kapatmıştır.

Süleyman b. Abdülmelik, Medine'ye gelerek Medine'de çok mal dağıtmıştı. Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz'e yaptığı bu davranış hakkındaki görüşünü sormuştu. Ömer b. Abdülazîz de Süleyman b. Abdülmelik'e yaptığı bu mal

¹⁸¹Halîl, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b.Abdulazîz*, 138.

¹⁸²İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 110.

¹⁸³Ali Muhammed Muhammed es-Sallabi, *el-Halifetu'r-Râşid ve'l Muslihu'l Kebir Ömer b. Abdülzîz* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 250.

dağıtımıyla zenginleri daha zengin, fakirleri de fakir halde bıraktığını söyleyerek bu davranışını eleştirmiştir.¹⁸⁴

Ömer, âmillerine mektup yazarak borçluların borçlarının ödenmesini istemiştir. Onlar da borçlu kişinin evi, hizmetçisi, atı ve ev eşyasının olduğunu bildirdiklerinde, O, bunların Müslüman adamın temel ihtiyaçları olduğunu hatırlatarak bunlar olsa bile kişinin borcu varsa borcunun ödenmesi talimatını vermiştir.¹⁸⁵

Devleti başkanı Ömer, zekât görevlisini Beni Tağlib kabilesine göndererek onların zekâtlarını oradaki fakirlere dağıtmasını emretmiş, görevli de bu vazifeyi yerine getirerek orada bir fakir kalmayınca kadar oradan ayrılmazdı.¹⁸⁶

11. Askerî Anlayışı

11. 1. Savaş Ahlakı ve Hukuku

Ömer b. Abdülazîz, Horasan Valisi Cerrah bin Abdullah el-Hâkemi'ye gönderdiği mektubunda; Allah Resulü'nün (sav) bir ordu ve seriye gönderdiği zaman komutan ve askerlere yaptığı uyarılarda; Allah'ın adıyla ve Allah yolunda, Allah'ı inkâr eden bir toplulukla savaştıklarını ihanet etmemelerini, sözlerinde sadık kalmalarını, müsle (ölülerin organlarını kesmek) yapmamalarını, kadın ve çocuk öldürmemelerini tembihlemiştir. Ömer de bu uyarıların aynısını valisine hatırlatarak bir ordu gönderdiğinde onlara bunları emretmesini İslâm'ın savaş ahlakı ve hukukuna riayet etmesini tembihlemiştir.¹⁸⁷

Ömer b. Abdülazîz, bu mektubuyla vali ve âmillerine Hz. Peygamber'in savaş öncesi komutanlara ve orduya vermiş olduğu talimatları hatırlatmıştır. Bu talimatlar, İslâm'ın savaş ahlakı ve hukukuna dair düşman olsa bile insana saygıyı ve merhameti içeren önemli talimatlardır.

¹⁸⁴İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 116.

¹⁸⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 145.

¹⁸⁶İbnü'l Cevzî, *Sîretü ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halîfetu'z-zâhid*, 106.

¹⁸⁷Malik b. Enes, *el-Muvatta*, ed. Muhammed Fuad Abdülbâki (Kahire: Dâru'l Hadîs, 2005), 319; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed B. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd* (Beyrût: Darul Kütübi'l İlmîyye, 1984), 128.

Ömer b. Abdülazîz, uygulamalarında Râşid halifelerin uygulamalarını örnek alıyordu. Hz. Ebû Bekir, Şam tarafına gönderdiği ordu komutanına; çocuk, kadın ve yaşlıları öldürmemesini, meyve veren ağaçları kesmemesini, imar edilmiş yerleri tahrip etmemesini, koyun ve develeri kesmemesini ancak yemek için kesebileceklerini, arıları yakıp yok etmemesini, ganimet mallarına ihanet etmemesini ve korkak olmamasını vasiyet etmiştir. Hz. Ömer b. Hattâb da ordu komutanına göndermiş olduğu mektupta; kendisine gelen habere göre bazı askerlerin düşman askerlerini takip ettiklerini, düşman askerleri dağa kaçıp sığındığında, Müslüman askerlerin ona güven verip korkmamasını söylediklerini bunun üzerine onlar da dağdan indiklerinde askerler tarafından öldürüldüklerinin haberinin kendisine ulaştığını söyleyerek yemin ederek bunu yapan askeri tespit ederse boynunu vuracağını yazmıştı.¹⁸⁸

Ömer b. Abdülazîz, Abdurrahman b.Nuaym el-Ğamidi'ye göndermiş olduğu mektubunda; Allah'ın, bozguncuların amelini düzeltmeyeceğini(hayırla sonuçlandırmayacağını) bilen kişi gibi davranmasını istemiştir.¹⁸⁹Ömer b. Abdülazîz, bu talimatlarıyla savaşın insanî boyutuna dikkat çekmiş ve valilerine her zaman birer ıslahatçı olmalarını istemiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerimde inananlardan yeryüzünü ıslah etmelerini istemiştir: *“Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz rabbim yakındır, duaları kabul eder.”* (Hud, 61) Bu ayetten de anlaşılacağı gibi yeryüzünü ıslah, ihya, inşa ve imâr etmek inanan her Müslüman'ın görevi olduğu açıkça beyan edilmiştir.

Başka bir mektubunda savaş ve savaş dışında anlaşmalarına bağlı kalmalarını, sakın kilise, sinagog ve Mecusilerin ibadethanelerini yıkmamalarını emrederek inanç özgürlüğünün önemine dikkat çekmiştir.¹⁹⁰

Âmillerine gönderdiği mektupta; İslâm'ın savaş ahlak ve hukukuna riayet etmeleri gerektiğine dikkat çekmiş ve Allah Teâlâ'nın: *“Size karşı savaşanlarla siz*

¹⁸⁸Malik b. Enes, *el-Muvatta*, 319.

¹⁸⁹Atvân, *Hutabu Ömer b.Abdulaziz ve Resâilihi*, 199; Taberî, *Târihu'rûsul ve'l-mülûk*, 6/567.

¹⁹⁰Taberî, *Târihu'rûsul ve'l-mülûk*, 6/572.

*de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez. (Bakara2/190)ayetini hatırlatmış ve burada geçen aşırılığın Müslümanlarla savaşmayan kadınlar, çocuklar ve din adamlarıyla savaşmamaları anlamında olduğunu yorumlamıştır.*¹⁹¹

11.2. Savaş Kültürü ve Stratejisi

Ömer b. Abdülazîz, ordu komutanı Mansur b. Ğalib'e göndermiş olduğu mektubunda savaş kültürünü ve stratejisini ortaya koymaktadır. Bu mektubunda ordu komutanı ve askerlerine önemli uyarılarda bulunarak her zaman ve mekânda Allah'ın emir ve yasakları konusunda hassas davranmasını, derin bir kulluk bilinciyle hareket etmesi gerektiğini tavsiye ederek en iyi savaş hazırlığı, en muhteşem taktik ve en büyük gücün takva olduğunu belirtmiştir. Ordu komutanına kendisini ve yanındakileri düşmanından korumasından daha fazla Allah'a isyandan korumasını emretmiştir. Günahların düşmanın tuzaklarından daha tehlikeli olduğunu, düşmanlara savaş ilan ettiklerinde onların batıl yolda oldukları için savaştıklarını ve günahkâr oldukları için de kazandıklarını, düşmanlarının sayı ve maddi olarak kendilerinden daha fazla olduklarını, günahlardan arınmadıkça onlara karşı galip gelemeyeceklerini hatırlatmıştır. Öyleyse düşmanlara karşı dikkatli davrandıklarından daha fazla nefislerinin günaha batmasına karşı tedbirli olunmasını, düşmanlarının gücünden çekindiklerinden çok daha fazla günahkârlara meyletmekten korkmalarını tembih etmiştir.¹⁹²Ömer b. Abdülazîz, mektubunun bu bölümünde Müslüman komutan ve askerinin düşmanla karşılaşmadan önce içsel dönüşümünü gerçekleştirecek manevi donanıma sahip olması ve bunun zafere giden yolun ilk hareket noktası olan Allah'a karşı duyarlılık bilinci ve derin bir saygı olan takva olduğunu vurgulamıştır.

Mektubun devamında ordu mensuplarına Allah'ın gözetiminde olduklarının bilincinde olarak Yüce Allah'ın gözetip kayıt altına alan meleklerinin sürekli onlarla beraber olduklarını, evlerinde ve yolculuklarında tüm yaptıklarından haberdar olduklarını ve her şeyi yazdıklarını, bundan dolayı meleklerden hayâ etmelerini ve

¹⁹¹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/162; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilihi*, 230.

¹⁹²İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 76; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilihi*, 255; Halîl, *Mela*

ihsan sahibi güzel bir yoldaş olmalarını tavsiye etmiştir.¹⁹³Mektubun bu kısmında Ömer b. Abdülazîz, komutan ve askerlerde olması diğer bir ahlâkî özelliğın “Murakabe” olduğuna dikkat çekmiştir. Murakabe, İnsanın her zaman Allah’ın gözetiminde olduğunun farkında olmasıdır. Bu murakabe ahlakı, komutan ve askerlerde bir öz denetim bilincini geliştirir ve güçlü bir iradenin oluşmasında önemli katkılar sağlar. Bu bilinç ile komutan ve askerler hiç kimsenin görmediğı bir yerde de dahi olsalar gayrı ahlaki davranışlardan uzaklaşmalarında önemli bir etkidir.

11.3. Askerî Psikoloji ve Yönetimi

Ömer b. Abdülazîz, ordu komutanı Mansur b. Ğalib’e gönderdiği mektubunda ordu komutanı ve askerlere önemli uyarılarda bulunarak Allah yolunda olduğunu iddia edenlerin kendileriyle çelişerek Allah’a isyan etmekten sakınmak gerektiğini belirterek düşmana karşı zafer isteyenlerin ilk önce güçlü bir irade ve azimle nefislerine karşı zaferi gerçekleştirmelerini gerektiğini söylemiştir. Müslüman komutan ve askerlerin ruh dünyalarını inşa etmelerini bunun için düşmanlarına karşı Allah’tan zafer istedikleri gibi nefislerine karşı da zafer elde etmeleri için Allah’tan yardım dilemelerini istemiştir. Ömer talimatlarında askerî psikolojiye de dikkat çekerek komutanın askerlerden daha fazla verim almak için yeri gelince esnek davranarak askeri daha üretken hale getirmesi için komutan ve asker arasında sevgi, güven ve merhamet bağının kurulması, ordunun intikali esnasında görevli ve askerleri gereksiz yere yormamalarını ihtiyaç durumunda dinlendirmelerini, düşmana karşı güçsüz olmamaları için gerekli tedbirleri almaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu psikoloji ile komutan ve asker arasındaki itaat anlayışı, donuk ve ruhsuz bir itaatten içten gelerek güvene dayalı, canlı, üretken bir itaate dönüşür ve ordunun harekât kabiliyetini artırarak olumlu neticeler elde etmesine önemli katkılarda bulunur. Psikolojik olarak askerlerin yorgun ve bitkin bir halde askerî operasyonlara katılması da askerler için bir dezavantajdır. Çünkü ordu, yerinde ikame eden iyice dinlenmiş bir vaziyette bulunan ve tam teçhizatlı bir ordunun üzerine gidiyordur. Ömer,

¹⁹³İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 76; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 255; Halîl, *Melâmihu’l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b.Abdulazîz*, 102-103; Halîl, *Ömer Bin Abdülazîz*, 130-132; Ahmet Ağırakça, *Ömer İbn Abdülazîz*, 8. Bs (İstanbul: Akdem, 2016), 106-107.

düşmana karşı üstün gelmenin taktiklerini hatırlatarak Müslüman ordunun uyanık, harekât kabiliyeti güçlü ve işi ciddiye alarak intikalinin sağlanması, güçlerini, savaş araçlarını ve mühimmatlarını muhafaza ederek düşmanın üzerine süratli bir şekilde intikal edebilir, yolculuk esnasında fazla oyalanmaz ve kendilerini gevşekliği alıştırmazlarsa düşmanlarına karşı üstün konumda olacaklarını, yine o komutana her cuma günü ve gecesinde yanındaki herkesi bineklerini dinlendirmesini, hayvanların üzerindeki eşyalarını ve silahlarını indirmesini tavsiye etmiştir.¹⁹⁴Ömer b. Abdülazîz, mektubunun bu bölümünde askerî harekâta psikolojik hazırlığın önemi, savaş taktikleri ve ordunun sevkiyatında dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durmuştur.

Ömer b. Abdülazîz, Kostantiniyye' de esir düşen Müslüman askerlerine yazdığı mektupta askerlerin kendilerini esir saymamalarını, bilakis kendilerini Allah yolunda vakfetmiş adamlar olduklarının şuurunda olmaları gerektiğini belirtmiştir. Esir askerlere güven, azim ve moral vererek ne kendileri ne de ailelerinin devlet tarafından unutulmadıklarını hatırlatarak halkı arasında her ne taksim etmişse daha fazlasını ve en güzellerini onların aileleri için ayırdığını belirtmiştir. Esirlerin her birisi için şimdilik beşer dinar gönderdiğini belirterek Rum zalimlerinin onların elinden zorla almasından çekinmeseydi bu paranın daha fazlasını onlara göndereceğini söylemiştir. Küçük- büyük, erkek- kadın, hür ve köle olanlarına karşılık istenen fidyeyi vermek için bir görevliyi yolladığını müjdesini vererek hayırlı haberleri bekleyerek sevinmelerini istemiştir.¹⁹⁵Ömer b. Abdülazîz, esir değişiminde bir Müslümanın kurtarılması karşılığında Rumlardan on kişiyi serbest bırakarak Müslümanı esaretten kurtarmıştı.¹⁹⁶ Ömer b. Abdülazîz, ribat (sınır boylarında tutulan nöbet) süresini kırk gün ile sınırlandırarak askerlerin memleketlerine ve ailelerine dönüşlerini sağlamıştır.¹⁹⁷Halife Ömer b. Abdülazîz'in asker ve esirlere bu yakın ve içten ilgisi ordu ve mensuplarını kuru bir emir ve itaat zinciri psikolojisinden kurtararak içten ve gönülden gelen bir itaate dönüştürür. Bu

¹⁹⁴İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 76.

¹⁹⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 76.

¹⁹⁶İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/273.

¹⁹⁷İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/274.

psikolojik yönetim, ordunun devlete olan güvenini artırarak daha fazla fedakârlık yapmalarını sağlar.

11.4. Antlaşmalara Sadakat ve Barış Ahlakı

Ömer b. Abdülazîz, Komutan Mansur b. Ğalib'e yazmış olduğu mektupta; kendileriyle barış anlaşması yaptığı olan yerleşim yerlerinden karargâhını uzak tutmasını, hiçbir görevlisinin ihtiyaçları için bu tür yerlerin çarşılarına veya topluluklarına girmemesini tembih ederek savaşı yerleşim merkezlerinden uzak tutmuştur. Ancak dini ve güvenilirliği konusunda güvendiği ve hiçbir insana zulmetmeye yanaşmayacak kadar adil, orada günaha bulaşmayacak, hakkı olmadığı sürece o yerin halkından hiç kimseye eziyet etmeyecek kişileri gönderebileceğini söylemiştir. Anlaşmaları gereği onların saygınlığını korumakla yükümlü olduklarını ve barış anlaşmalarına vefa göstermelerini istemiştir. Düşman tarafıda bu anlaşmalara sabır göstererek ihlal etmemekle sınındıklarını belirterek kendileriyle barış anlaşması yaptıkları halklara zulmederek düşmanlarından intikam aldıklarını zannetmemeleri gerektiğini tavsiye etmiştir.¹⁹⁸

11.5. Askerî Hazırlık ve Orduyu Donatım

Ömer b. Abdülazîz, Komutan Mansur b. Ğalib'e yazmış olduğu mektubun devamında sefere çıkan orduyu hiç kimseye muhtaç etmeyecek şekilde donatıp savaşa gönderdiğini, sayı ve savaş hazırlıklarında bir noksan, güçlerinde herhangi bir zayıflık bırakmadığını, yeterli ve güçlü konumda olduklarını, orduyu en seçkin askerlerden oluşturup hazırladığını, onun için bir savaşçının önüne serilmesi gereken tüm imkânları serdiğini, takviyesinde en ufak bir kusur dahi bırakmadığını bundan sonrada Allah'a güvenip Allah'ın gücüne sığınarak hareket etmek gerektiğini yazmıştır.¹⁹⁹Ömer b. Abdülazîz, askerî hazırlığın Allah Teâlâ'nın emri olduğunun bilincindeydi. Mektubunun bu bölümünde bir devlet başkanı olarak orduyu sefer ve savaşa hazırlama konusunda oldukça ciddi ve hassas bir hazırlık yapmış, maddi ve teknik gücü hazırladıktan sonra Allah'a dayanmak gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim

¹⁹⁸İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 77.

¹⁹⁹İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 77.

askerî hazırlık da Allah Teâlâ'nın emridir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: “ *Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.* ”²⁰⁰Günümüzde “savaş atlarının” karşılığı maddi ve teknik güçtür.

Ömer yazmış olduğu bir mektubunda yaz seferleri için hazırlanan ordu, düşman topraklarına girdiğinde savaşçı, at ve teçhizat açısından yeterli şekilde hazırlanmayan bir topluluğun Müslüman ordusuna katılmasına izin vermemesinin talimatını vermişti.²⁰¹Ömer bu askerî stratejisiyle Müslüman ordusunun her zaman hazırlıklı ve uyanık olmasına dikkat çekmiştir.

Ömer, yaz seferleri için görevlendirdiği Amr b. Kays'a ordunun en önünde bulunmamasını öldürülürse ordunun dağılma riskiyle karışılacağını, ordunun en arkasında da bulunmamasını bu şekilde ordu yavaşlayıp dirençleri kırılabileceğini, o halde ordunun ortasında bulunmasını orda bulunduğunda onlar komutanın yerin tespit etmiş ve sesini duymakla onların cesaretleri ve azimleri kuvvetlenmiş olacağını tavsiye etmiştir.²⁰²

11.6. Askerî İstihbaratın Önemi

Ömer b. Abdülazîz, komutanına yazmış olduğu mektupta askerî istihbarata dikkat çekmiş sadakatine güvenilen, nasihat ve uyarılarına kalbin mutmain olduğu istihbarat elemanlarını görevlendirmesini emretmiştir. Çünkü yalan söyleyen kişi bazen doğru haber getirirse de bunun size faydasının dokunmayacağını, aldatan kişinin lehinde değil aleyhinde çalışan bir casus olduğu konusunda komutanını uyarmıştır.²⁰³

²⁰⁰ Enfâl, 8/60.

²⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/273.

²⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/286.

²⁰³ İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 78.

12. Fetih Hareketlerini Durdurması

Ömer b. Abdülazîz'in askerî stratejisinde toprakları genişletmekten daha fazla yönettiği topraklardaki siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarı sağlayıp iç barış, güven ve huzuru egemen kılmaktır.

Ömer b. Abdülazîz, Abdurrahman b. Nuaym'a göndermiş olduğu mektupta; Maveraünnehir'deki Müslümanların çocuklarıyla beraber geri dönmelerini istemiş ve Allah'ın Müslümanlara nasip ettiği toprakların onlar için yeterli olduğunu yazmıştı.²⁰⁴

13. Esirlere insanî Yaklaşımı

13.1. Musul Valisine Mektubu

Yahya b. Yahya, Musul tarafında Haruriye grubunun kendisine karşı toplandıklarının haberini alınca, bu durumu Ömer b. Abdülazîz'e bildirmek için mektup yazdı. Bunun üzerine Ömer O'na şu mektubu yazdı: *“Allah'ın kulu Emirül Mü'minin Ömer'den Yahya b. Yahya'ya: Emma Ba'du... Allah'ın Kitabından bir ayeti hatırladım: “Aşırılığa sapmayın. Muhakkak ki Allah, aşırı sapanları sevmez” (Bakara,190) Kadın ve çocukları öldürmek aşırılıktandır. Kesinlikle ne kadın ne çocuk ne de esir sakın öldürmeyin. Kaçanın peşini bırakın. Yaralıyı da öldürmeyin. İnşallah”*²⁰⁵

Dımaşk valisine yazdığı mektupta da esirler ile ilgili şunları söylemiştir: *“Esirin kendi malını kullanmasına izin ver. Çünkü bu onun şahsi malıdır ve dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir.”*²⁰⁶

²⁰⁴Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 6/568.

²⁰⁵İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 96; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilihi*, 205.

²⁰⁶İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 106; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilihi*, 202.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YÖNETİMİN FİKRİ TEMELLERİ

Bu başlık altında Ömer b. Abdülazîz'in toplumda gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümün temel etkenleri ele alınacaktır. Ömer b. Abdülazîz, inandığı değerleri toplumun bütün katmanlarında yaymak için davet ve irşad çalışmalarına önem vermiştir. Davet ve irşad çalışmalarını kendisi bizzat yaşayarak hayatıyla mesaj verdiği gibi bireysel olarak yaptığı konuşmalar ve gönderdiği mektuplarla da bunu yapmıştır. Ömer b. Abdülazîz, davet ve irşad çalışmalarını bireysellikten taşıyarak devletin projesine dönüştürdü. Valileri, âmilleri ve diğer devlet görevlileri de bu anlamda önemli katkıları olmuştur. Devletin adamları aynı zamanda davetin de adamları olmuştur. Ömer b. Abdülazîz, toplumu yönetmede âlimlerin rolünün büyük olduğunu biliyordu. Bundan dolayı âlimlerle hareket ederek toplumun bütün kesimlerine ulaşmıştır. Devlete muhalif kesimlerle görüşerek veya mektup yazarak onlarla barışçıl yollarla büyük bir kısmını ikna etmiştir. Devletin sosyal projelerini geliştirerek ve etkinleştirerek toplumsal bütünleşmede önemli bir adım atmıştır.

1. Davet ve İrşad

Davet kavramı; Arapça'da "d-a-v" kökünden gelir. Ses ve konuşmanla bir şeyi kendine meylettirmendir²⁰⁷Kur'an-ı Kerim'de ise; istek, çağrı, soru, teşvik, yardıma çağırma, emir vb. birçok anlama gelmektedir. Davet; Allah'ın doğrudan ve dolaylı bir şekilde sevdiği kişiden dilediği kişileri bir halden Allah'ın en sevdiği hale taşıma hedefiyle seçkin bir topluluk vasıtasıyla iletmek istediği asil bir çağrıdır. Davet; Allah'ın yüceliğini insanların kalplerine yerleştirmek için ince ve hassas bir iletişim yöntemidir.²⁰⁸

Tarihin hareketi, devletin dönüşümünün gerçekleşmesinin temelini toplumun dönüşmesine bağlı olduğunu kanıtlamıştır. Toplumun değişim ve dönüşümünü

²⁰⁷Ahmed B. Fâris B. Zekeriyâ el-Kazvinî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa* (Beyrüt: Dâru'l Fikr, 1979), 2/279.

²⁰⁸Muhammed Said Bekr, *Âlâ Basiretin*, t.y., 6.

gerçekleştirecek çalışmalardan en önemlisi de davet ve ıslah çalışmaları olmuştur. Ömer b. Abdülazîz 'in yönetiminin şiarlarından biri de davet ve hidayettir. İslâm'ın hem ülke içerisinde hem de başka ülkelerde yayılması için büyük gayret göstermiş, bu büyük hedeflerin gerçekleşmesi için insanlara dinlerini öğreten âlimler ve davetçiler göndermiş, bazı devlet başkanlarına da mektuplar yazmıştır. Ömer Abdülazîz, tasavvurundaki devlet; hidayet önceleyen bir devlet olmuştur.

Ömer b. Abdülazîz dönemine kadar Emevî yöneticileri vergi toplama ve insanların canını korumanın dışında yaptıkları bir şey yoktu. Toplumun eğilimleri, fikirleri, inançları, ahiretleri, ahlaki ve ruhi gelişimleri olan konular onları ilgilendirmiyordu. Bu yöneticilerin içerisinde bu konularla ilgilenen Ömer b. Abdülazîz'di. Emevî yönetimlerinde devlet sadece idari ve malî işlerle ilgileniyordu. Âlimler de iyiliği emretme kötülüğü engelleme, davet ve irşad ile ilgileniyorlardı. Râşid hilâfet ise yapısı ve tabiatı gereği her iki alanla ilgilenir. Bundan dolayı da "Râşid hilâfet" olarak isimlendirildi. Ömer b. Abdülazîz, yönetime geldiğinde bu ikiliği kaldırarak; idare ve irşadı, siyaset ve daveti birleştirerek gerçek bir halife olduğunu ispat etmişti. Devlet görevlilerine yazdığı mektuplar bunun açık delilidir. Bu mektuplar; Ömer b. Abdülazîz'in bir yöneticiden daha fazla O'nun davet ve irşad ruhunu, davetçi kişiliğini, mürşid ve âlim yönünü yansıtmaktadır.²⁰⁹

Ömer b. Abdülazîz, İslâm davetini yeryüzüne yaymak için Hindistan krallarını mülkleri ve yönetimleri onlara bırakmak suretiyle İslâm'a davet etmiş, Müslümanların lehine ve aleyhine olan bütün durumlar onlar için de geçerli olduğunun garantisini vermiştir. Onlar da Ömer'in yaşantısını, yönetimini ve hayata dair yolunu biliyorlardı. Bu krallar Müslüman oldular ve Arapların isimleriyle kendilerini isimlendirdiler.²¹⁰ Ayrıca Mâverâünnehir krallarına da mektuplar ve elçiler göndermişti. Bu kralların bir kısmı ve bölge halklarının birçoğu Müslüman olmuştu. Ömer, orada yabancılar, yolcular ve yolda kalmışlar için barınacakları hanlar inşa etmeyi emretmişti.²¹¹

²⁰⁹Nedvî, *Ricalu'l fikri ve'd-Da'veti fi'l İslâm*, 77.

²¹⁰Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrût: Dâru Ve Mektebetu'l Hilal, 1988), 425.

²¹¹Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 411.

Davet ve İrşadı emreden birçok Ayeti Kerime geçmektedir. “*Ey peygamber! Seni tanık, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah’a davet eden bir davetçi ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.*” (Ahzab,33/45,46),. “*Allah’a davet eden, sâlih amel işleyen ve “Ben Müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”* (Fussilet,41/33), “*De ki: “İşte bu benim yolumdur. Ben, basiret (ne yaptığımı bilerek) Allah’a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz). Allah’ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.*” (Yusuf,12/108) Ömer, yaşadığı toplumda ve diğer coğrafyalarda insanların İslâm’dan uzak olması ve bozgunculuğun yayılmasına sesiz kalmamış, bireyselliğin ötesinde davet ve irşadı devletin önemli bir projesine dönüştürmüştür. İslâm’ın yayılış tarihi incelendiğinde Ömer b. Abdülazîz dönemi davet ve irşad alanında da verimli bir dönem olmuştur.

Devlet ve hükümetler vergi devleti ve hidayet devleti şeklinde iki kısa ayrılır. Vergi devletinin simge ve sloganı vergi, hidayet devletinin simge ve sloganı isehidayettir. Her devletin kendine özgü karakteri, psikolojisi, adamları ve belirgin sonuçları vardır. Vergi devletinde eşyanın ölçütü bütçenin büyümesi, gelirin artması, devlet yöneticilerinin lüks yaşantısı, şenlik ve festivallerin yapılması ve kendini beğenmişliktir. Bunun bedelinin fakirlerin kanının emilmesi, çiftçi ve işçilerin çektiği sıkıntılar, ağır vergiler olsa da bu durum sistemini vergi üzerine kurmuş devletler için hiçbir önemi yoktur. Bu vergilerle devlet, kaynaklarını ve maliyesini artırmış, gurur, süs, şatafatın ortamını hazırlamıştır. Bu vergilerle devlet yöneticileri, çocukları ve onlarla ilişkili olan ailelere lüks ve israf ile ihtişamlı saraylar inşa etmek, yurt içi ve yurt dışında mal varlıkları edinmelerinde bir araç olarak kullanırlar. Bu devlet, ahlaklı ve erdemli bir toplumun inşası onu ilgilendirmez. Bu vergi devleti halkın maslahatı, rahatı, eğitimi ile ilgilenen bir devletten büyük bir ticari şirket devletine Bu devleti ilgilendiren şey malları toplamak ve kârları artırmaktır.²¹²

Hidayet devletine gelince onun büyük vazifesi Allah’a davet etmek, iyiliği yaymak ve kötülüğü engellemektir. Bu devletin ölçütü halkın ahlakının güzelleşmesi, ruhlarının yüceliği, erdem ve faziletle süslenmeleri, ahirete yönelmeleri, dünyaya karşı zahid olmaları, yaşantıda kanaat, haram ve günahlardan uzaklaşmaları, iyi ve

²¹²Ebü’l Hasen en-Nedvî, *Makalât İslâmiyye Fi’l Fikri ve’l-Daveti* (Dımaşk-Beyrût, 2004), 1/118.

hayırlı işlerde yarışmaktır. Bunun bedeli bütçenin küçülmesi ve ekonomik kayba sebep olsa da bunun hiçbir önemi yoktur. Bu devlet, İslâm'ın yayılması için davetçiler görevlendirir. Toplumun inancını, ahlakını ve aile hayatını bozan tüm şeylere engel olurdu. Hidayet devleti ile vergi devletini birbirinden ayırt edecek özellikler vardır. Hidayet devleti ile vergi devleti ve vergi devletler.²¹³

Ebü'l Hasen en-Nedvî, Ömer b. Abdülazîz'in davet azmini şu ifadelerle değerlendirmiştir:

İlk İslâm devletinin şiarı hidayet, Allah'a davet ve insanlara hizmettir. Devlet; ahlak ve dinin ihyası için çok mal harcardı. İnsanların ruhları ile mal arasında tercih yapmak durumunda kaldığında insanların ruhlarını tercih eder ve maddi kazancı kaybetmeyi göze alırdı. Bu tercihle mutlu olur ve içi rahatlardı. Bunun tam aksi olduğunda mal kazanırdı ama insanları kaybederdi. Bundan dolayı da üzülmüdü. Müslümanlar buna öyle üzülmüdü ki sanki bir saltanatı kaybetmiş gibi olurlar. Râşid halifeler ve bu Râşid halifelerin beşincisi olan Ömer b. Abdülazîz, Mecusi ve Hristiyanların İslâm'a girmesini devlet hazinesinin büyük miktarda mal kaybetmesine rağmen cizyeye tercih etmiştir. Bununla İslâm dini ve İslâm ümmeti insan kazanmış ve bu insanlar ateşten kurtulmuş olurlar. Bu devletin yöneticileri, devlet hazinesi maddi olarak kazanır da insan kaybederse çok üzülmüdü. Bu azimle, İslâm ve faziletli ahlak yıllar sonra doğunun en uzak yerinden batının en uzağına yayılmış ve İslâm daveti insanlığın içine sirayet etmişti. İslâm dünyası, Ömer b. Abdülazîz'in hilâfetinden ancak iki yıl birkaç ay yararlanabildi. Fakat davet ve hidayet konusuna çok istekli olduğundan kısa bir zaman içerisinde kalp ve akıllar üzerine etki etti, dini egemen kılıp cahiliye akımını durdurdu. O'nun döneminde İslâm'ın başkentleri davet ve hidayet merkezlerine dönüştü.²¹⁴

1.1. İyiliği Emretme ve Kötülüğü Engelleme Metodolojisi

Ömer b. Abdülazîz bazı âmillere gönderdiği mektubunda onlara iyiliği emredip kötülükten engelleme vazifesinin önemini hatırlatarak bir toplumda kötülük artıp da sâlih insanlar kötülüğü işleyen topluluğu uyarmadıklarında ve kötülüğü

²¹³en-Nedvî, *Makalât İslâmiyye Fi'l Fikri ve'd-Daveti*, 1/119.

²¹⁴en-Nedvî, *Makalât İslâmiyye Fi'l Fikri ve'd-Daveti*, 1/125-126.

işleyenlerin toplumdan kökleri kazınmadığında, Allah hem o kötülüğü işleyenlere hem de onları kötülükten engellemeyenlere kendisi veya kullarından birisinin eliyle cezalar vereceğine dair uyarılarda bulunmuştur. Ömer, gökten yeryüzüne inecek belanın günahları işleyen ve onlara yağcılık yapanların beraberce helak olacaklarını bu cezadan ancak kötülüklerine engel olanların kurtulacağını ifade etmiştir. Ömer mektubunun devamında bu cezanın Allah'ın bizzat kendisi veya dilediği kulları vasıtasıyla korku, zillet ve intikam şeklinde olacağını veya günahkârı günahkâra ve zalimi zalime kırdırarak vereceğini haber vermektedir. Zalim olmaktan ve zalimlere yağcılık/dalkavukluk yapmaktan Allah'a sığınmıştır. Ömer, içlerinde kötülüklerin hızla arttığını şehirlerinde fasıkların çekinmeden günah işlediklerinin haberlerinin ulaştığını Allah'a saygı duyan ve yücelten insanların günahkârlardan sayı ve güç olarak daha fazla oldukları halde böyledir toplulukta kötülüklerin yayılmasının kabul edilemeyeceğini, Allah, bu kötülükleri işleyen ve onlara yalakalık yapanları sevmediğini yazmıştır. Kendilerinden evvel gelip geçenlerin böyle olmadığını, onlar ancak *"Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler... Mü'minlere karşı alçak gönüllü Kâfirlere karşı onurlu ve zorlu... Allah yolunda savaşır ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar."* (Maide,54)²¹⁵

Ömer b. Abdülazîz, mektubun bu bölümünde âmillere göndermiş olduğu mektuplarda toplumda iyiliğin bir hayat tarzına dönüşmesine, kötülüğün kökünün kazınmasına yönelik çalışmaya teşvik etmiştir. Kötülerin ve kötü fiillerin aktif olduğu bir toplumda iyi insanlar sâlih olmanın ötesinde toplumu ıslah için muslih olmaları gerektiğine dikkat çekmiş ve bu sorumluluk yerine getirilmediğinde hem kötü filleri işleyenler hem bu kötü filleri işlemediği halde onlara dalkavukluk yapanlar hem de bu kötü filleri durdurmaya çalışmayan iyi insanların cezaya çarptırılacaklarına dair uyarılarını yapmıştır. Bu kötülükler, hastalık virüsü gibi bedene bulaştığında bedeni hasta ettiği veya öldürdüğü gibi haramlar ve kötülükler de fert, aile, toplum ve devletlerin fitratlarını ve düzenlerini bozduğunu, iyiliğin sembolü olan medeniyetler uzun süre hüküm sürdüğünü ve insanlığın huzur ve güven içerisinde yaşama ortamını sağladığını tarih kaynakları kaydetmiştir. Ömer

²¹⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 142.

mektubunda iki kötü özellikten de sakındırmıştır: Zalimlik ve dalkavukluk/yağcılık (Müdahane)

1.2. Sakındırma Yöntemi

Ömer b. Abdülazîz, haram işleyen kimselere karşı kişinin eliyle ve diliyle engellemesinin cihad olduğunu, bu haram işleyenin insanın babası kardeşi veya akrabası dahi olsa muhakkak engellenmesi gerektiğini, bu vazifenin ahlaki bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir. Ömer mektubunun devamında bireysel olarak kötülüğü eliyle ve diliyle yapmakta gevşeklik gösterenlerin bu durumları yöneticilerine bildirmelerini istemiştir.²¹⁶

İnsanları kötülüklerden engellemenin bir metodolojisi vardır. Her uzmanlaşma alanının kendine özgü bir yöntemi olduğu gibi kötülüğü engellemenin de bir yöntemi ve usulü vardır. Kötülüklerin yaşandığı toplumun sosyo-kültürel yapısı ve ülkenin yönetim şekline göre yöntemler belirlenebilir. Bireylerin psikolojik durumları da göz önünde bulundurularak bireylere göre değişkenlik gösteren yöntemler takip edilebilir. Bazen bir kötülük kaldırılmaya çalışırken ondan daha kötü bir duruma sebep olmadan kaldırmanın yolları aranmalıdır. Bir kötülüğü elle değiştirmek hükümetin çıkaracağı yasalar, yönetmelikler ve genelgelerle de değiştirilebilir. Dil ile değiştirmek âlimlerin, mütefekkirlerin bireysel nasihatleri, konuşmaları çözüm önerileri şeklinde olabileceği gibi basın-yayın gibi günümüzün iletişim araçlarıyla da yapılabilir. Ömer b. Abdülazîz, devlet başkanı sıfatıyla vali, âmil ve diğer kamu görevlilerine gönderdiği mektuplar; kötülüğü elle ve dille değiştirmenin genelgeleridir.

Bu mektupta; huzur ve güven ortamının oluşmasının toplumda iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün engellenmesi için ıslah çalışmalarının başlatılması gerektiğini açıkça belirtmiştir. “*Rabbin, halkı iyilik peşinde olan (muslih olan) ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir*”. (Hud,11/117) Bozgunculuk yapanların ve onların bozgunculuğuna destek olmanın kötü sonuçlarını hatırlatmış ve İnsanların

²¹⁶İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 143.

sadece bireysel olarak iyi olmalarının ötesinde iyiliğin egemen olduğu bir dünyanın inşası için harekete geçmeleri konusunda uyarılarını yapmıştır.

Bir başka Âmiline gönderdiği mektupta; her bidatı yok etmesini, İslâm'ın sünnetlerinden her sünneti ve hükümlerinden her hükmü diriltmesini ve hak konusunda hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmamasını emretmiştir.²¹⁷

Sözlük anlamı “daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey “olan bidat, bir terim olarak “İslâm dininde Hz. Peygamber'den sonra üretilmiş, dinî bir temeli ve delili olmadığı halde dinin bir parçası ileri sürülen inanç, düşünce, ibadet ve davranış” demektir. Bidatı ortaya çıkaran veya ısrarla uygulayan kimseye “mübtedi” (bidatçi)denir.²¹⁸

Basra valisi Adî b. Ertât, Ömer b. Abdülazîz'e zimmilerden bir topluluğun cizye vermemek için İslâm'a sığındıklarını bununla ilgili Müminlerin Emirinin görüşlerini kendisine yazmasını talep edince, Ömer b. Abdülazîz, Allah'ın, Peygamberini davetçi olarak gönderdiğini vergi toplayıcı olmadığını yazmıştı.²¹⁹

Ömer b. Abdülazîz, Horasan valisi Cerrah'a, kibleye yönelerek namaz kılanlardan cizyeyi düşürmesi ile ilgili mektup yazdıktan sonra bazı insanların İslâm'a yönelişleri artınca bazı insanlar Cerrah'a gelerek bu insanların İslâm'a girmelerinin sebebinin cizyeden kurtulmak olduğunu bunların gerçekten Müslüman olduklarını tespit etmek için sünnet olup olmadıklarını denemesini önerdiler. Bunun üzerine Cerrah, bu öneriyi Ömer'e yazınca Ömer, bu mektuba cevaben Allah, Peygamberini davetçi olarak gönderdiğini ve sünnetçi olmadığını yazmıştı.²²⁰

Bir gün Basra valisi Âdi b. Ertât, İnsanların İslâm'a girmesiyle Harac (Cizye)'in azalmasından endişe etmişti. Bunun üzerine Ömervalisine cevaben yazdığı mektupta onun ne demek istediğini anlattığını, Allah'a yemin ederek kendisi ve valisi tarlada

²¹⁷Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilihi*, 238.

²¹⁸Komisyon, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, 473.

²¹⁹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/146; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilihi*, 123.

²²⁰Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 6/559.

çalışıp ellerinin kazandıklarıyla geçinmelerine sebep olsa bile bütün insanların İslâm'a girmelerini çok istediğini bildirmişti.²²¹

1.3. Eğitim ve İrşad Ekipleri Oluşturması

Ömer b. Abdülazîz, kırsal bölgelere insanları eğitecek ve dinlerini öğretecek eğitim ve irşad ekipleri göndererek eğitim ve irşad faaliyetlerini aktif hale getirmiştir. Bu ekiplerde görev alan eğitimcilere devlet hazinesinden maaş bağlanmasını emretmiştir.²²²

1.4. Yöneticilere Uyarı ve Nasihatler

Ömer b. Abdülazîz, devlet yöneticilerine sorumluluklarını hatırlatacak mektuplar yazmıştır. Abdülmelik b. Mervan'a yazmış olduğu mektupta Enes b. Malik'ten rivayet ettiği "Hepiniz çobansınız (yöneticisiniz) ve yönettiklerinizden sorumlusunuz" hadisini ve "Allah -ki, kendisinden başka ilah yoktur- elbette kıyamet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır, bunda hiçbir kuşku yoktur. Sözce Allah'tan daha doğru kim vardır!" (Nisa,87) ayetini hatırlatmıştır.²²³

Ömer b. Abdülazîz, hastalığı şiddetlenip vefat edeceğini anlayınca kendisinden sonra yönetici olacak olan Velid b. Abdülmelik'e yazdığı mektupta kendisinin halifeliğinden dolayı sorumlu olduğunun bilincinde olduğunu Allah'ın kendisini hesaba çekeceğini, hiçbir şeyi Allah'tan gizleyemeyeceğini, Allah'ın rızasını kazanırsa o zaman kurtulacağını, Allah'ın gazabına uğrarsa sonunun çok kötü olacağına, rahmetiyle ateşten korumasını, lütfuyla rızasını ve cennetini diledikten sonra mektubunu şu şekilde tamamlamıştır "Sana takvaya sarılmanı vasiyet ediyorum. Halkı! Halkı! Sana emanet ediyorum! Kısa bir süre sonra peşimden sende öleceksin ve her şeyin en ince detaylarını bilen (Latîf), ve her şeyden haberdar olan (Habîr) olan Allah'ın huzuruna geleceksin. Vesselâm"²²⁴ şeklinde uyarıda bulunmuştur.

²²¹İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 120.

²²²İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 92.

²²³İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 46.

²²⁴İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 318.

Bazı amillerine göndermiş olduğu mektupta dünya hayatına bakış ve yaklaşımını açıkça göstermektedir. Âmillerini dünyevileşmeye karşı uyararak dünya hayatının geçiciliğini hatırlatmıştır. Âmillerine dünyada yaşayacakları kadar dünya için, Ahirette kalacakları kadar ahiret için çalışmalarını öğütleyerek bu büyük hedefi gerçekleştirmelerini istemiştir.²²⁵

Ömer, valilerine ve diğer kamu görevlilerine, ahiret şuurunu ve takva bilincini canlı tutacak birçok mektup göndermiştir. Ömer b. Abdülazîz, Ebû Bekr b. Hazm'a öğüt dolu bir mektup göndererek bu mektubunda; asıl başarılı olan ve kazançlı ticareti yapanların, yerilmiş geçici olan dünyaya karşılık ebedi hayatı tercih edip satın alanlar olduğunu, yaptıkları bu alışverişle sevinç ve mutluluk içerisinde olduklarını söylemiştir. Bu dünya hayatının günleri bitmeden ve ölüm gelmeden, bedeni sağlıklı ve rahat içerisindeyken güzel ameller işlemesini tavsiye ederek bu dünya hayatının küçülüp yok olan bir gölge gibi olduğunu hatırlatarak ahiret şuurunu canlı tutmuştur.²²⁶

1.5. Yöneticilere Karakter Eğitimi

Ömer b. Abdülazîz, yöneticilerinin vakarlı ve karakterli olmalarını isteyerek bu konuda da önemli uyarılarda bulunmuştur. Cerrah b. Abdullah el-Hakemi'ye göndermiş olduğu mektupta; kendisini ilgilendiren ve kendisine faydalı olan konuşmaların dışında fazla konuşmamasını önermiştir.²²⁷ Basra valisi Adî b. Ertât'a yazmış olduğu mektupta da şaka yapmamasını, şakanın kişinin adamlığının değerini düşürüp kin ve düşmanlığın ortaya çıkmasına sebep olacağını söyleyerek bundan sakınmasını tavsiye etmiştir.²²⁸ Bazı yöneticilerine gönderdiği bir başka mektubunda; Allah'ın, insanlardan bir kısmının ayıplarını örtmesine karşılık onlar buna aldanarak batıla eğilim gösterdiklerini bu durumdan ve insanların övgüsünün etkisinde kalarak aldanmaktan Allah'a sığınılması gerektiğini ifade etmiştir.²²⁹

²²⁵İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdülazîz*, 123.

²²⁶Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/193.

²²⁷Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/138.

²²⁸Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/143.

²²⁹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/167.

2. İlmî Projeler

2.1. İlmî Öncülüğünde Hareket

Tarihin hareketi, toplum ve devleti etkileyen gruplardan biri de ulemâ olduğunu tecrübelerle kaydetmiştir. Âlimler, tarih boyunca sosyal, siyasi ve askeri hareketleri etkilemiş seçkin bir gruptur. Toplumun zihinsel dönüşümüne aktif bir şekilde yön vermiş ve büyük başarılar gerçekleştirmişlerdir. İlmî zemini sağlam olmayan siyasi ve askeri hareketlerin uzun vadede köklü değişimler gerçekleştirmedeği görülmüştür. Tarihin bu hareketini bilen Ömer b. Abdülazîz, toplumda etkin olan dönemin ilim adamlarıyla istişare etmiş, onların güçlerini keşfetmiş ve bu gücü harekete geçirerek köklü bir toplumsal değişim ve dönüşümü gerçekleştirmiştir. Ömer b. Abdülazîz dönemi, âlimlerin yönetimde etkili oldukları bir dönemdir. Ömer b. Abdülazîz, dönemin bazı âlimleriyle de mektuplaşmıştır. Valilerine göndermiş olduğu mektuplarda ilim adamlarına destek olmaları konusunda teşviklerde bulunmuştur.

2.2. İlmî ve Fikrî Çalışmalara Ekonomik Destek Sağlaması

Ömer b. Abdülazîz Humus valisine gönderdiği mektubunda kendilerini ilme adayan bedenlerini mescitlere hapsederek ilimlerini yaymak için kendilerini feda eden ve bu yüzden dünyalık şeylerden yüz çeviren insanları koruyup gözetlemesini, ihtiyaçlarını gidermek için her birine devlet hazinesinden yüz dinar vermesini, mektubu valiye ulaşır ulaşmaz dediklerini hemen yerine getirmesini emretmiştir.”²³⁰

Humus valisine yazdığı bir diğer mektup da toplumu ıslah çalışmaları yapan âlimlere onlara yetecek şekilde devlet hazinesinden maaş bağlamasını böylece dünyalık ihtiyaçları onları Kur'an-ı Kerim ve Hadis eğitiminden alıkoymasın.”²³¹

Çağımızın önemli tarihçilerinden olan İmâdüddin Halil de bu konuyu şöyle izah etmiştir:

²³⁰İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 115.

²³¹İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 123.

Ömer, büyük projelere heveslenip duran, yapacakları işi hayalden öteye taşıyamayan insanlar gibi değildi. Aksine o, yapıcı faaliyetleriyle tanınıyor, kurduğu büyük hayalleri hızlıca, tarihin şahitlik ettiği gerçeklere dönüştürüyordu. Hedeflerini şartlara ve durumlara göre planlıyor, yapacaklarını fiili güvenceler altına alıyor, hayallerinin gerçeğe dönüşmesi için gerekli olan sebepleri hazırlıyordu. Bu önemli alan için “insanın her şeyiyle kendini işine adanması” olarak isimlendirilecek bir ilke koyuyordu. Bu ilke sebebiyle âlimlerin ve fikir adamlarının ihtiyaçlarını devlet hazinesinin karşılaması gerekiyordu. Böylece yetkin kişiler geçim derdiyle uğraşmayacak, bütün vakitlerini kendi rızalarıyla seçtikleri veya devlet tarafından kendilerine yönlendirilen fikri çalışmalar, büyük projeler için harcayabilecekler, hayatlarını tamamıyla bu işlere adayabileceklerdir.²³²

3. İlim Adamları ile İstişare

Ömer b. Abdülazîz, çocukluğundan vefatına kadar ilim ehli ve sâlih insanların olduğu bir çevrede yaşamıştır. Bu sosyal ortam onun kişiliği üzerinde çok olumlu etkileri olmuştur. Medine valiliği döneminde kendisi de yetkin bir âlim olduğu halde Medine'nin önde gelen ilim adamlarıyla istişare etmiş ve onların görüşleri doğrultusunda hareket etmiştir. Medine valiliği döneminde elde ettiği bu tecrübeyi hilâfete geçince daha geniş bir kitle ve coğrafyaya taşımıştır.

Ömer b. Abdülazîz, Basra Valisi Adî b.Ertât'a gönderdiği mektupta; bir konuda problem Adî b.Ertât'a gönderdiği mektupta bir problemle karşılaşır çıkmaza düştüğü zaman, Hasan-ı Basri'ye sormasını emretmişti.²³³

Adî b.Ertât'a gönderdiği başka bir mektubunda; sıcak ve soğuk demeden devamlı olarak Müslümanlardan bir adamı kendisine gönderdiğini ve Sunnet hakkında sorular sorduğunu böyle yaparak kendisini yüceltmeye çalıştığını bu konularda Hasan-ı Basri'nin yeterli olduğunu, mektubu ona ulaştıktan sonra artık benim, kendisi ve Müslümanlar hakkındaki sorularını ona sormasını söylemişti. Yüce Allah Hasan'a merhamet buyursun onun İslâm dinindeki yeri çok kıymetli ve değerlidir. Bu yazdıklarımı ona duyurma diye yazmıştı.²³⁴

Ömer b. Abdülazîz'in etkilendiği âlimlerden biri de Hasan-ı Basri'dir. Tabiin döneminin önemli âlimlerinden olan Hasan-ı Basri, ilim ve takvayı birleştirmiş, toplum ve yöneticilerin ıslahı için çalışmış öncü bir ilim adamıdır. Halife Ömer b. Abdülazîz'e mektuplar göndererek nasihat etmiş ve destek olmuştur. İslâm tarih

²³²Halil, *Ömer Bin Abdülaziz*, 234.

²³³Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/162; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/565.

²³⁴İbnü'l Cevzi, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulaziz el-Halifetu'z-zâhid*, 121.

tecrübesi göstermiş ki ilim adamları ve yöneticiler bir araya gelip istişare ettiklerinde ve istişarenin gereğini yaptıklarında, toplumun düzeldiğini, devletin siyasi, askeri ve ekonomik olarak istikrara kavuştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ömer b. Abdülazîz dönemi, bunun pratik bir örneğidir.

Fudayl b. İyaz'ın anlattığına göre Ömer halife olduğunda Salim b. Abdullah, Muhammed b. Ka'b el- Kurazî ve Recâ b. Hayve'yi davet ederek onlara şöyle demiştir: “*Ben bu hilâfet işini yüklenmekle imtihana tabi tutuldum, bana nasihat edin...*”, Muhammed b. Ka'b el- Kurazî'ye haber göndererek adaleti ona anlatmasını talep etmiştir.²³⁵

Meymun b. Mihran'ın anlattığına göre Ömer b. Abdülazîz, gündüzleri toplumun ihtiyaçlarını karşılama ile meşgul iken, akşamları da ilim ehli insanlarla birlikte buluşmalar gerçekleştirirdi. Ömer b. Abdülazîz, ilim ehli ile buluşmaları aklın aşılması olarak değerlendirirdi.²³⁶

Ömer b. Abdülazîz, bidatlerin yok olması ve sünnetlerin diriltilmesi konusunda büyük bir azim ve fedakârlık göstermiştir. Bu konuda şöyle demiştir: *Allah'ın benim elimle bidatleri öldürmesi ve benim elimle sünnetleri diriltmesi karşılığında bu işin sonu canımı vermeme sebep olsa bile Allah yolunda bedenimden parça parça etimin gitmesi benim için çok kolaydır (hiçbir önemi yoktur).*²³⁷

3.1. İlim Adamlarına Saygısı

Ömer b. Abdülazîz'in değer verdiği Medine'nin önde gelen âlimlerinden olan Said b. Müseyyeb'e bir konu hakkında soru sorması için elçisini göndermişti. Fakat elçisi yanlışlıkla Said b. Müseyyeb'e halifenin kendisini çağırdığını söylemişti. Said Müseyyeb'in geldiğini gören Ömer b. Abdülazîz: *Ey Muhammed'in Babası! Sizden rica etsem yerinize dönseniz de elçimiz size mekânınızda sorusunu sorup ve*

²³⁵İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 16.

²³⁶İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*, 79.

²³⁷İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/264.

*isteğimizi size dile getirse! Çünkü biz, elçimizi sizi çağırması için göndermedik, size soru sorması için göndermiştik. Fakat elçimiz yanlışlık yaptı.*²³⁸

4. Âlimlerle Mektuplaşmaları

4.1. Sâlim b. Abdullah b. Ömer ile Mektuplaşması

Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ömer'in hayatından ve uygulamalarından etkilenmiş ve bu uygulamaları yeniden canlandırmak ve devlet sisteminde uygulamak istiyordu. İlim ve takvası ile tanınmış Medine'nin önemli âlimlerinden Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb'a gönderdiği mektubunda; istemediği ve kendisine danışılmadığı halde hilâfetin kendisine verildiğini, insanların kendisini dinleyip itaat etmelerini kendisinin de onlara şefkat ve adaletle hükmetmesi için Allah Teâlâ'dan yardım dilemiştir. Dedesi Hz. Ömer'in hayatını ve uygulamalarını iyi bilen Sâlim 'den mektubu ona ulaştığında Hz. Ömer'in hayatı, Müslüman ve gayrimüslimlere yönelik uygulamalarıyla ilgili bildiklerini yazıp göndermesini, çünkü Hz. Ömer'in yolundan gitmek istediğini yazmıştı. Sâlim b. Abdullah da cevaben yazdığı mektupta Ömer'e dikkat etmesi gereken hususlara dikkat çektikten sonra önemli nasihatlerde bulunmuş ve mektubuna şöyle devam etmiştir: *Bana Ömer b. Hattâb'ın hayatı, Müslüman ve gayrimüslimlere yönelik uygulamalarını sormuşsun. Şunu bil ki! Ömer, senin döneminden farklı dönem ve şartlarda yaşadı. Ömer'in uygulamalarını döneminde uygularsan Allah katında Ömer'den daha yüksek bir konumda ve derecede olacağını umuyorum. Sen de sâlih kulun dediği gibi de: "Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum."*²³⁹ *Vesselamu Aleyke*".²⁴⁰

²³⁸İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 27.

²³⁹Hud, 11/88.

²⁴⁰İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 107; Ahmed Zeki Safvet, *Cemharatu Resaili'l Arab Fi'lusuri'larabiyeti ez-Zahireti* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 2/323.

4.2. Hasan-ı Basrî ile Mektuplaşması

Ömer b. Abdülazîz, dönemin âlimlerinden olan Hasan-ı Basri'ye mektup göndererek mektubunda adaletli yöneticinin vasıflarını kendisine yazmasını istemiştir. Hasan-ı Basri de Ömer b. Abdülazîz'e şöyle yazmıştır: *“Allah Teâlâ, adaletli yöneticiyi yoldan sapan kişiye doğruyu gösteren, her zalimi zulmünden engelleyen, her bozguncuyu ıslah eden, her güçsüz için kuvvet, mazlumlar için adalet ve insaflı ayakta tutan, her tasalı için sığınak yaptı. Adil yönetici, koyunlarını en iyi otlak yerlerine götüren ve tehlikeli otlak yerlerinden uzak tutan, yırtıcı hayvanlardan, sıcak ve soğuktan korumaya çalışan şefkatli bir çoban gibi ve kararlı bir yoldaştır. Adil yönetici; çocuklarını seven, küçüklüklerinde onlar için çalışan, büyüdülerinde onları eğiten, hayatta iken onların geçimi için çalışan vefatından sonra da onlara bir şeyler biriktiren sevecen bir baba gibi olmalıdır. Adil yönetici; iyi bir yoldaş, yavrusunu zorlukla taşıyıp zorlukla dünyaya getiren, uykusuz kaldığında uyuyamayan, sakinleştiği zaman sakinleşen, bazen emzirip bazen süttten kesen, iyi olduğunda sevinen, rahatsız olduğunda üzülen şefkatli bir anne gibidir. Adil yönetici; yetimlerin koruyucusu, yoksulların bekçisi, küçüklerini eğitip büyüklerinin ihtiyaçlarını karşılayan kişi gibi olmalıdır. Adil yönetici; organların kendisiyle düzeldiği bozulmasıyla organların kendisiyle bozulduğu kalp gibi olmalıdır. Adil yönetici; Allah ile kulları arasında Allah'ın kelamını dinleyip onlara ileten, Rablerinin nimetlerini görüp onların da görmelerini sağlayan, Allah'ın emirlerine itaat edip onların da itaat etmelerine önderlik yapan kişidir. Ey Mü'minlerin Emiri! Bu vasıfları taşıyanın sen olduğunu umuyorum inşallah. Allah, sana nasihat etmeyi farz kılmamış olsaydı Allah'ın sana bahşettiği hidayet ve muvaffakiyet üzere olmandan dolayı sana öğüt vermeye ihtiyaç duymazdım. Fakat Allah, âlimlerden hakkı gizlemeden açıkça söylemelerine dair söz almıştır.”*²⁴¹ Hasan-ı Basrî bu mektubunda model bir devlet yöneticisinin tipolojisini tasvir etmiştir.

²⁴¹Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l Cevzî, *Adâbu Hasan El-Basrî*, 3. Bs (Dımaşk-Beyrût: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 113; Safvet, *Cemharatu Resaili'l Arab Fi'lusuri'larabiyeti ez-Zahireti*, 2/324.

4.3. Sünnetlerin İhyası ve Bidatlerle Mücadele Metodolojisi

Ömer b. Abdülazîz, âmillere göndermiş olduğu mektupta; sünnetlerin unutulmaması için, salah ehli (verâ sahibi ve takva ehli) insanların sünnetleri oturumlarında, mescitlerinde ve çarşılarında müzakere etmelerini sağlamalarını etmelerini istemiştir.²⁴²

Bu mektupta sünnetlerin unutulmaması için sorumluluk bilinci ve Allah'a saygı duygusunu taşıyan ilim ehlinin aktif hale gelmesini istemiştir. Bu talimatta farklı mekânlarda sâlih ve muttaki insanların öncülüğünde hadis halkalarının ihya edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca burada “müzakere” kelimesiyle hadislerin okunmasının yanı sıra hadisten bilgi üretimi de hedeflenmiştir.

Bir başka âmiline gönderdiği mektupta şu talimatları vermiştir:

*“Her bidatı yok et. İslâm'ın sünnetlerinden her sünneti ve hükümlerinden her hükmü dirilt ve hak konusunda hiçbir kınayıcının kınamasından da sakın korkma!”*²⁴³

İslâm'da, Kur'an ve Sünnet'e aykırı ve sonradan dine ilave edilen ve dinin özüne aykırı her türlü uygulama bidat olarak değerlendirilir. Ömer, bu mektubunda bidatlerle mücadeleyi emretmiş, sünnetlerin de dirtilmesini istemiştir. Bir taraftan olumsuzla karşı savunma diğer taraftan da olumluyu diriltme stratejisini belirlemiştir. Ömer, bidatlerle mücadele ederken ilk önce sünnetleri diriltmeyi önclemiştir. Ömer, toplum ve devletin yapısını iyi tahlil etmiş ve buna göre toplumun inanç, düşünce ve kültürüne aykırı gördüğü olumsuz uygulamalarla ilim adamlarından uzman bir ekip ile istişare ederek mücadelesini sürdürmüştür. Ömer, bu mücadeleyi yürütürken toplumun tarihî geçmişini, sosyolojisini ve psikolojisini iyi analiz etmiş, bidatlerle mücadele etmeden önce sünnetleri ihya projesini önclemiştir. Ömer'in olumsuzluklarla mücadele stratejisinde sünnetlerin ihya edilmesiyle zamanla bidatlerin ortadan kaldırma stratejisidir.

²⁴²Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 8: 8/160; Atvân, *Hutabu Ömer b.Abdülazîz ve Resâilihi*, 227.

²⁴³Atvân, *Hutabu Ömer b.Abdülazîz ve Resâilihi*, 238.

5. Toplumsal Uzlaş Kültürü

5.1. Muhalefete Yönelik Stratejisi

Ömer b. Abdülazîz, devlete muhalif siyasî ve sosyal gruplarla mücadele ederken bu gruplar, şiddet yöntemini kullanıp kan dökerek ülkenin istikrar ve güvenliğine zarar vermedikleri müddetçe onlarla barışçıl bütün yöntemleri denemiştir. Bazen diplomatik görüşmelerle zaman zaman da onlara mektuplar göndererek bilge kişiliğiyle onların taleplerini dinleyerek sorunlarını çözmeye çalışırdı. Ömer b. Abdülazîz'in iyi niyet ve samimiyetle bu grupların aşırılıklarından vazgeçmesi için gösterdiği çaba zamanla meyvesini vermiştir. Bu dönemde isyan hareketleri durarak birlikte yaşama kültürü gelişmiştir.

5.2. Haricilere Mektubu

Hariciler (Havâric) “Çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc masdarından “ayrılan, isyan eden” manasında sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilâve edilmesi ile meydana gelen harici kelimesinin çoğul manası ifade eden şekli olup gerektiğini gerek dinî gerek siyasî konularda aşırı görüşleri ve faaliyetleri olan bir fırkadır. Hasımları tarafından “ Hz Ali'ye karşı gelen ve cemaatten uzaklaşanlar” anlamında bu isimle anılırken, kendileri, havaric ismini “kâfirlerin arasından çıkararak Allah'a ve Peygamber'ine hicret edenler, kâfirlerle her türlü bağı koparanlar” anlamında yorumlamıştır. Sözü edilen grupların tercih ettikleri başka bir isim ise “Allah yolunda savaşıp O'nun rızası için canlarını mallarını satan ve Allah'ın da bunları cennet karşılığında satın aldığı kimseler” anlamında Şurât'tır. Hasımları onlar için bir hadis rivayetine dayanarak “dinden çıkanlar” anlamında Mârîka adını da kullanırlar. Havâric Sıffin Savaşı dolayısıyla zuhur eden Hakem Olayı'nı benimsedikleri için Muhakkime diye de isimlendirilmiştir. Bu olaydan sonra ortaya çıkan Hâriciler niyet olarak samimi olmak birlikte dar ve yüzeysel görüşleri sebebiyle yanlış yola girmiş kişilerdi. Meselelerin derinliklerini bilmedikleri için kendi anlayışlarına uymayan görüş sahiplerine tekfir etmişlerdir. Günah işleyene kâfir sayıyorlardı. Bu sebeple de Vaâdiyye diyede anılmışlardır. Kendi yurtlarını dârüliislâm, diğerlerinin yurtlarını ise dârülküfür kabul ediyorlardı. Üç Meselede ittifak etmişlerdi: Mümin müttaki olan kimsedir, Hakem Olayı'nı kabul eden kâfirdir, zalim imama isyan etmek vaciptir. Haruriye, Ezârîka, Necedât, Sufriyye, Acârîde, Seâlîbe, İbâziyye gibi kolları vardır. Bunların içinden itidale ve Ehl-i sünnet'e en yakın olup varlığını günümüze kadar sürdürebilen İbâziyye'dir.²⁴⁴

Bistam b.Mürri, Ömer b. Abdülazîz b.Mervan'ın halifeliği döneminde çıkararak arkadaşlarına dedi ki: Dostlarım! Siz bu adama destek olmakla toplumunuzdan ayrıldınız. Bu adam, adaleti emredip ve onunla amel ediyor. Siz de bu adamla aranızda özür beyan edip onu bu durumunuza davet ediniz. Bunun üzerine onlar O'na mektup yazarak Allah'a ve emrine itaati yücelterek, zulmü ve ehlini kınayarak,

²⁴⁴Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 119.

büyük günah işleyenleri küfürle niteleyip onlardan uzaklaşarak Ömer'i görüşlerine, Ali ve Osman'dan teberri edip Osman ile ilgili hükümleri ve Ali'nin hakemden sonra verdiği kararları iptal etmesine davet ettiler. O'ndan kendisiyle münazara yapacak birisini göndermelerine ve ona güvence vermesi için izin istediler. Bunun üzerine Ömer onlara şöyle yazdı:

“Hak iddiasıyla ortaya çıkan gruba diyorum ki: Allah, kulların (insanların) durumunu belirsiz, başıboş ve şaşkın şaşkın bırakmadı. Onlara uyarıcılar gönderdi, kitaplar gönderdi, âlemlere rahmet olarak Hz. Muhammed (s)'i gönderip O'nu vekil tayin edip kitap indirdi: “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir.” (Fussilet,41/42) Bu kitapta yapacakları ve sakınacakları şeylerin bilgisi vardır. Size takvayı, Allah'ın nimetlerine şükretmeyi, ipine sınıksız yapışmayı ve O'na tevekkülü tavsiye ediyorum. Çünkü “(Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir.” (Talak,65/2) Sizin mektubunuz ve kendisine çağrıda bulunduğunuz şeyler bana ulaştı. Yalnız Allah'a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Allah zalimlere hidayet nasip etmez.” (Saff,61/7) Hakka davet edilip icabet etmeyen zarara uğramıştır. Allah'ın kullarına farz kıldığı ve emrettiği ibadetlerden bahsettiniz. De ki: “Kesin delil ancak Allah'ındır.” (En'âm,6/149) Adaletle hükmetmemi ve uygulamamı istediniz. Amel edebilene hakta rıza, zafer ve kurtuluş vardır. Sorduklarınızın cevabını alabilme hakkına sahipsiniz. Muvaffakiyet Allah'tandır. Bana bu ümmetin ilkleri ve öncüleri olan Ebu Bekr, Ömer ve hakem olayından önceki Ali'nin vermiş oldukları hükümlerden sonraki hükümleri yok saymamı sordunuz. Bunlar ve onlardan sonra gelen yöneticiler, Resülûllah(s) ve ashabına en yakın olanlardır. Allah, onların verdikleri hükümleri görmekte ve bilmektedir. Sizden bir grubun benim yanıma gelmek için izin istediğinizi söylediniz. Bunu sizden isteyene engel çıkarmam ve ona zarar vermek için de el kaldırmam. Ben, sizi Allah'a, Resulüne, namaza, zekâta ve Allah'ın emrine dönüş yapmaya davet ediyorum. Allah'ın kitabına ve Resul'ünün sünnetine karşı gelmekten Allah için sakındırıyorum. Allah, size doğru yolu açıkladı ve delilleri gösterdi. O halde, Allah'ın emrine yöneliniz. Bidatlerden, dinde aşırılıktan ve Allah'ın size açıkladığı soruları tekrar

sormaktan sakının! Allah'ın daha önce geçen şu sözünü işitmişsiniz: “Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın.” (Maide,5/101) De ki: “İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum.” (Yusuf,12/108).” Eğer siz kabul ederseniz, Allah da sizden kabul eder. Eğer yüz çevirirseniz, Allah önünüzden ve ardınızdan sizi kuşatmıştır. Allah'ı kim aciz bırakabilir ki! “Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.” (Enfal,8/22) Ve şöyle demiştiniz: Yüce ve her şeye kadir olan Allah'ın dışında hüküm verecek kimse yoktur. Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?” (Maide,5/50.)²⁴⁵

Ömer b. Abdülazîz'e Ali ile Osman ve Cemal ile Sıffin savaşları sorulduğunda, bu durum, Allah'ın elini çektiği kanlar olduğunu, dilini o kanlara bulaştırmak istemediğini söylemişti.²⁴⁶

Yine Şevzeb denilen Beni Yeşkur'dan olan Bistam, Ömer Abdülazîz'in hilâfeti döneminde Irak'ta Abdülhamid Abdurrahman'a karşı ayaklanınca Ömer b. Abdülazîz Kûfe valisi Abdülhamid'e İlk önce onları hakka davet edip yumuşak davranmasını, kan dökmedikleri ve yeryüzünde bozgunculuk yapmadıkları müddetçe orduyu onların üzerine göndermemesini tembih etmişti.²⁴⁷

Haricilerden Haruriye denilen bir grup Ömer b. Abdülazîz ile konuşmak için huzuruna gelmişlerdi. Ömer b. Abdülazîz'in meclisinde oturanlardan bazıları Ömer b. Abdülazîz'e işaret ederek onları korkutmasını ve onlara farklı bir tavır takınmasını ima etmişlerdi. Ömer ise Haricileri dinleyerek yumuşak ve nezaketle ağırlayarak yollamıştı. Onlar da bu davranıştan memnun kalarak oradan ayrılmışlardı. Daha sonra Ömer b. Abdülazîz, onlara sert davranmasını isteyen kişinin dizine hafifçe vurarak: “ Ey falanca kişi! Hasta olan arkadaşının hastalığından şifa bulması için dağlamadan tedavi edebiliyorsan sakın ola ki dağlayamayasın”²⁴⁸

²⁴⁵Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 8: 8/209.

²⁴⁶Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, t.y., 4/579.

²⁴⁷Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 6/55.

²⁴⁸İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulaziz el-Halifetu'z-zâhid*, 76.

Haricilerden olan Haruriye grubu Irak'ta isyana kalkışmıştı. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, Kûfe valisi Abdülhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb'a mektup göndererek mektubunda iki veya üç defa onları sükûnet ve barışa davet etmesini eğer kabul etmezlerse o zaman onlarla savaşabileceğini çünkü bu grubun isyana kalkışmalarını gerektirecek bir durum ve delillerinin olmadığını yazmıştır.²⁴⁹ Ömer b. Abdülazîz, muhalif gruplarla mümkün bütün barışçıl yöntemleri kullanmıştır. Muhalif gruplar barış görüşmelerinin önünü tıkayıp şiddete başvurmaları durumunda ülkenin güvenliğinin sağlanması için en son yöntem olarak askeri gücü kullanmaya izin vermiştir.

Ömer b. Abdülazîz, kendisinden önceki Emevî yönetimine isyan eden Haricilerle savaşması durumunda galip gelebilecek güç ve üstünlüğe sahip olduğu halde bu aşırı gruplarla barışçıl bir yöntemle mücadele etmiştir. Harici grubunun temsilcileriyle bizzat görüşerek ve mektuplar yazarak onları ikna etmeyi başarabilmişti. Onlar da Ömer'in adil olduğunu ve bu adaletin söylemden ibaret olmadığını itiraf etmişlerdi. Ömer, bu aşırı gruplarla güç kullanmadan ilmî ve fikrî zeminde buluşmuş, hikmetle ve basiretle onları Kur'an ve Sünnet'e davet etmişti. Ömer, siyaseti ve geniş ufkuyla ilk önce onları anlamaya, fikrî ark planlarını çözmeye, hastalıklarını teşhis etmeye çalışmıştır. Teşhisten sonra da tespit ettiği hastalıkları en uygun tedavi yöntemlerini kullanmaya çalışmıştır. Ömer b. Abdülazîz, bu yaklaşımıyla İslâm ümmetinin farklı grupları arasında birliği sağlamıştı. İç çatışmalarla devletin enerjisinin boşa harcanmasına engel olmuştu. Ömer'in, muhalif ve aşırı gruplara yönelik bu stratejisi devletin bütünlüğü ve istikrarı için önemli bir atılım ve diplomatik bir başarı olarak tarih kaydetmiştir. Bunun sonucunda devletin insan, zaman ve ekonomik kaybına da engel olmuştu.

5.3. Musul Valisine Mektubu

Yahya b. Yahya, Musul tarafında Haruriye grubunun kendisine karşı toplandıklarının haberini alınca, bu durumu Ömer b. Abdülazîz'e bildirmek için mektup yazdı. Bunun üzerine Ömer O'na şu mektubu yazdı: "*Allah'ın kulu Emirül*

²⁴⁹Belâzürî, Ensâbü'l-Esrâf, 8: 8/189.

*Mü'minin Ömer'den Yahya b.Yahya'ya: Emma Ba'du... Allah'ın Kitabından bir ayeti hatırladım: "Aşırılığa sapmayın. Muhakkak ki Allah, aşırı sapanları sevmez" (Bakara,2/190). Kadın ve çocukları öldürmek aşırılıktandır. Kesinlikle ne kadın ne çocuk ne de esir sakın öldürmeyin. Kaçanın peşini bırakın. Yaralıyı da öldürmeyin. İnşallah"*²⁵⁰Ömer b. Abdülazîz'in bu tavrı ıslahatçı kişiliğini, mutedil yaklaşımını göstermektedir.

5.4. Horasan Valisine Mektubu

Horasan valisi Cerrah b. Abdullah el-Hakemi Horasan'a geldiğinde Ömer Abdülazîz'e şöyle bir mektup yazdı: "Horasan'a geldiğimde son derece şımarık ve fitne çıkarmaktan zevk alan bir grupla karşılaştım. Bunlar hadlerini aşabilecekleri kadar aşmış, hak yoldan sapmış durumdadır. İstedikleri şey, devamlı bozgunculuk çıkarıp fitneyi uyanık tutarak Yüce Allah'ın üzerlerindeki hakkını men etmektir. Bana kalırsa kılıç ve kırbaçtan başka bir şeyle yola gelecek değiller. Ancak bunu senin iznini almadan uygulamak istemedim." *Ömer şöyle cevap verdi: "Ey Cerrah'ın annesinin oğlu! Sen onlardan daha çok fitnecisin! Hak dışında hiçbir mümine veya zimmîye bir kırbaç dahi vurma! Kısas yapmaktan da sakın! Şüphesiz ki sen bakışlardaki hainlikleri ve kalplerde gizlenenleri en iyi bilen bir zatın huzuruna çıkacak küçük büyük yapılan her şeyi sayıp döken bir amel defterini okuyacaksın."*²⁵¹

Bu mektupta, Ömer'in toplumun ıslahıyla ilgili yöntemlerinden biri de toplumda fitne ve fesadı yaymaya çalışanlara karşı şiddet yöntemini değil de onları ikna ederek, topluma kazandırmaya çalışarak ve ıslah ederek fitneyi önlemeye çalışmaktır. Güven, huzur ve barışın sağlandığı bir toplumu inşa etmek ve insanların temel hak ve özgürlüklerini sağlamak her yöneticinin vazifesidir. Şiddet ve baskı insanların karakterini bozar, fitne ve fesadı körükler. Özgürlüğün olmadığı her yer, fitnenin beslendiği yerlerdir. Ömer Abdülazîz de bu mektubun da insan onurunun korunması, erdemli ve izzetli bir toplumun inşası için şiddet yöntemini yasaklamıştır. Bu yöntemi daha önce Hz. Ömer'de uygulamıştır.

²⁵⁰İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu 'z-zâhid*, 96; Atvân, *Hutabu Ömer b.Abdülazîz ve Resâilîhi*, 205.

²⁵¹Taberî, *Târihu 'rûsul ve 'l-mülûk*, 6/560.

5.5. Gayrimüslimlere (Zımmîlere) Yönelik İnsanî Muâmelesi

Ömer b. Abdülazîz, yönetimi altındaki vatandaşlarına din ayrımı yapmaksızın insanî bir yaklaşımla ilgilenmiştir. Her gün şahsi malından bir dirhem katarak Müslümanlarla birlikte yemek yedi. Zımmileri ziyaret ederek onların bitki ve baklagillerden yaparak ikram ettikleri yemekleri kabul ederek birlikte yemek yedi. Ancak onların takdim ettiklerinden daha fazlasını vermek şartıyla ikramlarını kabul ederdi. Eğer kabul etmezlerse o yemekten yemezdi.²⁵²

Ömer b. Abdülazîz, Adî b. Ertât'a göndermiş olduğu mektupta ehl-i zimmete iyice bakmasını ve onlara yumuşak davranmasını, aralarında yaşlanıp da malı olmayanlara nafaka vermesini, ayrıca eğer bir dostu varsa ona infakta bulunmasını tavsiye etmeyi emretmiştir.²⁵³

Ömer b. Abdülazîz, Basra valisi Adî b. Ertât'a yazmış olduğu mektupta zimmet ehlinden yaşlanan, gücü zayıflayan ve çalışmaya güç yetiremeyenlere devlet hazinesinden onlara yardım bağlanmasını emretmiştir.²⁵⁴

Ömer b. Abdülazîz, Aden sahiline mal göndererek erkek, kadın, köle ve zimmînin fidye karşılığında esaretten kurtulmaları için yazılı emir vermiştir.²⁵⁵

Bu mektuplarda Ömer b. Abdülazîz'in, zimmet ehli olan gayrimüslimlere sorumluluğundaki diğer vatandaşlar gibi insanın saygınlığına dikkat çekmiştir.

6. Sosyal Yardım Projeleri

Sosyal yardım çalışmaları, tarih boyunca devlet ile halk arasındaki güveni sağlayan önemli köprülerden biri olduğu gibi İslâmi ve insanî kardeşliği gerçekleştirmede önemli bir etkidir. İslâm toplumunda yaşayan hangi din ve görüşten olursa olsun yoksullar, hastalar, engelliler, yaşlılar ve yolcular gibi ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak insanî bir görev olduğu gibi İslâm'ın sosyal dayanışmayı emreden emirlerinin de pratik bir neticesidir. Sosyal devlet olmanın

²⁵²İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulaziz el-Halifetu'z-zâhid*, 192.

²⁵³İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/296.

²⁵⁴Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/204.

²⁵⁵İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/273.

gereği olan bu yardım ve uygulamalarla toplumun devlete aidiyet bilincine önemli oranda katkı sağlamış olmanın yanı sıra halkın kendini güvende hissetmesini sağlamıştır. Ömer b. Abdülazîz'de yönetiminde halk arasında ayırım yapmadan bu sosyal yardım ve uygulamaları artırmış ve devletin sosyal bir politikasına dönüştürmüştür.

6.1. Sosyal Tesislerin Yapılması

Ömer b. Abdülazîz, yolcular, hastalar ve hacılar için hanlar, oteller ve misafirhaneler inşa ettirmiştir.

Semerkant valisine yazdığı mektupta; Bölgede hanlar yaptırmasını, oraya uğrayan Müslüman yolcuların bir gün ve gece misafir olarak ağırlanmalarını ve hayvanlarına iyi bakılmasını, hasta olanlarını iki gün iki gece misafir etmelerini, yolda kalmışlara ise memleketlerine varıncaya kadar desteklenmeleri talimatını vermiştir.²⁵⁶

7. Toplumun Farklı Kesimlerine Yardım Çalışmaları

Ömer b. Abdülazîz, Yemen valisi Muhammed b. Urve es-Sa'dî'ye göndermiş olduğu mektupta; İsrâf sonucu borçlanmış olanların dışında borçlulara, evlenmek isteyenlere, azâd etmek amacıyla bir akrabasını satın alanlara veya elindeki sermayesini tüketmiş olan tüccara verilmek üzere beytûlmalde yüz bin dirhem çıkarmasını emretmiştir. Ayrıca yolculara verilmek üzere yüz bin dirhem daha çıkarmasını, dindar, Allah'ın rızasını ve sevabını isteyen ve iyi niyet sahibi insanlardan bir ekip oluşturup hacılara destek olmak için hacıların yolunda oturmalarını emretmesini, yolda kalmış, yorgun ve parasız kalmış olanlara yardım etmelerini, azığı tükenmiş olanlara azık vermelerini, yayaları bindirmelerini ve elbisesiz kalmış olanları giydirmelerini heyete söylemesini emrederek hacıların yaptıkları yolculuğun en hayırlı yolculuk olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷

²⁵⁶Halîl, *Melâmihu'l İnkılab el-İslâmi fi Hilâfeti Ömer b.Abdulazîz*, 127; İmâdüddin Halîl, *Ömer b. Abdülazîz*, trc. Mustafa Solmaz (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 216; Atvân, *Hutabu Ömer b.Abdülazîz ve Resâilihi*, 84.

²⁵⁷Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/199; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/601.

Ömer b. Abdülazîz, Basra valisi Adî b.Ertât'a Umân'da bulunan hubûbat ve hurma öşürlerini Umân'ın fakirlerine ve çölden Umân'a gelmiş olanlara dağıtmasını, ihtiyaç sahiplerini, miskinleri ve yolda kalmış olan kimseleri de buna ilave etmesini bir mektupla Umân valisi Abdullah b. Amr'a bildirdiğini yazmıştı. Mektubun devamında Adî'nin görevlisinin temel gıda maddeleri ve hurmaları satıp kendisine teslim ettiği değerini Amr'a geri verip emrettiği yerlere dağıtmasını emretmiştir.²⁵⁸ Basra valisi Adî b. Ertât'a yazmış olduğu bir başka mektubunda Basra'nın fakir ve yoksullarının tespitini yapıp sayılarını kendisine bildirmesini istemiştir.²⁵⁹

Mescid-i Haram'ın örtüsünün görevlileri, Ömer b. Abdülazîz'e mektup yazarak kendisinden önceki yöneticilerin yaptığı gibi Kâbe'nin örtüsünün (yenilenmesi) için emrini istediler. Bu talep üzerine Ömer b. Abdülazîz onlara mektup göndererek bu konudaki görüşünün Kâbe örtüsüne (ödenek ücret) yerine, fakir ve muhtaçların doyurulmasını tercih ettiğini, bunun kendisi için Kâbe'nin örtüsünün değiştirilmesinden daha öncelikli olduğunu bildirmişti.²⁶⁰

8. Su Kuyularının Açılması

Ömer, Basra valisi Adî b. Ertât'a bir mektup yazarak Benî Sa'lebe b. Yerbû'dan bir adamın kendisinden Hırnak denilen bir yerde su için kuyu kazmasını istediğini Ona bir kuyu kazmasını emretmiştir. Ayrıca siyah beyaz olsun fark etmez su kuyusunun kazılması için kendisine gelen bütün insanlara su kuyusunu kazmasını, kuyu kazıldıktan sonra ilk su içme hakkına sahip olanların yolcular olduğunu bildirmiştir.²⁶¹

²⁵⁸Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/149; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, t.y., 4/552.

²⁵⁹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/156.

²⁶⁰El-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/306; İbnü'l Cevzî, *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu 'z-zâhid*, 94; Atvân, *Hutabu Ömer b. Abdülazîz ve Resâilîhi*, 159.

²⁶¹Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8: 8/150.

9. Engelli ve Dezavantajlı Gruplara Destek Olması

Ömer b. Abdülazîz, ihtiyaç sahibi olan halkın bütün kesimlerini ihmal etmediği gibi engellileri de gözetmiş malî desteğin yanı sıra onların bakımını üstlenen hizmetçiler tahsis etmiştir.²⁶²

10. Devlet Ödeneklerini Hak Sahiplerine Vermesi

Ömer b. Abdülazîz, yönetime geldiğinde yeni doğan çocuklara²⁶³tutuklu ve kayıp kişilerin ailelerine verilmesi gereken bu ödenekleri tekrar gerçek sahiplerine geri verdi.²⁶⁴

²⁶²İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 54.

²⁶³İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/267.

²⁶⁴İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/269.

SONUÇ

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra yarım asırdan fazla (661-717) bir süre devlet sisteminde olumsuz değişimler meydana gelmiştir. Emevî yöneticileri, Râşid hilâfet dönemindeki şûra sisteminden veraset sistemine geçiş yapılarak atanmaya başladılar. Ayrıca atanan bu yöneticiler ve onların atadıkları valiler, yönetimde haksız uygulamalar yaparak siyasî ve sosyal adalet ilkelerine uygun hareket etmediler. Bu durum, toplumda büyük rahatsızlıklara yol açarak devlete muhalif birçok siyasî, dinî ve sosyal grubun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Zaman zaman bu gruplar şiddet yöntemine başvurarak isyan hareketlerini başlatmışlardır. Devlet de bu isyan hareketlerini bastırmak için şiddet yöntemine başvurmuştur. Bu istikrarsız dönemden sonra İslâm tarihinde beşinci halife olarak bilinen Ömer b. Abdülazîz (717-720) halife olarak seçilmiştir.

Medine’de doğan (682-683) Ömer b. Abdülazîz, Medine’nin ilim ve takva ortamında yetişmiştir. Medine valiliği döneminde (705-712) Medine’nin önde gelen âlimlerinden müteşekkil bir danışma kurulu oluşturarak ve bu kurulla istişare ederek hareket ederdi. Bu yedi yıllık valilik tecrübesinden sonra Ömer b. Abdülazîz, halifeliği istemediği halde Süleyman b. Abdülmelik’in danışmanlarından ve Medine’nin âlimlerinden olan Recâ b. Hayve’nin Süleyman b. Abdülmelik’e tavsiye etmesiyle devlet başkanlığına seçildi (717). Ömer b. Abdülazîz, İslâm tarihinde ilk yenilikçi ve ıslahatçı hareketi başlatarak idare ile irşadı, siyaset ile daveti birleştirerek Râşid hilâfeti yeniden ihya eden bilge bir yöneticidir. Devlet başkanı olarak seçilir seçilmez hızlı bir şekilde ismi yolsuzluklara bulaşmış, halka zulmeden valileri azlederek yolsuzlukla mücadelede kararlılığını ve cesaretini göstermiştir. Bu zalim yöneticilerin yerine güvenilir, işin ehli, sorumluluk bilincine sahip takva ehli valiler atayarak emanet ve ehliyeti yönetiminin temel ilkelerinden saymıştır.

Ömer b. Abdülazîz’in yönetimdeki başarısının en önemli etkenlerinden biri de dünyevileşmeye teslim olmayışıdır. Devlet görevlilerine göndermiş olduğu mektuplarda vermiş olduğu mesajlarda bu konuya dikkat çekmiş ve önemli uyarılarda bulunmuştur. Hilâfetten önce konforlu bir hayat yaşayan Ömer b. Abdülazîz, devlet başkanı seçildikten sonra dünyevî birçok imkâna sahip olduğu

halde güçlü bir irade ve büyük bir azimle ilk önce kendinden başlayarak dünyanın cazibeli hayatına kendisini kaptırmadan sade bir hayat yaşayarak valilerine ve topluma örnek bir yönetici olarak eğitimde örnekliliğin ne derecede etkili bir yöntem olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur.

Ömer b. Abdülazîz, yönetime geldiğinde halka yaptığı konuşmada toplum ve devlet yapısında gerçekleşecek önemli değişimin mesajlarını vermiştir. Râşid halifelerin yönetim sistemini ve özellikle Ömer b. Hattâb'ın uygulamalarını model alarak hareket eden Ömer b. Abdülazîz, halife seçilir seçilmez halka yaptığı konuşmada; başkanlığını kabul etmedikleri takdirde onlara yönetici olmayacağını söyleyerek asırlar öncesi halkın iradesinin tecelli etmediği bir yönetime yönetici olmayacağını ifade etmiştir. Halka, Allah'a isyan konusunda yöneticiye itaat etmek zorunda olmadıklarını da belirterek halka meşru muhalefet yetkisini vererek halk iradesinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Ömer b. Abdülazîz, devletin valilerine, âmillerine, komutanlarına, ilim adamlarına ve muhalif gruplara mektuplar göndererek hak ve adalete dayalı bir sistem kurmayı hedeflemiştir. Yaklaşık iki buçuk yıl süren yönetiminde; siyasî, idarî, ekonomik, askerî, sosyal, davet, eğitim ve kültür alanında önemli yenilikler yaparak büyük projelere imza atmıştır. Kendisinden önceki Emevî yöneticilerinin ve valilerinin yaptıkları haksız uygulamaları kaldırarak yerine insanî ve ahlakî erdemlere uygun uygulamaları tatbik etmiştir. Öncelikli meselelere önem vererek acil çözülmesi gereken problemlerden biri de haksızlıklara uğrayan insanların haklarının iade edilmesidir. Bunun için adil yargılama yolunu açarak haksızlığa uğrayanların haklarının iade edilmesini sağlayarak yargı alanında da yenilikler yapmıştır.

Ömer b. Abdülazîz, yöneticileri rüşvet, hediye vb. gibi şeylere karşı uyararak yöneticilerin konumlarından dolayı halkın onlara yönelmesine veya bu yöneticilerin ellerindeki imkânları kullanarak ticaretle uğraşan diğer insanları zor durumda bırakmamaları için devlet yöneticilerini ticaretle uğraşmalarını yasaklamıştır. Devlet

görevlilerine de yeterli maaş vermek suretiyle haksız kazançlara yönelmelerini engelleyerek idarî ıslahta önemli adımlar atmıştır.

Ömer b. Abdülazîz, eşitlik ilkesine önem vererek akraba, ırk ve din ayrımcılığına karşı durarak sosyal adaleti gerçekleştirmek için önemli adımlar atmıştır. En yakın akrabaları olan Emevî hanedanına karşı daha fazla direnerek haksızca aldıkları mal ve mülkleri gerçek sahiplerine iade ederek, yöneten ile yönetilenler arasında sevgi, saygı ve güven köprülerini kurmuştur. İnanç, düşünce, ifade, ticaret ve seyahat ve birçok alanda özgürlüklerin önünü açmıştır.

Ömer b. Abdülazîz, uzlaşma kültürünü yaygınlaştırmış, başta Hariciler olmak üzere birçok muhalif dinî, siyasî ve sosyal grupla şiddete başvurmadan ortak bir zeminde buluşmaya çalışarak devlete muhalif gruplarla hikmet ve basiretle mücadele etmiştir. Yönetimi altında yaşayan gayrimüslim tebaaya karşı insanî bir şekilde davranmayı emrederek, devletin vergi devleti değil, hidayet devleti olduğunu ilan etmiştir. Ömer b. Abdülazîz, muhaliflere ve diğer dinlere mensup insanlara yönelik bu siyasetiyle olumlu sonuçlar elde etmiştir. Bu yaklaşımıyla devletin birliğini sağlayarak farklı gruplarla barış içerisinde birlikte yaşama kültürünü geliştirmiştir. Devletin insan, zaman ve ekonomik kaybını önleyerek ekonomik büyümede önemli bir atılım gerçekleştirmiştir.

Yönetimde şûra ilkesini yeniden etkinleştirerek ilim adamlarının öncülüğünde istişareyi kurumsallaştırarak devletin önemli bir müessesine dönüştürmüştür. Şûra kurumuyla şahıs egemenliğine dayanan siyasî anlayışı etkisiz hale getirerek devletin genel anlayışını geniş bir toplumsal tabana yaymıştır.

Ekonomik kalkınma alanında; israfla mücadele, haksız vergileri kaldırma, ticaret özgürlüğü, ölçü tartı aletlerinde düzenleme, tarım projeleri, harâc arazilerinin satışını yasaklaması, çiftçileri desteklemesi ve mevât araziye ihya etmesi gibi birçok alanda ekonomik kalkınma projelerini geliştirerek ekonomik büyümede atılım göstermiştir. Askerî alanda da; savaş ahlakı ve hukuku, savaş kültürü ve stratejisi, askerî psikoloji ve yönetimi, askerî istihbarat ve fetih hareketlerini durdurması gibi birçok alanda önemli yenilikler getirmiştir.

Davet ve irşad çalışmalarını bireysellikten devletin bir projesine dönüştürerek halka dinlerini öğretecek ilim ve davet adamlarından irşad ekipleri oluşturmuştur. Valilerine gönderdiği mektuplarda Müslümanların dışında diğer insanlara da İslâm davetinin ulaşması için davet ve irşad çalışmalarına önem vermelerini tavsiye etmiştir. Valileri de bu alanda yaptıkları çalışmalarla çok sayıda insanın Müslüman olmasında etkili olmuşlardır. Ömer b. Abdülazîz, bizzat kendisi Hindistan ve Mâverâünnehir krallarına davet mektupları göndererek İslâm'a davet etmiştir. Bu mektuplar neticesinde bu kralların bir kısmı Müslüman olmuşlardır. Böylece devletin adamları aynı zamanda davetin adamları olmuşlardır.

Ömer b. Abdülazîz, ilim adamlarına önem vererek, ilim adamlarından bir danışma kurulu oluşturarak ilim adamlarına verdiği değeri göstermiştir. İlmî ve fikrî çalışmalara bizzat kendisi öncülük yaparak Hadislerin tedvini/derlenmesi, kendisinin talimatlarıyla yapılmış, Hadislerin günümüze kadar ulaşmasında büyük katkıda bulunmuştur. Bu yenilikçi çalışmasıyla İslâm kültür tarihine önemli katkıları olmuştur. İlim adamlarını, ilmî çalışma yapmaları için onlara devlet hazinesinden bir bütçe tahsis ederek ilmî çalışmaların finansmanını sağlamıştır.

Ömer b. Abdülazîz, sosyal devlet alanında sosyal yardım ve hizmetlerde önemli projelere imza atmıştır. Sosyal tesislerin yapılması, su kuyularının açılması, borçluların borcunun ödenmesi, evlenmek isteyenlere maddi destek sağlanması, engelli, tutuklu ve çocuk yardımları gibi birçok alanda yardım ve destek projeleri geliştirmiştir.

Ömer b. Abdülazîz ve yönetimi; genel olarak dünya siyaset ve idare tarihinin özelde de İslâm tarihinin kaydettiği önemli bir yönetim tecrübesidir. Ömer b. Abdülazîz'in bu yönetim tecrübesi; İslâm inanç ve hukuk sisteminin donuk olmadığını, sabit ve değişkenleri olan, değişen hayat şartlarında güncelliğini koruyan, esnek, yeniliğe açık ve uygulanabilen bir inanç ve hukuk sistemi olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. *Ömer İbn Abdülazîz*. 8. Bs. İstanbul: Akdem, 2016.
- Ammara, Muhammed. *Ömer b. Abdülazîz Damiru'l Umme ve Hamisu'r-Râşidin*. Beyrût: Dâru'l Vahde, 1985.
- Atvân, Hüseyin. *Hutabu Ömer b. Abdulaziz ve Resâilihi*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2008.
- Bekr, Muhammed Said. *Âlâ Basiretin*. t.y.
- Belazuri, Ebul Hasen Ahmet b. Yahya. *Ensabul Eşraf*. 1. Bs, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-Eşraf*. 1. Bs. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-Eşraf*. Ed. Adnan Demircan. Trc. Musa Kâzım Yılmaz. 2022. Bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, t.y.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrût: Dâru Ve Mektebetu'l Hilal, 1988.
- El-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî B. Muhammed B. Alî Es-Seyyid. *et-Ta'rifât*. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- El-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed B. Abdillâh B. İshâk. *Hilyetü'l-Evliyâ*. Mısır: Matbaatü's Saade, 1974.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar, 2010.
- Halîl, İmâdüddin. *Melâmihu'l İnkılab el-İslami fî Hilafeti Ömer b. Abdülazîz*. Müessesetu'r-Risâle, 1978.
- Halîl, İmâdüddin. *Ömer b. Abdülazîz*. Trc. Mustafa Solmaz. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Halîl, İmâdüddin. *Ömer Bin Abdülaziz*. İstanbul: Timaş, 2019.
- Hayyât, Ebû Amr Halîfe. *et-Târîh*. Beyrût: Müessesetu'r Risale, 1397.
- Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-. *Kitâbü'l-Emvâl*. Ed. Halîl Muhammed Herrâs. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1431.
- İbn Abdilhakem, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*. Beyrût: Âlemü'l Kütüb, 1984.

- İbn Abdırabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed B. Muhammed. *el-Ikdü'l-Ferîd*. Beyrût: Darul Kütübi'l İlmîyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl B. Şihâbiddîn. *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*. Ed. Abdullah Abdulmuhsin. Dâru'l Hicr, 2003.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ. 1. Bs, 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1990.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Adâbu Hasan El-Basrî*. 3. Bs. Dimaşk-Beyrût: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülük ve'l-Ümem*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ. 1. Bs, 19 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1992.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Siretu ve Menakibu Ömer b. Abdulazîz el-Halifetu'z-zâhid*. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1984.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Siretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halifetu'z-Zâhid*. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1984.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Hilyetü'l-Evliyâ'*. Mısır: Matbaatü's Saade, 1974.
- İsfahânî, Rağîb el-. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Ed. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l Kalem, 2011.
- Kahtanî, Muhammed B. Müşebbeb B. Selman. *en-Nemuzec el-İdari el-Musteğlas Min İdareti Umer b. Abdülaziz*. Mekke, t.y.
- Kazvînî, Ahmed B. Fâris B. Zekeriyâ el-. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1979.
- Komisyon. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.
- Komisyon. *Kuran Yolu Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Komisyon. *Temel İslam Ansiklopedisi*. 8 Cilt. İstanbul: İsam, 2019.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta*. Ed. Muhammed Fuad Abdülbâki. Kahire: Dâru'l Hadîs, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Kâhire: Dar'ul Hadis, t.y.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali B. Muhammed el-. *Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn*. Dâru Mektebeti'l Hayat, 2007.

- Nedvî, Ebü'l Hasen Ali el-Haseni. *Ricalu'l fikri ve'd-Da'veti fi'l İslâm*. Beyrût: Dâru İbn Kesir, 2007.
- Nedvî, Ebü'l Hasen en-. *Makalât İslâmiyye Fi'l Fikri ve'd-Daveti*. Dimaşk-Beyrût, 2004.
- Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya B. Şeref en-. *Tehzibu'l Esmâ Ve'l-Luğât*., Beyrût: Darul Kütübi'l İlmiyye, 1431.
- Safvet, Ahmed Zeki. *Cemharatu Resaili'l Arab Fi'lusuri'larabiyeti ez-Zahireti*. Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Sallabi, Ali Muhammed Muhammed es-. *el-Halifetu'r-Râşid ve'l Muslihu'l Kebir Ömer b. Abdülziz*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Sallabi, Ali Muhammed Muhammed es-. *Eş-Şura*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Suyûtî, Abdurrahman B. Ebu Bekr Celâlüddin es-. *Tarihu'l Hulefâ*. Ed. Hamdi Demirdaş. Mektebetu Nizar Mustafa El-Baz, 2004.
- Süveydan, Tarık es-. *100 Mustalah İdari Ve Kiyadi*. Şeriketu'l İbdail Halici, t.y.
- Şankıtî, Muhammed Muhtar eş-. *El-Ezmetu'd-Dusturiyyetu Fi'l-Hadâratî'l İslamiyye*. Doha: Muntedâ 'L-Alakât El-Arabiyye Ve'd-Devliyye, 2018.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Çur'ân*. Ed. Abdullah B. Abdulmuhsin et-Turkî. Dâru'l Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*. 2. Bs, 11 Cilt. Beyrût: Dâru't-Turâs, 1967.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 2. Bs. İstanbul: İsam, 2010.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed B. Ahmed B. Osmân ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Müessesetü'r-Risale, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Ad, Soyad : YASİN TALAY

Uyruğu :T.C.

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora :
Yüksek Lisans :
Lisans :	ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHIYAT FAKÜLTESİ	17.05.2009
Lise :	ŞANLIURFA İMAM- HATİP LİSESİ	09.06.1995

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Yer	Görev
21	DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI	VAİZ

YABANCI DİLİ

ARAPÇA